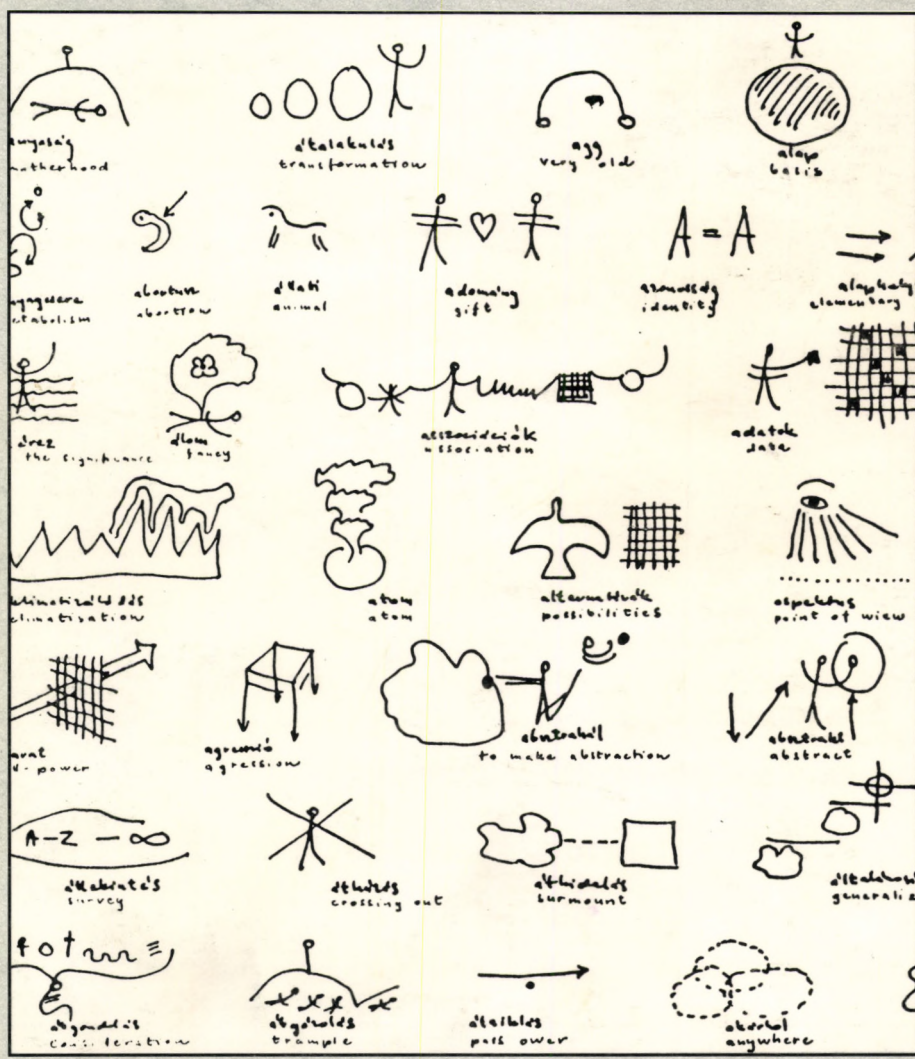

MAGYAR SZEMLE

BERÉNYI DÉNES: AMI VÁLTOZOTT ÉS AMI MEGMARADT;
 MÓRO CZ ZSOLT: A MÁSIK MAGYARORSZÁG; CSERI GYULA A
 KERESZTÉNYDEMOKRÁCIA IDŐSZERŰSÉGÉRŐL; JOBBÁGYI
 GÁBOR DUDÁS JÓZSEF ÉS SZABÓ JÁNOS PERÉRŐL, 1956-
 57; MÁNYOKI ENDRE VÁRNAGY ILDIKÓ MŰVÉSZETÉRŐL;
 BEKE GYÖRGY: A ROMÁN ELLENZÉK ÉS A KISEBBSÉGEK;
 EGEDY GERGELY: KONZERVATIVIZMUS ÉS MODERNIZÁCIÓ

A *Magyar Szemle* szerkesztői tiltakoznak a művelődési és közoktatási tárcának a közigazgatás és a demokratikus viselkedés normáit sértő eljárásai, KESERŰ KATALIN elbocsátása ellen. Egyben kifejezik részvétüket a Nemzeti Színháznak és SÍK FERENC főrendező családjának, Sík Ferenc tragikus halála alkalmából.

Amg Emil

Cs. J. S.

Bonyó Ferenc

Vámfáru

L. J.

Bonyó Ferenc

K. J. S.

SZERKESZTŐI ÜZENETEK

A *MAGYAR SZEMLE* ELŐFIZETŐINEK SZÁMA szépen gyarapodott az elmúlt fél évben, és növekedett a lapárusoknál vásárolt példányszám is. Új előfizetőinket és olvasóinkat szeretettel üdvözljük, erkölcsi és anyagi támogatásuk igen fontos a *Magyar Szemle* számára.

SNEÉ PÉTER ÉS ALEXA KÁROLY BESZÉLGETÉSE CHOLNOKY VIKTORRÓL és a magyar posztmodernségről, technikai okok miatt elmaradt. A beszélgetés új időpontja február 16., csütörtök, 18 óra. Helye: Országos Lelkipásztori Intézet (Bp. III., Kórház u. 37.)

EZÚTON KÉRÜNK ELNÉZÉST A WINDSOR KLUBTÓL, hogy 1994 decemberi és 1995 januári számunkban nem tüntettük fel, hogy BÁBA IVÁN *Irányváltás a magyar külpolitikában* c. tanulmánya a Windsor Klub 1994. december 15-i vitájára készült, zárt terjesztésű füzet csaknem változatlan szövegű közlése. Szerkesztőségünk a szöveg létrejöttében aktív részt vállalt, és a Windsor Klubbal a jövőben is együtt kívánunk működni hasonló vállalkozások gondozásával.

A FOLYÓIRAT MEGJELENÉSÉT A MAGYAR SZEMLE ALAPÍTVÁNY VALAMINT A BATTHYÁNY LAJOS ALAPÍTVÁNY TÁMOGATJA.

A *Magyar Szemle* Alapítvány igazgatósága:

ANTALL GYÖRGY ANDRÁS, DR. BALOGH JÁNOS, BOD PÉTER ÁKOS, CZAKÓ GÁBOR, GRANASZTÓI GYÖRGY (elnök), JESZENSZKY GÉZA, KODOLÁNYI GYULA, MAGYAR PÉTER, SZABADOS GYÖRGY

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: KODOLÁNYI GYULA

Szerkesztőbizottság: BORBÁNDI GYULA, CZAKÓ GÁBOR
CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ, KINDLER JÓZSEF, MELLÁR TAMÁS,
MOLNÁR GUSZTÁV, SZABADOS GYÖRGY, SZÓCS GÉZA,
DR. VARGA CSABA

Szerkesztőség: BANGA FERENC, IZINGER ANNA,
LOVAS LAJOS, MAGYAR BERTALAN, VÁCZI GÁBOR
Szerkesztőségi titkár: ARANY EMILIA

ÚJ FOLYAM IV. 2. SZÁM	BUDAPEST	1995. FEBRUÁR
BERÉNYI DÉNES	AMI VÁLTOZOTT ÉS AMI MEGMARADT – MERRE TOVÁBB?	115
MÓRO CZ ZSOLT	A MÁSIK MAGYARORSZÁG	125
EGEDY GERGELY	KONZERVATIVIZMUS ÉS MODERNIZÁCIÓ	132
CSERI GYULA	A SZABADSÁG ÉS A SZOLIDARITÁS JEGYÉBEN (A KERESZTÉNYDEMOKRÁCIÁRÓL)	145
MÁNYOKI ENDRE	A NYITOTT MONDAT (VÁRNAGY ILDIKÓ JEL-SZOBRÁSZATA)	155
BODOSI GYÖRGY	A GALILEI-DRÁMA DRÁMÁJÁRÓL	160
JOBBÁGYI GÁBOR	REJTÉLYEK PERE	167
DÁVID ZOLTÁN	ORSZÁGJÁRÁS II. (NÉPESEDÉSI HELYZETKÉP)	179
BEKE GYÖRGY	A ROMÁN ELLENZÉKI HAGYOMÁNY A KISEBBSÉGEKRŐL	194
KOZMA ENDRE	ÁLDOZAT A FENNMARADÁSÉRT (MAGYAR ISKOLÁK KÁRPÁTALJÁN)	200
PETHÓ TIBOR	AZ „EURÁZSIAI SZÖVETSÉG” ÉS A NYUGAT	213

SZÁMUNK SZERZŐI

BEKE GYÖRGY (1927, Uzon): író, újságíró. A kolozsvári Bolyai Egyetemen szerzett magyartanári oklevelet. Főként az írói szociográfiát és a regényírás műveli. Fő munkája az *Erdélyi barangolások* öt kötetben.

BERÉNYI DÉNES (1928, Debrecen): az MTA rendes tagja, a Debreceni Akadémiai Bizottság elnöke. Fő kutatási területe korábban az atommagspektroszkópia és alkalmazása, jelenleg főleg az atomi ütközési folyamatok.

BODOSI GYÖRGY (eredeti nevén DR. JÓZSA TIVADAR; 1925, Budapest): orvos, író, költő. 1953 óta a Veszprém megyei Pécsely körzeti orvosa. 1948-ban a BIBÓ ISTVÁN vezette Kelet-Európai Intézet munkatársa. BERZSENYI életéről írt monográfiáját 1949-ben bezúrták, prózai írásai 1964-ig nem jelenhettek meg. Azóta számos, folyóiratokban közreadott esszén és szociográfián kívül öt vers- és két prózakötete jelent meg. Első verseskötetéhez ILLYÉS GYULA írt előszót.

CSERI GYULA (1941, Kecskemét): református lelkész. Teológiai tanulmányait a Budapesti Teológiai Akadémián végezte 1960-65 között. 1968 óta a németországi Hessen-tartományi egyház lelkésze. Jelenleg Giessenben a Justus-Liebig Egyetem lelkésze, valamint ugyanott szociáletikát tanít a Műszaki Főiskolán. Az arnoldshaini Evangélikus Akadémia ökumenikus munkacsoportjának elnöke.

DAVID ZOLTÁN (1923, Budapest): statisztikus, demográfus. A Pázmány Péter Tudományegyetemen szerez jogi diplomát. A KSH levéltárának igazgatójaként megy nyugdíjba. Publikációi a XVII. század népesedésével és mezőgazdaságával, a környező országok magyarságának demográfiai kérdéseivel foglalkoznak.

EGEDY GERGELY (1953, Budapest): a politikatudomány kandidátusa, az Államigazgatási Főiskola tanára.

JOBBÁGYI GÁBOR (1947, Budapest): jogász, az állam- és jogtudományok kandidátusa. 1982 óta a Miskolci Egyetem polgári jogi tanszékének oktatója; 1987-től docens. A Pacem in Utero Magzatvédő Egyesület társelnöke, számos tanulmánya, írása jelent meg a magzatvédelemről.

KOZMA ENDRE (1945): magyar-országi szakos tanár, nyelvész. Az ELTE bölcsészettudományi karán végzett 1969-ben. Gyakorló nyelvtanár; nyelvészként fő érdeklődési területe a hangtan, fonológia, szemiotika. 1986-89 között az ungvári egyetem magyar filológiai tanszékén lektori munkát végez, innen származik értesültsége a kor kárpátaljai magyarságának helyzetéről.

MÁNYOKI ENDRE (1954, Budapest): a *Kortárs* szerkesztője.

MÓRO CZ ZSOLT (1956, Celldömölk): magyar-könyvtár szakos tanár, szellemi szabadfoglalkozású.

PETHŐ TIBOR (1918, Budapest): az édesapja, PETHŐ SÁNDOR által alapított *Magyar Nemzet* szerkesztőbizottságának elnöke, lapunk külpolitikai szemleírója.

E SZÁMUNK ILLUSZTRÁCIÓI Mányoki Endre *A nyitott mondat* című cikkét kísérik. A fotókat és reprodukciókat VÁRNAGY ILDIKÓ készítette.

ÁLLANDÓSÁG ÉS VÁLTOZÁS
A Magyar Szemle körkérdése V.

AMI VÁLTOZOTT ÉS AMI
MEGMARADT — MERRE TOVÁBB?

AMI VÁLTOZOTT

NYUGODTAN EL LEHET MONDANI, LE LEHET ÍRNI: az elmúlt néhány évben nagyon sok minden és nagyon lényegesen változott. Csak menjünk ki az utcára. Négy-öt évvel ezelőtt Bécsben sem láttunk olyan gyümölcs-standokat, mint amilyeneket ma nemcsak Budapesten, de még a kisebb vidéki városokban is láthatunk: gyümölcs a világ minden részéről, és olyan ízlésesen elrendezve, hogy valóban sokszor a bécsiek is megirigyelhetnék. Hadd mondjam el itt mindjárt, hogy számomra a narancs — akaratlanul is — a jólét, a „nyugati világ” szimbóluma marad. Például, amikor 1957-ben átsétáltam a csupa rom Kelet-Berlinből, ahol déligyümölcsnek nyoma se volt, a Brandenburgi Kapun Nyugat-Berlinbe (akkor még lehetett), mindjárt narancs- és banánhalmok fogadtak. Bizony az elmúlt négy-öt évet megelőzően nálunk is ritka csemege volt a narancs, legfeljebb a kubai narancssal kellett megelégednünk. Az unokáim bezzeg...: „csak narancs? A banánt, meg a mandarint jobban szeretjük.” *Nota bene:* gyerekkoromban, a harmincas években nem ettem soha, de nem is láttam banánt.

Talán túl sokat időztem a déligyümölcsnél, bizonyára számomra egy kicsit szimbolikus jelentősége miatt. De beszélhetnénk a nyugati autómárkák tarkaságáról ma, a magyar utakon, a sokat fogyasztó, elavult, nagyon szűk választékú „szocialista” típusok mellett, amelyek korábban szinte kizárólagosak voltak hazánkban. Ma már magyar rendszámmal fut számos olyan autósoda, amelyet néhány évvel ezelőtt még csoportokba verődve bámult a magyar polgár, ha egy külföldi „idetévedt” vele. Vagy itt vannak a kirakatok és a világ legkitűnőbb termékeivel zsúfolt boltok (más kérdés persze, hogy ki és mit tud megvenni, de erről később). Ha azelőtt valaki egy nyugati útról pl. egy „Mars bár”-t hozott valakinek, az már különleges ajándéknak számított. Ma pedig... Röviden: oda a „nyugati világ varázsa” — ebben is.

De nemcsak az áruk bősége és minősége változott, hanem egyre jobban változik a kereskedelem szelleme is. Már nemcsak visszaköszönnek a boltokban, de különösen az új, kisebb boltokban

— pláne, ha másik kisbolt is nyílt a környéken —, készségesen segítenek az áru megkeresésében, kiválasztásában, sőt még kijönnek az autóhoz is a nagyobb csomaggal. Ha otthon felejtette az ember a pénztárcáját, mondják: „Nem baj, majd behozza.” És ez a magatartás terjed a nagyobb boltok felé is. Az egyébként is ismerős nagy ABC-üzlet vezetője azelőtt alig, vagy egyáltalán nem fogadta a köszönésemet. Miért is fogadta volna, hiszen ő majdnem harminc ember főnöke, ennyinek parancsol, én meg csak a sok ezer vevő egyike voltam, ha ismerős is. Most előre köszön. Több jó kis bolt van a környéken!

Nem azért kezdtem ezekkel a, minden bizonnyal külsőleges, felületi jelenségekkel írásomat, mintha ezeket tartanám a leglényegesebbeknek. Szó sincs róla! Mindössze arról van szó, hogy ezeket a változásokat a legfelületesebb szemlélő is tapasztalhatja. Ami azonban az előbbieknél sokkal több: kialakultak egy demokratikus parlamentáris rendszer szervezeti keretei a többpárti szabad választástól az Alkotmánybíróságig, és a helyi önkormányzatoktól a szabad sajtóig, a médiáig. Bárki nyugodtan kifejtheti a véleményét szóban vagy írásban, nem kell retorziótól tartania, és módjában van az ország vagy a helység vezetőit szavazataival támogatni, vagy — ha a többség úgy ítéli meg — leváltani. A vezetők pedig tudatában vannak, hogy időről időre a választások alkalmával a nép ítélete elé kell állniuk.

AMÚLTKORIBAN TELEFONON BESZÉLTEM EGY BARÁTOMMAL, bizonyos nézeteimet meglehetősen élesen fogalmazva. Feleségem megjegyezte: nem félsz, hogy lehallgatják? Csak mosollyal válaszoltam. Nyolc-tíz éve nem nagyon mosolyogtam volna, sőt valószínűleg „kevésbé élesen” fogalmaztam volna a telefonbeszélgetés során. És bizony, akkoriban, ha késő este nagyobb társaság oszladozott széjjel, pláne olyan, amelyik rendszeresen találkozott, hogy az ország és világ dolgairól véleményt cseréljen vagy netán közösen imádkozzon, bizony nemigen jöttek ki egyszerre az utcára, körül-körülnéztek előbb, mert a hatalom nem jó szemmel nézte az ilyen találkozásokat és az egész ún. „magánszférát”. Mondják, hogy még a színjátszó csoportokban is voltak beépített emberek a legutóbbi idő-kig.

Az itt következő példa ugyan nem magyar, de jellemző: az Európai Fizikai Társulatban a szovjet fizikusokat a Szovjet Tudományos Akadémia illetékes osztálya képviselte, mert a Szovjetunióban még a fizikusoknak se volt egyesülete.

A tudományos egyesületek nálunk ugyan megmaradtak, de különösebb egyesületi életről bizony hazánkban sem lehetett beszélni. A társadalom atomizálódott, csak a „hivatalos” szervezeti keretei voltak meg: a KISZ, a Népfőnt, a TIT stb., azok is egyre inkább kiüresedve.

Az utóbbi években viszont nemcsak ezerszámra létesültek egyesületek, de a korábban hazánkban szinte ismeretlen alapítványok száma is több ezerre tehető ma.

Vagy említsük a gazdasági szférában a hihetetlen változást: a korábbi kb. 50 ezer vállalat helyett ma mintegy 900 ezer vállalkozás van hazánkban. Akkor is döntő változás ez, ha közülük sok az egy-

személyes vagy „mikrovállalkozás”, és nagyon sok hamar megszűnik. Viszont egyre újak is jönnek létre.

Beszélünk a kulturális és tudományos élet válságáról (és joggal!), ugyanakkor a korábbi, néhány „hivatalos” irodalmi, kulturális folyóirat helyett ma nem néhányszor tíz, de valószínűleg száznál is több jelenik meg, és egyre újabbak indulnak (közülük sok, persze, nagyon hamar meg is szűnik).

TÉNY, HOGY A TUDOMÁNYRA, KUTATÁSRA FORDÍTOTT ÖSSZEG hazánkban soha, de legalábbis az utóbbi években biztosan nem tapasztalt alacsony szintre süllyedt (a NBT 0,5-0,7%-a — a néhány évvel ezelőttinek kb. egynegyede). Lassan ebben is olyan hátul leszünk Európában, mint a felsőoktatásban tanulók létszámában vagy a telefonellátottságban voltunk (ez utóbbi kettőben viszont a legutóbbi években dinamikus a növekedés). Ugyanakkor az is tény, hogy a magyar tudomány előtt, a tudományos együttműködések terén teljesen kinyílt a világ (*nota bene*: az elmúlt évtizedekben ebben a vonatkozásban is összehasonlíthatatlanul jobb helyzetben voltunk „szocialista” szomszédainkhoz viszonyítva): a számos külföldi ösztöndíj-lehetőség, az embargó nélkül megvásárolható műszerek és számítógépek, mind teljesen új lehetőséget jelentenek a magyar tudomány számára. Még ennél is fontosabb azonban, hogy ha hazánkat az Európai Unióba nem is engedték be — még hosszú ideig kell lobbyznunk érte —, a magyar tudomány és műszaki fejlesztés megfelelő intézményei teljes jogú tagként kerültek be a legkülönbözőbb európai szervezetekbe (European Science Foundation, CERN, EUREKA, COST stb.), és nem egy esetben hazánk jelenti „Európa határát”, tőlünk keletre fekvő országból máig sem vettek fel más intézményt.

Hosszan lehetne sorolni tovább a pozitív változásokat. Kétségtelen viszont, hogy a negatív lista se sokkal rövidebb. Növekvő nyomor az egyik oldalon: a korábbi egymillióból (mert kb. ennyi szegényünk állandóan volt az elmúlt rendszerben, csak nem volt szabad beszélni róla) két-, ha nem hárommilliónyi szegény lett az országban; míg a másik oldalon ott a kihívó luxus, a kérkedő gazdagság. Túlozunk, ha azt mondjuk, hogy elöntött bennünket Európa szemete a szó szoros és átvitt értelmében? Elöntött a hirdetés-áradat, amely egyes kávé- vagy netán csokoládéfajtákat — az autókról nem is beszélve — úgy hirdet, mintha az élet végcélját jelentenék, mintha nélkülük nem is lenne emberi az emberi lét. Megjelent a munkanélküliség, kétjegyű az infláció és terjed a bűnözés, a kábítószer...!

Valóban hosszan lehetne sorolni a negatív jelenségeket, de bármily súlyosak, bármily fájóak, mégsem ezeket tartom a fő gondnak. A fő baj, ahogy az emberek többsége (döntő többsége?!), a változások egészét érzékeli. Úgy érzik, mintha valamit elvesztettek volna, elvennének tőlük: valami elveszett. Még a kárpótoltak is elégedetlenek (a legelégedetlenebbek?). Úgy érzik, hogy becsapták, hogy valamilyen módon rászédtek őket.

Üdülőhelyen találkozom beutaltakkal: „...azelőtt ez is csak nem ingyenes volt, most már sokat kell fizetni, de még mennyit kell

majd. Ez is elveszett, ezt is elvették tőlünk.” Gépíró-nővel beszélgetek: „Szabadabbak lettünk? Ugyan! Jobban ki vagyok szolgáltatva, mint valaha. Bármikor elbocsáthatnak, még indokolni sem kell.” Gyári munkás, a gyermekeim régi játszótársa mondja: „Á, bizonytalan ma az ember állása, élete. És az árak?!” A kiskerttulajdonos azon kesereg, hogy a termése ott megy tönkre, hogy nincs felvásárlás: „Bezzeg korábban...!” Vagy: hogy tud ma egy fiatal lakáshoz jutni, ha történetesen a szülei nem tudnak venni neki?

És a privatizáció? Mit tud erről ma egy átlagpolgár (a polgárok nagy többsége)? Azt, hogy elherdáljuk, kiárúsítjuk a nemzeti vagyont és közben egyesek meggazdagodnak belőle. Arról nemigen vagy nem sokat hallott, hogy az értékeknek gazdája kell, hogy legyen, hogy be kell hoznunk privatizáció révén a modern technológiát, hogy ennek révén tudunk hazai árukkal betörni a világpiacra (persze piacot is veszthetünk, ha ügyetlenül csináljuk a dolgot). Mindez nagyon kevés emberben tudatosult. A visszaéléseket — merthogy voltak szép számmal —, szélteiben-hosszában publikálták, de hogy mi a privatizáció értelme, azt nem nagyon mondták el az embereknek. Mindenesetre, nem eleget.

DE HÁT MIT KELLETT VOLNA, MIT KELLENE CSINÁLNI ÉS HOGYAN? Szemináriumokat tartani? Megmagyarázni az embereknek a dolgok hátterét, okát, miértjét? Hogy min is alapult az a viszonylagos jólét a múltban, hogy mi történt körülöttünk? Hogy összeomlott az a piac, amelyik az utóbbi időben egyre inkább csak „nyelte” az árukat, de nem fizetett érte és a „rész” kölcsönökkel tömtek be? Hogy a „nagy szocialista beruházások”, elvitték a sok pénzt, mára pedig csak ráfizetést termelnek? Hogy leromlott az infrastruktúra (vasút), elavult a hírközlési hálózat, az egészségügy, amelyet ránk hagytak örökül, és ami még rosszabb: a magyar lakosság súlyos egészségi állapota, alkoholizmusa, korai halálozása?

Nem tudom, hogy és mint kellett volna a felvilágosítást csinálni. Félek, hogy az emberek nagy részét mindez nem érdekli: „Jobb volt korábban és kész! Kár papolni!” Talán triviális ez a megfogalmazás, de bármennyire is nem vagyok se a társadalomtudományokban, se a politikában szakember, mégis úgy látom, hogy azért valahogyan mégis többet kellett volna mondani a népnek és tényleg jobban kellett volna ismerni saját társadalmunkat. Éppen nemrégiben hallottam az egyik volt kormányzó párt valamelyik vezetőjétől a TV-ben, hogy ők a „középosztályra” építenek. Való igaz, hogy a nyugati társadalmakban nem vált be a marxi előrelejtés, mert a munkásosztály se abszolúte, se relatíve nem nyomorodott el, hanem beemelkedett a középosztályba. Nálunk azonban teljesen más a helyzet, egyáltalán nem ott tartunk, ahol Nyugaton. Ellenkezőleg, a „klasszikus” középosztály egy része (jó része?) is lefelé csúszik. Ekkorát nem lehet „büntetlenül” tévedni. Nem hallottam, nem olvastam ezeknek a pártoknak a részéről olyan komoly analízist, amelyben saját hibáikat feltárták volna, és az okokat, amiért a nép elfordult tőlük. Az is igaz, hogy sok negatív jelenséget, amelyet említettem, a

legjobb módszerrel és felkészültséggel se lehetett volna „megmagyarázni”, mert azok közül sok egyszerűen elfogadhatatlan, feldolgozhatatlan a magyar társadalom számára.

Akármelyek az okok, végül is az, hogy hatalmas tömegek a változás egészét, a rendszerváltást negatívan élik meg, nagy veszélyt jelent a demokráciára, a demokrácia jövőjére nézve.

AMI MEGMARADT

TAGADHATATLAN, HOGY AZ ELMÚLT ÉVTIZEDEKBEN hazánkban bizonyos pozitív változások is történtek: ha akadozva, és nem egy vonatkozásban torzan is, mégiscsak megindult a modernizáció — akárhogy is definiáljuk ezt a fogalmat —, a társadalom me-revsége megtört, megindult az áramlás az osztályok és rétegek között; a régi „úri Magyarország” végérvényesen a múlté. Összességében mégis megkérdőjelezhető, hogy mennyiben mentünk tényleg előre és nem inkább hátra sok tekintetben. Különösen így van ez, ha pl. a „kis tigrisekkel” hasonlítjuk össze magunkat, vagy akár Portugáliával vagy Görögországgal, amelyek 1938-ban mögöttünk álltak. Ezek a legutóbbi húsz-huszonöt évben hagytak el bennünket, nálunk jóval hátrányosabb helyzetből indulva.

Nem a veszteséget termelő beruházások, a leromlott épületek és a nem megfelelően fejlesztett vasúthálózat, még csak nem is a telefonszolgáltatásban, a felsőoktatásban résztvevők számában örökölt lemaradás és a hasonlók, a szocialista rendszer legsúlyosabb örökségei. És nem is csak a visszaesés sok más, fel nem sorolt látható jele nehezedik ránk.

Ami kevésbé láthatóan maradt meg, ami jelen van mai életünkben, aminek a felszámolásához nemzedéknyi időre lesz szükség, hogy helyrehozzuk: az az *emberi magatartásban* bekövetkezett számos torzulás.

De hát melyek is ezek a torzulások? Nézzünk meg egy, a harmincas években hazánkban felépített épületet és hasonlítsuk össze mondjuk egy hasonló, ugyanabban az időben emelt németországi épülettel. A kivitelben, a minőségben nem sok különbséget fogunk találni a kettő közt. Az elmúlt évtizedekben azonban a minőségi munka, az elvégzett munkáért vállalt felelősség valahogy kiveszett a társadalmunkból. „Ezért a pénzért?” — mondták honfitársaink, arra utalva, hogy kevés a fizetség. És ebben volt is igazság. Mert a dolgokat a fejük tetejére állították. A szocialista rendszer indulásakor ígéreteket tett a lakás, a közlekedés, az orvosi ellátás stb. ingyenessé ill. csaknem ingyenessé tételére és ennek megfelelően a lakosság a fenti szolgáltatásokat mintegy „járandóságoknak” tekintette. Egészen más megközelítés volt ez, mint az, hogy a becsületes, minőségi munkát fizessük meg becsületesen és akkor ezért a fizetésért a dolgozó meg tudja vásárolni a szintén minőségi szolgáltatásokat és árukat, meg is tudja követelni a pénzéért a megfelelő minőséget.

A munkás, a dolgozó önmagát, emberségét értékelte le azáltal, hogy nem megfelelő munkát adott ki a kezéből. Csak legyen meg a munka valahogy, örüljenek, hogy megcsinálta, a fizetés úgyis „jár”. „És ha nem megfelelő az elvégzett munka minősége, akkor mi van?” Ez az a bizonyos „nyicsevő” szellem; nem lesz könnyű kigyógyulni belőle.

NYUGAT-EURÓPÁBAN, DE LEGEKLATÁNSABBAN TALÁN JAPÁNBAN lehet tapasztalni, hogy az emberek abban nyernek kielégülést, úgy akarják „megvalósítani” önmagukat, hogy azon a poszton, ahol dolgoznak, maximális odaadással szolgálják embertársaikat. Ennek az az eredménye, hogy az élet minden más területén viszakapják ezt a feljükk odaforduló szolgálatot. Ugyanis mindenki egy helyen „szolgál”, az összes többi helyen: a boltban, a hivatalban, az orvosnál stb. őt szolgálják. Vagy nem szolgálják! Mert a mi társadalmunkban mindenki uralkodni akar, az utcaseprőtől kezdve a pártvezérig, és ennek az úrhatnáságnak a „gyümölcsét” mindenütt „élvezi”, a hivattól és a bolttól kezdve az orvosig. Ezért nálunk az embereket nem szolgálják ki — a legjobb értelemben —, hanem — így vagy úgy — ők maguk lesznek kiszolgáltatottá.

Ez a mi társadalmunk: az emberek megszokták, hogy mások gondoskodjanak róluk és mások viselik a felelősséget. Ahogy a saját munkájukat nem végezték felelősséggel, úgy rászoktak arra is, hogy mások, a náluk „sokkal okosabbak” — hasonló felelősségérzettel és minőséggel — döntsenek el minden lényeges kérdést és nekik tulajdonképpen nincs beleszólásuk. Ez segített kioltni a kezdeményező készséget, a kreativitást, ami nélkül sem ember, sem nép nem állhatja meg ma a helyét a világban.

Ebben a társadalomban a különböző posztokhoz, az előrejutáshoz és érvényesüléshez elsősorban nem a tehetség és rátermettség volt a „kiválasztási szabály”. Eltűnt az a társadalmi mechanizmus, amely kiveti magából az adott feladatkörre alkalmatlant. A kiválasztás általában „hivatali”, adminisztratív úton történt és így a kiválasztási szabály elsősorban az „alkalmazkodóképesség” volt. Ez utóbbi, természetesen, fontos tulajdonság, de nem lehet az első és legfontosabb (nem beszélve arról, hogy könnyen „talpnyalássá” torzulhat) és az adott rendszer — kimondva, ki nem mondva — ezt tette az első helyre. Csoda-e, ha ez végül is sok tekintetben kontraszelekcióhoz vezetett?

A világ élvonalra a „tudás társadalma” felé halad, ugyanakkor nálunk a munkásosztályról, mint uralkodó osztályról beszéltek, és itt — kimondva, vagy hallgatólagosan — a „kétkezi munkásra” gondoltak, akiknek százalékaránya és szerepe a modern társadalomban elhanyagolható. Természetesen, nem a munka és a munkás tisztelete és megbecsülése az, ami kifogásolható. De a fenti felfogás megint csak retrográd, visszahúzó volt, nem előre mutatott. Az emberek így elfelejtették, merre van előre, azaz a tanulás, a műveltség, a több tudás irányában, mert ez az, ami az egyes embert és a társadalmat is előreviszheti. Ha viszont nem ez az, ami az egyéni érvényesülést biztosítja, hanem esetleg — ad abszurdum — tanulás révén kikerülhet az ember az „uralkodó osztályból”, akkor miért tanulni?

Még két megjegyzés kívánkozik ide. Az egyik jól ismert tény: a fejlett társadalmakban az ún. munkásosztály tulajdonképpen megszűnt: beemelkedett a középosztályba (erre már utaltunk korábban). Sajnos, éppen a mi fejlődésünk torzulásai és elmaradottsága miatt, ettől még messze vagyunk — ezt is említettük. Elfelejtünk viszont nem szabad. A másik, egészen gyakorlati megjegyzés a fenti felfogás közvetett következménye: az orvosi „borravalóról”, a paraszolvenciáról van szó. Hogy lehet, hogy ez már a szomszédos Ausztriában is teljesen ismeretlen? Sokáig nem értettem az okát. Pedig a válasz meglehetősen kézenfekvő. Vegyünk pl. egy szakmunkást, akinek a gyereket meggyógyította egy orvos vagy akin sikeres műtétet hajtott végre egy másik. Ez a szakmunkás megtudta, hogy ezeknek az orvosoknak a fizetése kb. ugyanannyi, mint az övé, esetleg valamivel kevesebb vagy alig több, (lásd az értelmiségi keresetre vonatkozó statisztikákat), akkor kötelességének érezte, hogy az orvos „zsebébe dugjon” valamit. Ennek a torz gyakorlatnak a kiküszöbölése sem lesz könnyű. De erről, vagyis az értelmiség, a tudás lebecsüléséről tanúskodik a műszaki értelmiség keresetének alakulása is az elmúlt évtizedekben. Nem régi vizsgálat mutatta ki, hogy 1945-től 1982-ig évről évre csökkent a mérnökök fizetése a szakmunkásokéhoz képest (a mélyponton alig haladta meg az utóbbit). 1993-ban az arány 1,72 volt. A fejlett országokban ez 2 és 3 között mozog.

A MI TÁRSADALMUNK NEM IGAZÁN BECSÜLI A CSALÁDOT SEM, nem becsüli, inkább lenézi azt a nőt, aki a családi közösség formálását tekinti életcéljának, és nem a családon kívül kíván érvényesülni. Legyünk őszinték, ez már nemcsak „szocialista” betegség, nyögi az egész „fejlett” világ, de különösen Európa, az elöregedett, önző Európa, amely már saját népesség-számát sem képes fenntartani és ahol hovatovább már nem lesz, aki az öregekről gondoskodik (lásd a megfelelő statisztikákat). És itt már tulajdonképpen lassan átmegyünk arra a kérdéskörre, hogy „merre tovább?”. Előbb azonban, a félreértések elkerülésére hadd hangsúlyozzam, hogy egyáltalán nem arra gondolok itt, hogy „űzzük el” a nőket a munkahelyekről, az egyetemekről és „kényszerítsük” vissza a családokba. Nem, nem erről van szó! Hanem pluralizmusról és toleranciáról, vagyis arról, hogy a társadalom saját érdekében értékelje és ismerje el azokat, akik a családépítést élethivatásuknak tekintik, és hogy a nők valóban szabadon választhassanak.

MERRE TOVÁBB?

A jövőről, hazánk jövőjéről gondolkozva, azt hiszem, két alapvető hibát lehet elkövetni. Az egyik: azt gondolni, létezik valami egészen sajátos magyar út, amely teljesen különbözik minden más ország vagy nép útjától. A másik: nem venni tekintetbe történelmünket és mindazokat a sajátos körülményeket, amelyek múltunkat és jelenünket kialakították, és amelyeket figyelembe nem véve „légüres térben” mozognánk.

MEGGYŐZŐDÉSEM, hogy a világ legalapvetőbb problémái ugyanazok az egész Földön ma, amikor a földi társadalmat „egy falunak” szokás tekinteni. Igaz, fejlettsége országonként nagyon különböző, de ez a különbség is sok esetben ugyanannak a kérdésnek két különböző oldala. Gondoljunk itt pl. a technikai civilizációra, az általa feltáruló lehetőségekre és veszélyekre.

Ha tehát hazánk jövőjéről gondolkozunk, a nagy, általános emberi problémákkal kell kezdenünk. Az egész világ azon vajúdik ma, hogy vajon a pazarlás, a Föld energetikai és anyagkészletének kirablása és a környezet és egymás pusztítása irányába menjen-e tovább vagy keressen valami más, emberibb irányt, célt.

Itt kell leszögezmem azt a véleményemet, hogy szerintem az alternatíva a társadalom számára (számunkra) nem kommunizmus vagy kapitalizmus. A tényleges alternatíva: diktatúra vagy demokrácia. A diktatúráknak ugyanis — legyen az sztálinizmus vagy hitlerizmus, vagy bármi hasonló — határozott ideológiája és a társadalmi berendezkedésről, a jövőről nagyon is határozott képe van, ill. tulajdonképpen az adott diktátor vagy csoport uralmon maradása a legfőbb cél. Aki ezt a nézetet nem osztja, az uralmon lévőköt nem támogatja, annak rossz esetben „fejét veszik”, de „jó esetben” sem hagyják szóhoz jutni, véleményeit nyilvánosságra hozni, netán szervezkedni és nézeteit, társadalomkritikáját valóra váltani. Márpedig ez alapvető hiba. Tökéletes társadalom ill. társadalmi berendezkedés ugyanis nem létezik. Azt állandóan kritizálni, tökéletesíteni kell. A diktatúra erre lényegénél fogva képtelen, ezért rövid távon, esetleg, lehet sikeresnek látszó, hosszabb távon azonban vegetál, majd összeomlik. A demokrácia a szólás- és gyülekezési szabadság, a sajtószabadság révén és civil társadalmi szerveződéseivel lehetőséget biztosít az új utak keresésére: a harmadik, ha tetszik, a negyedik vagy ötödik út megtalálására, amelyik szintén nem végleges megoldás, de az adott körülmények között — időlegesen — az optimális megoldást nyújthatja.

A szélsőséges megoldásoktól mindenképpen óvakodni kell. A fanatizmus — legyen barna, vörös vagy zöld — csak kárt tud okozni az emberiségnek. Nekünk, magyaroknak, pedig igyekeznünk kell tanulni mindenkitől. Tanulni nem szégyen — sőt! Csak másolni szégyen. Kétségbeesésre pedig nincs ok. A japánok száz évvel ezelőtt kezdtek el a modernizációt. Akkor száz évvel voltak elmaradva. Ötven évvel ezelőtt is még csak olcsó és gyenge minőségű „dömping” árut tudtak produkálni. Azóta behozták, sőt...! Nekünk legfeljebb néhány évtizedes a lemaradásunk, az se minden területen. Nem kétségbeesni kell tehát, hanem nekifogni a dolognak. De haladékta-lanul! És a világ népeivel együtt keresni a megoldást nemcsak saját, de az emberi társadalom súlyos problémáira is.

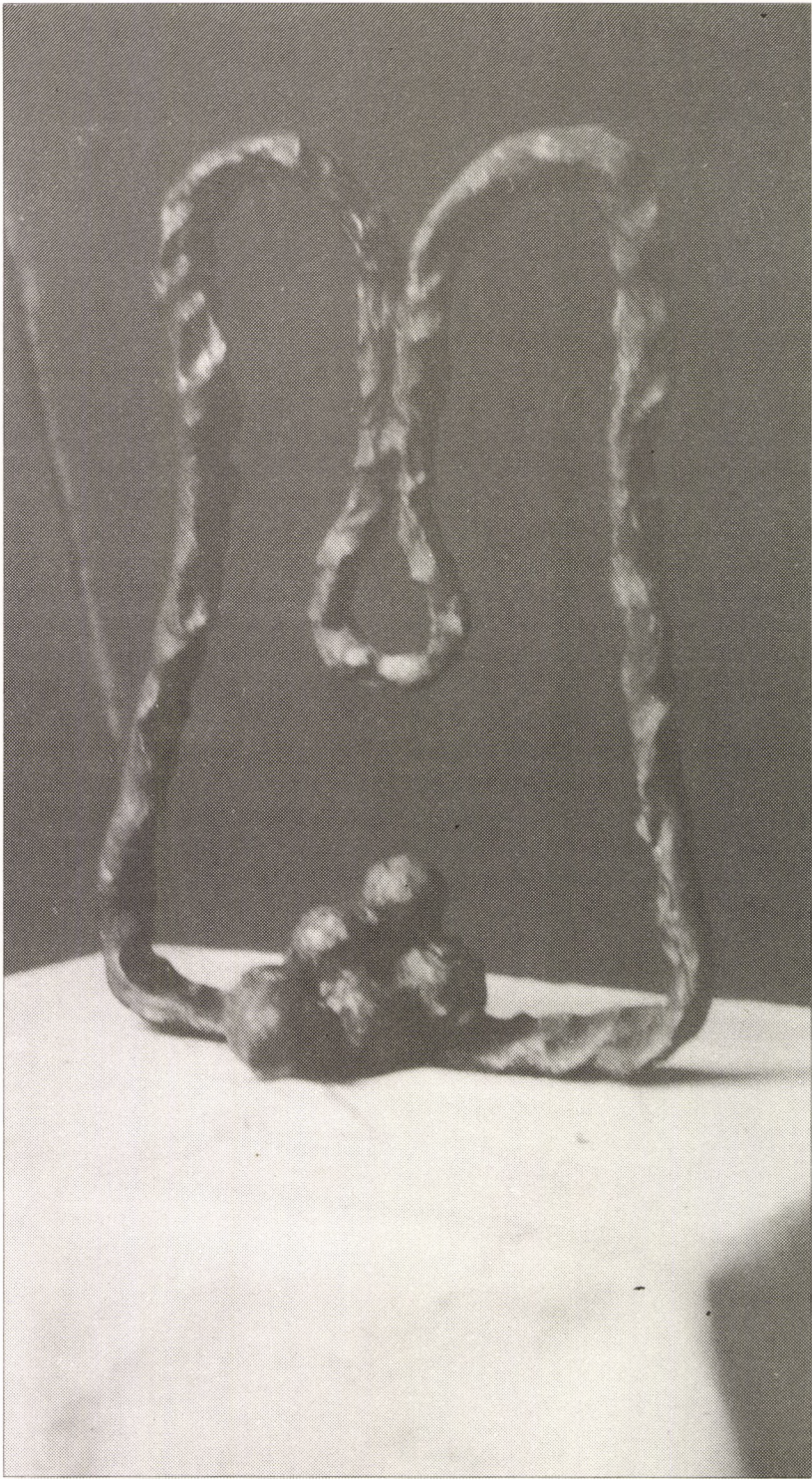
A kapitalizmusra visszatérve, azt egyáltalán nem lehet még mai modern formájában sem optimális rendszernek tekinteni. Korunk legfontosabb problémáinak megoldására ugyanis képtelennek mutatkozik. Pl. nincs elképzelése a fejlett és fejlődő világ közötti

szakadék áthidalására, és a tömeges munkanélküliség orvoslására sincs eszközrendszere. Az Egyesült Államokban a nyomor szintjén élő 30 millió ember sem arról tanúskodik, hogy a kapitalizmus képes a problémák megoldására.

Természetesen, nem a magántulajdon kétségbevonásáról van szó, se a piac szerepének teljes kiküszöböléséről, de hogy azt bizonyos komoly szabályozásnak kell alávetni, nem látszik kétségesnek. A lényeg: a történelem és a tapasztalat mérlegén elfogadhatatlannak látszik egy olyan társadalmi berendezkedés, amely a legfőbb, sőt egyetlen értékmérőnek a pénzt tartja az élet minden területén.

TEHÁT: MERRE TOVÁBB? Nem hiszem, hogy ma a világon van valaki, aki ezt egyértelműen meg tudja mondani. Egy bizonyos: nem nyugodhatunk meg addig, amíg elfogadható megoldást nem tudunk találni a tömeges munkanélküliség, a nyomor, a környezetpusztító, pazarló életmód, a világ fejlett és elmaradott része közötti szakadék áthidalására. A demokratikus berendezkedés megadja a lehetőséget, hogy keressük — és remélhetőleg meg is találjuk — nem a végleges, de a jelenleginél jobb, pillanatnyilag elfogadható megoldást. Számomra az is világos, hogy a társadalmi kérdések megoldását sem a fogyasztás növelésében és az anyagi javak halmozásában kell keresnünk. Ez utóbbiakra kétségtelenül szükség van az emberi élethez, de a gazdagság mint végcél, nem emberhez méltó, és nem is elégíti ki az embert. A megoldás keresésénél nem hagyhatjuk figyelmen kívül az ember igazi természetét, amelyet VÖRÖSMARTY „sár és istenarc”-ként jellemzett. Nem lehet kétséges, hogy az anyagi javak hajszolása nemcsak nem elégíti ki az embert, de mind az egyént, mind a társadalmat végül is csődbe juttatja. Korrunkban ez méginkább igaz, mint valaha.

BERÉNYI DÉNES

VÁRNAGY ILDIKÓ: MAGÁBANÉZŐ

A MÁSIK MAGYARORSZÁG

... csak mondd a szókat, miktől egyszer

futó homokok, népek, házak

Magyarországgá összeálltak.

ILLYÉS GYULA: Haza, a magasban

MEGVAN-E MÉG A HAZA A MAGASBAN, a minőségi Magyarország, ahogy NÉMETH LÁSZLÓ álmodta, a másik Magyarország, amint OTTLIK GÉZA nevezte, vagy több részre szakadt a néha zajtalanul, máskor hangzavarral kísért szellemi mohácsi vész során? Ottlík, fiatal barátaival együtt, a világháború végén úgy vélte, hogy a hivatalos Magyarországnak közelednie kell a másik, a szellemi Magyarországhoz, mert a fogyásra ítélt magyarság csak minőségi alapon rendezkedhet be, és fennmaradásunk függ nagyjaink szellemének ébren tartásától.

Az első szabad választások előtt sokan hasonló ábrándokban bíztak, azt hívének, az értelmiség felsorakozik a rendszerváltók mögé és ha nem is a kormányt segíti, de legalább részt vállal a lelki béklyók feloldásában. Kívívja függetlenségét, értékek és nem politikai érdekek szerint választja ki magát. Mára világossá vált, hogy a véleményformáló intellektuális elit kitűnően érezte magát a KÁDÁR-érában. Döntő többsége anyagi biztonságban és szerepe fontosságának tudatában csak a szavak szintjén hiányolta a szabadságot, a valóságban visszarettent tőle.

A médiokrácia kommunikációs blokádot vont a keresztény — konzervatív vezetés köré. A koalíciónak nem volt tömegtámogatása, mert túlságosan későn lett tömegtájékoztatása, akkor is gyenge, ellentmondásos. A másik Magyarország, a szellemi elit túlnyomó része magára hagyta az országlakosokat vagy válllvetve segítette azok manipulálását. A *nemzet* szó csaknem egyértelmű lett a fasisztával. KERTÉSZ IMRE a következőket vetette papírra 1994 márciusában:

„Ezek az arcok, ezek a nemzeti ünnepre készülő arcok... A Széna téren a villamosból fiatalembereket látok masírozni, árpádsávós zászló alatt, terepszín ruhákban, fekete bakancsokban, hónuk alatt fegyverféle. Mire készülnek?”

Végül oda jut, hogy azért akarják őt megsemmisíteni — majd — mert a civilizáció szellemét képviseli, a kultúrát,

„mely szó hallatára GOEBBELSNEK, mint azt büszkén meg is vallotta, kinyílt a revolvertáskája.”

LÉPJÜNK TÚL, ELNÉZŐEN, AZON, hogy március 15-ét a Kertész által említett bakancsosokon kívül, jámborabb polgárok is megünnepelték nyilván. Elgondolkodtató azonban az író végletes ítélete: a nemzetet a potenciális rohamosztágyosokkal azonosítja, önmagát a leendő áldozattal — mert kulturált és civilizációs értékeket hordoz a ... kikkel is szemben? Felrémlik (az átfogalmazott) LANDESZMAN-mondat. Természetesen nem Kertész személyéről van szó, csupán az oppozícióról, amit elfoglal, amihez joga van. De az író az árnyalt valóságismeretről és írásról ismerszik meg. Kinek van itt szüksége ellenségképre, a valódiakat összerosva a nemzettel? A bőrféjúkben pillantva meg az új, márciusi ifjúságot? Azon az ünnepen, amelyben egyé forrt haza és haladás, európaiság és magyarság.

Nincs eszmei elvárások nélküli történelmi korszak. Mindig kötelező valamiben hinni — mondja LÁBOS ELEMÉR a dezinformáció alapjairól szóló tanulmányában — mindig megmondják, mikor mosolyogjunk, kit szeressünk és kit utáljunk. Praktikus: lehetett szidni ANTALLT és kabinetjét, a magyarságot, míg tilos volt az előző rendszer képviselőit. A leírtakat tökéletesen levezényelte a médiokrácia, a felgyülemelő — bármilyen forrásból származó — indulatokat ebbe az irányba kanalizálta. Az eredmény nem is maradt el, utóbb a jutalom sem. A magyar társadalom mára a médiokrácia által irányítottá vált.

HABERMAS három tényezőben látja az államok mozgásterének korlátait: a haditechnika fejlettségében, a tőke- és munkaerőben, valamint a világ nyilvánosságának morális erejében, mert a nyilvánosság csatornáit keresztül-kasul átjárják a világot. Talán fölösleges példákat sorjáztatni az elmúlt négy évből, hogy az értelmiségi elit néhány kiválósága milyen remekül élt és élt vissza az utóbbival. Habermas még hozzáteszi, hogy a társadalmak identitását ma nem lehet lehorgonyozni sem a nemzetállamban, sem egy para-állami pártban, mivel ez előfeltétele a „tulajdonképpeni” vagy „igazi” identitás elhibázásának.

Ha szemügyre vesszük, mi a tartalma az „igazi” önazonosságnak Magyarországon napjainkban, nem sok biztatót találunk. Az elmúlt negyven évben az internacionalista vált követendő modellé, a semmitmondó szocialista hazafisággal kiegészítve. Sarkítva: jó magyar az volt, aki nem volt magyar. Mára ez az alaptétel olyan — a hétköznapi tudat sulykolói szerint eddig hiányzó — minőségek kiszajátításával bővült, mint a másságtisztelet, gyűlöletellenesség, európaiság — hivatkozási alap és zsinórmérték gyanánt —, modernizáció, a kisebbségek jogainak szem előtt tartása, tolerancia.

A magyar szellem kiválóságai mindig keresték a választ a kérdésre: ki a magyar, mi a magyar?

JANUS PANNONIUS, a ZRÍNYIEK, PETÓFI, HALÁSZ GÁBOR országában, csak a félrehallásra beállított fülek tulajdonosai nem értik, hogy ez nem keresztlevél vagy etnikai hovatartozás dolga. (Nem belebonyolódva ezúttal a barbár etnikai tudattól a Magyar Királyság

alattvalóján át, BÉL MÁTYÁS *hungarusságáig* vagy az Aradi Tizenhárom német, szerb származású tábornokainak sorsvállalásáig.)

Csupán tallózva, a magyar karaktert vallató nevek és művek között ott találjuk: PROHÁSZKA LAJOST, SZABÓ DEZSÓT, FÉJA GÉZÁT, KODOLÁNYI JÁNOST, KARÁCSONY SÁNDORT, NÉMETH LÁSZLÓT, MÁRAI SÁNDORT, VERES PÉTERT, LÜKŐ GÁBORT, FERDINÁNDY MIHÁLYT, GOMBOS GYULÁT, NEMESKÜRTY ISTVÁNT, CSÓÓRI SÁNDORT. A legszínvonalasabb gyűjtemények egyikét a Magyar Szemle Társaság jelentette meg SZEKFŰ szerkesztésében (aki ezúttal inkább szerkesztőként, mintsem szerzőként mutatott fel erényeket).

A szerzők között szerepel BABITSTÓL KODÁLYIG, EKHARDT SÁNDORTÓL ZSIRAI MIKLÓSIG az akkori tudományos és művészeti elit krémje. Később a *Magyar Csillagban* zajlott vita a témáról, de már előtte megfogalmazta Illyés (a *Nyugatban*) a máig érvényes tanulságot: a magyar az, aki bátran szembenéz a nép bajaival, a nemzetfejlődés akadályaival, aki nem bírja a homályt sem börtönben, sem gondolatban. Illyés elutasította a nép feje fölött kiegyező elitek kézfogását. Ehhez képest ma csak az számíthat kéznyújtásra, aki legfőbb devianciaként vallja meg magyarságát vagy kereszténységét. Ami folyik az a liberális (és kisebb részben szocialista) értelmiség menetelése a totális hatalomba. Az értelmiség — írják könyvükben KONRÁD és SZELÉNYI — csak úgy biztosíthatja osztályhatalmát, ha nem fogalmazza meg (legalábbis nem demonstratív módon — M. Zs.) osztályöntudatát: „az értelmiség hatalmának rendkívül szegénylős birtokosa.”

A magukat liberálisnak nevező politikusok egy csoportja öt-hat éve tart a teljes hatalom megszerzése felé, a centrumba, ügyes taktikával, paktumokkal, médiatámogatással. Ám minél közelebb kerül hozzá, annál jobban távolodik a másik Magyarországtól (is). GYURGYÁK JÁNOS szerint az intellektuális elit célt tévesztett, megméretett és könnyűnek találtatott. De az újabb választás óta ismét jól kiigazodik a politika világában, ahol mediagurukkal és főszerkesztőkkel kell jó kapcsolatot ápolni. A csalódottak pedig — ajánlja — menjenek vissza a könyvtárba. Az értelmiség hivatása az ezredvégen... Programnak kevés, iróniának túl sok, valóságfelmérésnek azonban pontos. A rendszerváltozás kezdetén mód lett volna egy új identitás és értelmiségi szerep kialakítására, a két Magyarország közelítésére. Egyenrangú összetevőként szerepelhetett volna ebben az új nemzeti azonosságban a magyarság és európaiság, önbecsülés és máságtisztelet, szabadságszeretet és tolerancia.

CAMUS MELEG SZAVAI AZ 1956-OS FORRADALOMRÓL még amellet tanúskodnak, hogy a magyar szabadságszerető nép. Szerinte többet tettünk akkor a szabadságért és igazságért, mint bármely nép az előtte lévő húsz évben. Azonban a mediokrácia és e „liberális” értelmiség egyik mesterremeke volt, hogy ennek ellenére október 23-ából nem szent ünnep, de botránykő lett, amint március 15-éből lagymatag séta a hőzöngés és sajtószabadság mellett. Értsd: a sajtómonopólium megőrzéséért. 1956 után a nemzet legtöbb tagja

külön-külön megkötötte a maga kis kiegyezését és ebből az értelmiség sem maradt ki, csekély számú kivétellel. A szabad választásokat követően pedig a közös szellemi haza, a másik Magyarország, népi-nek, kereszténynek, konzervatívnak, szocialistának, liberálisnak nevezett részekre szakadt. A két utóbbi azután gyorsan egymásra talált a Chartában, ami — mára már világos — amolyan trójai falóként szolgált a hatalomba nyomuló értelmiségiek számára.

A szocialisták és liberálisok csupán irányt váltottak, az orientációjuk változott: céljuk, szándékaik nem. A Szovjetunió gátlástalan dicsőítését és a Moszkvára való hivatkozást, a százados alkalmazkodási reflexekre építve, az „amerikaiakra” történő appellálás helyettesíti. Legtöbbször homályosan, célozgatva. A *Pravdát* a *New York Times* (persze csak szelektíven) váltotta fel.

A magyarság éppen 1956-ban követte el azt a tragikus hibát, hogy a sajtó véleményét összetévesztette az adott ország kormányáéval. A hazai társadalom legnyilvánvalóbb vonása a '90-es évekre a manipulálhatóság. Ehhez veszedelmesen társul az „amerokommersz” mindent elborító konzum silánysága. A Coca Cola-kultúra vált a legkívánatosabbá Jamaikától Japánig, Koppenhágától Kowloonig — állítja CARL ROGERS — és felhívja rá a figyelmet, hogy a fiatalság mindenütt milyen bizonytalan értékeinek megválasztásában. Általában elmondható a társadalomra is, hogy gyakran nagy és fel nem ismert eltérés van saját tapasztalatai és a választott (médiuumok által közvetített) értékek között. Lefordítva a mai magyar valóság nyelvére: a nemzeti önérdekkel szemben a magasabbrendű demokráciára, európaiságra való hivatkozás mögött gyakran az itthoni politikai és gazdasági érdekek húzódnak. A már idézett Lábos Elemér figyelmeztet, hogy a „szupertársadalmak” erkölcsi mércéje kettős.

„Ezért egy kis etnikum (a magyarok) számára önvészélyes téveszme a törzsi színvonalon álló Föld, más nagy — akár demokratikus — törzsek kritikátlan csodálata”.

A csodálat mellett a magyarság mintha elközömbösödött volna sorosa iránt. Haltak már ki hatalmasabb népek is hasonló okból. HAHN ISTVÁN a Római Birodalom bukásának egyik döntő tényezőjét éppen a közömbösségben látta. Minket rövid távon nem fenyeget ez a veszély, legfőljebb karakterünk változik meg. Beletörődő, önmagát feladó, önérdekeit mások érdekei alá rendelő néppé válunk. Minden nemzet akkor hal meg, — mondja HERCZEG FERENC — amikor már megásta a maga sírját. A félretájékoztatás, a Janus-arcú nyelvhasználat megteszi majd a hatását. Az út — mint mindig — „jószándékkal” van kikövezeve.

HA TÖRTÉNELEMNEK NEM IS, de az alternatíváknak, a választási lehetőségeknek vége. Az információs társadalom homogenizálja még a vágyakat is. Nem az iskolákban és a templomokban dől el, hogy mi a jó és a rossz, mi kell, hanem a képernyőn, a reklámszakemberek, a médiokrácia kedve szerint. A kultúra alapjaiban alakul át. TOYNBEE még szkeptikus volt, úgy gondolta a naci-

onalizmusok rabságában élünk, hiába állunk a nagy kihívás, az emberiség egységes társadalomba olvadásának lehetősége előtt, nem sikerülhet a kísérlet. Mára világossá vált, hogy lesznek társadalmak, amelyek a maguk nacionalizmusát demokráciaként kényszerítik más népekre. Mi magyarok, úgy tűnik föl, csak a vádlottak padjára helyezve, de nem a valóságban vagyunk nacionalisták. Hiányzik a nemzetragasztó (Németh László), a tisztánlátás, a célfelismerés, a pozitív *mi*-tudat.

A másik Magyarország soha nem került olyan messzire, mint manapság: az értelmiségi elit elillanni látszik a valóságos fölül. A kiművelt emberfők sokasága hagyja el az országot, többek szerint az értelmiségi szülők nagyobb hányada éppen ezért akar konvertálható diplomát gyermekeinek.

ANEMZETI ELKÖTELEZETTSÉGŰ ÉRTELMI SÉG, amely az elkövetkezendő években törvényszerűen marginalizálódni fog (amennyiben kitart meggyőződése mellett) elvétette a helyzetfelismerést. Önmaga vágyait összetévesztette a társadalomával. Az újabb választások megmutatták, hogy nem jelentenek önértéket a többség számára olyan dolgok, mint haza, magyarság, erkölcs, kereszténység. A lakosság nem érezte rosszul magát a szocializmusban; ha változást akart, legfőljebb annyit, hogy valamivel jobban éljen, gyorsabban gyarapodjék. Azután a piacgazdaságot és a munkanélküliséget kapta a jobbközép kormánytól, és úgy érezte, nem erre szerződött. Ráadásul új vezetői nem bratyiztak vele, nem kacsingatnak rá. Az úri gőgről, szociális érzéketlenségről, keresztény kurzusról, feudális restaurációról született álmítoszok valóságként épültek a társadalmi tudatba. Tovább hatottak a vulgármarxista gondolati maradványok, babonák. CROCE 1928-ban felhívta erre a figyelmet: hiába múlt ki a történelmi materializmus elmélete, ideológiai törmelekei sokáig velünk maradnak.

A másik Magyarország polgárai vagy csendben maradtak vagy táplálták ezeket a hiedelmeket. A magyar alkat törvényszerűen tovább torzult. BIBÓ még — Németh Lászlóhoz hasonlóan — a felemás asszimilációban látta az egyik fő okot. Mindennel asszimiláltuk az ideérkezőket — írta — csak a legfontosabbal: a közösségi élet sodrával nem.

„Éles, határozott profilú, kirajzolt alkatú közösségek nem úgy asszimilálnak, hogy titokzatos rendüléseket keltenek fel az idegen szívében”, hanem „úgy, hogy világos, határozott szokásaik és tételeik vannak arról, hogy hogyan kell a szavakat kiejteni, köszönni, udvarolni, elnökölni, elégtételt venni, gyűlést tartani és versenyezni, s az idegen hol elbájolódik, hol durván fejbe verettetik, de mindenképpen belekerül ennek a közösségi életnek a sodrába”.

A mai magyar közösségi élet elmocsarasodott — Csoóri szerint éppen ellenkező irányú asszimiláció tanúi lehettünk. A nemzeti elkötelezettségű értelmiségi, látva az utóbbi idők történéseit, legfőljebb annyit mondhat a tények ismeretében, hogy demokratának lenni annyi, mint félni. De nem gyávának lenni.

HA A SZOCIALIZMUS (IDŐLEGES) BUKÁSA UTÁN a nemzeti demokrata elszalasztotta a helyzetfelmérést, most nem teheti. A magyar nemzeti identitásnak neuralgikus pontja volt mindig az önismeret. A filozófus HALASY-NAGY JÓZSEF 1940-ben a magyar hivatástudatról értekezve jelenti ki, hogy a világ végre kezdi belátni, milyen nagy szüksége van itt, a Duna völgyében egy erős magyar államra... Szent naivitással azt hiszi erkölcsi revízióknak — a területgyarapodást —, amit a legnyersebb politikai érdek diktált.

Az értelmiség erkölcsi elsúlytalanodásáról már BALASSA PÉTER szólt az írástudók árulásáról kiadott gyűjteményében (*A kor lelke*). Hangot adott aggályának, hogy a világ többé nem írható le pontosan erkölcsi kategóriákkal (legföljebb a régiekkel nem), és a globális kihívásra célozva állítja, egyenlő felelősség jut az írástudóra, a favágóra, a biogenetikusra és az analfabétára.

Azon túl, hogy bármelyik kor leírható erkölcsi kategóriákkal (is) — bár ez legtöbbször inkább etikai bátorság, mintsem intellektuális felkészültség kérdése — itt találjuk az értelmiség erőtlenségének gyökereit. Korszerűbb szóval öngazolását, durvábban árulását, kivonulását a másik Magyarországból, Európába, Amerikába. Feledve a plebejus érzelmű CSENGEY intését: „Európába, de minden”. A döntő többség lélekben már régen emigrált. Így természetes, hogy a magyar társadalom csaknem teljesen kiszolgáltatottja a médiokráciának és a mögötte lévő hatalmaknak. A hangját nem hallathatja, nem hallja vissza. A nagy tömegközlőkből tudja meg — a manipuláció során — „saját” véleményét, amihez azután igazodik. Védtelen a rázúduló kihívásokkal, provokációkkal szemben, jelentkezzenek azok megváltó keleti szektákként vagy a bódító marihuana derűs és emelkedett füstjében. A CZESLAW MIŁOSZ-i „rabul ejtett értelem” ejti most rabul a társadalmat, minden érdeket önérdelkei alá rendelve. Nincs szükség a könyvben említett Multi-Bing pirulára, amely szerves úton terjeszti a világnézetet, jól bevált helyette a bűvös doboz: a média. A hatalom birtokosai csak önmagukat buktathatják meg. A másik Magyarország emigránsa pedig áll, posztmodern érzés-struktúrájával küszködve keresi a valóságot, legalább az egyik Magyarországot.

MÓRO CZ ZSOLT

VÁRNAGY ILDIKÓ: OBJEKTÍV-SZUBJEKTÍV

KONZERVATIVIZMUS ÉS MODERNIZÁCIÓ

AZON ALIGHA LEHET CSODÁLKOZNI, hogy Magyarországon nem segíthették a rendszerváltást nagy presztízsű konzervatív tudományos műhelyek; a negyven évnyi kommunista uralom alatt ezen eszmekör képviselőinek semmilyen megnyilvánulási-szerveződési lehetősége nem volt. Talán kevésbé természetes azonban, hogy az elmúlt négy évben is oly kevés kísérlet történt a modern konzervativizmus lényegi vonásainak teoretikus szintű megfogalmazására. Az 1994-es választások óta ugyan kétségtelenül megszorodtak a sajtóban a konzervativizmussal foglalkozó írások (szinte divattéma lett), de ezek főként egy kérdésre összpontosították figyelmüket, arra, hogy miért gyenge a konzervativizmus hazai pozíciója. Az okok feltárása természetesen lényeges feladat, ennél azonban jóval többre is szükség van: a modern magyar konzervativizmus átfogó elméleti kidolgozása nélkül szó sem lehet a kulturális élet valódi pluralizmusáról, aminek a szükségességét pedig, legalábbis elméletben, senki sem vitatja. Sőt, még az a feltevés is megkockáztatható, hogy jól felépített eszmei háttérbázis nélkül a konzervatív jellegű pártok sem tudják hosszabb távon azt a szerepet betölteni, amely a politikai élet valódi pluralizmusához nélkülözhetetlen... Olyan konzervatív társadalomelmélet kidolgozására van tehát szükség, amely egyrészt összhangban áll történeti-kulturális hagyományainkkal, másrészt pedig képes meggyőző választ kínálni a modernizáció kihívására, vagyis olyanra, amely „modern”.

NEO-KONZERVATIVIZMUS ÉS ÉRTÉK-KONZERVATIVIZMUS

Mit is jelent azonban napjainkban a „modern konzervativizmus” fogalma? Némi leegyszerűsítéssel fogalmazva meg a dilemmát: azt a szociális érzékenységű, a különféle érdekek rugalmas egyeztetésére törekvő és az állam esetenkénti gazdasági szerepvállalásától sem visszariadó konzervativizmust, amely hagyományosan jellemezte a brit *toryk* filozófiáját, és amely — ha más hangsúlyokkal és más színezettel is — a világháború után megerősödött német kereszténydemokrácia alapjául szolgált? Vagy pedig azt a „neo-konzervativizmust”, amely az állam szerepének radikális csökkentésére és a piaci mechanizmusok kompromisszumok nélküli érvényesítésére törekszik, s amelyet a legmarkánsabban a reaganizmus és a thatcherizmus képviselt? Fontos közös vonások (pl. az erkölcsi szempontok

hangsúlyozása, a szabadság és a tulajdon tisztelete, a nemzeti érdekek védelme) ellenére ugyanis markáns különbségek is vannak közöttük. A hazai szerzők túlnyomó többsége azonban a „modern” jelzőt szinte kizárólag az utóbbi irányzatnak tartja fenn, noha tárgyilagosan nehezen lehetne azt állítani, hogy az egyik irányzat „korszerűbb” lenne a másiknál.

A különbségek tudatosítása nem pusztán a tudományos pontosság szempontjaiból lényeges, hanem azért is, mert a modern konzervativizmuson belül jelentkező különbségek szükségszerűen eltérő politikai és gazdasági prioritások megfogalmazásához vezetnek. Egyáltalán nem közömbös, hogy az elkövetkező évtizedek magyar konzervativizmusa milyen arculatú lesz, és hogy azokat az elemeket tudja-e integrálni, amelyek a leghatékonyabban segíthetik a magyarországi modernizációt. E tanulmány abból a feltevéseből indul ki, hogy — noha természetesen mindkét irányzat gondolataiból meríteni kell — a magyar fejlődés sajátosságainak (és általában is a közép-európai tradícióknak) jobban megfelel a konzervativizmus azon változata, amely nem a piac maximális szabadságában látja a legfőbb célt, hanem a szociális egyensúlyt fenntartó növekedésben és bizonyos tradicionális alapértékek védelmében. Joggal nevezi GIRVIN (másokkal együtt) a mai konzervativizmus fejlődési tendenciáiról írva ezt az irányzatot „érték-konzervativizmusnak”¹ (*value-conservatism, Wertkonservativismus*); ez a „neo-konzervativizmustól” és a régi értelemben vett „autoritárius konzervativizmustól” egyaránt jól megkülönböztethető. Az alábbiakban tehát arra teszünk kísérletet, hogy — a modern konzervativizmus egészét jellemző szemlélet körvonalazása után — az érték-konzervativizmus néhány lényeges elemét vizsgáljuk meg, természetesen a teljességre törekvés igénye nélkül. Hogy e vonások összeegyeztethetők-e a modernizáció követelményeivel, arról ezt követően lesz néhány szó.

KINDULÓPONTKÉNT ÉRDEMES EMLÉKEZTETNI ARRA, hogy a „konzervativizmus” kifejezés, akárcsak egyébként a liberalizmus is, a francia forradalom után terjedt el széles körben, összefüggésben azzal, hogy a politikai konzervativizmus első tudatos összefoglalásait is a forradalomra adott válaszként dolgozták ki. E szándék vezette a konzervativizmus „atyjaként” is emlegetett angol EDMUND BURKE-öt híres művének (*Töprengések a francia forradalomról*) megírásában és ugyanebből a célból fogott tollat a francia JOSEPH DE MAISTRE². A konzervativizmus azonban nem csak a „jakobinizmussal” küzdött, hanem felvette a harcot azon „utilitarista” szemlélet ellen is, amely minden emberi viszonyt a készpénzben is kifejezhető pusztán hasznosság kategóriájával kívánt mérni. S e múlt századi örökség bizonyos értelemben mind a mai napig aktuális maradt: a klasszikus konzervativizmus egyaránt szemben áll a radikális-szocialista és a liberális dogmák jó részével.

A szembenállás azonban nyilvánvalóan nem elégséges: a konzervativizmusnak bizonyítania kellett, hogy nem csak „megőrizni” tud, hanem változtatni, újat mondani is. Igazolnia kellett: nem

arról van szó, hogy alapvetően haladásellenes lenne, amiként ellenfelei oly sokszor állítják, hanem arról, hogy másképpen értelmezi a haladás fogalmát. Tulajdonképpen a konzervativizmust egy alternatív világszemléletnek is tekinthetjük, olyanak, amely nem fogadja el a realitások szocialista és liberális értelmezését.

A II. világháború után a konzervativizmus egyértelműen bebizonyította, hogy képes választ adni az új kihívásokra: egyrészt sikerrel integrálta a hagyományos liberalizmus több lényeges elemét, másrészt pedig elfogadta a „welfare state”, vagyis a polgárainak alapszükségleteiről gondoskodó „jóléti állam” gondolatát. A „német csoda” eszmei platformjával a kereszténydemokrácia szolgált s ez a „szociális konzervativizmus” tradícióihoz nyúlt vissza, amikor nem egyszerűen a „piacgazdaság”, hanem a „szociális piacgazdaság” kiépítését tűzte ki célul. Emlékezetes, hogy a LUDWIG ERHARD nevével fémjelzett gazdaságpolitika milyen sokat olcsó állami bérlakások építése, a munkavállalói jogok kiszélesítése, a korszerű társadalombiztosítás megszervezése érdekében. Nagy-Britanniában a „welfare state” alapjait ugyan a munkáspárti ATTLEE kormányzata rakta le, ám a hatalomba 1951-ben visszatérő konzervatívok nem csak megőrizték, hanem jónéhány vonatkozásban tovább is fejlesztették a „jóléti” vívmányokat.

EGÉSZEN MÁS FORRÁSOKBÓL TÁPLÁLKOZOTT és más szempontoknak adott prioritást az Egyesült Államokban kibontakozott, és a hetvenes évek végére az egész angolszász világban (sőt annak határain túl is) diadalmasan előretörő „neokonzervatív” hullám³. Ennek téziseiről azonban nem alaptalanul állították sokan, köztük a Nobel-díjas FRIEDMAN is, hogy azok legalább annyira nevezhetők neo-liberálisnak, mint neo-konzervatívoknak. Miért? A neo-konzervatívok ugyanis gyakorlatilag teljesen elfogadják a korlátlan szabadversenyt, és ennek bármiféle befolyásolását káros beavatkozásnak tekintik. E nézetek gyökereit pedig joggal lehet a múlt századi liberálisok és utilitaristák érveiben keresni. Ideálisnak azt a piacközpontú társadalmat tekintik, amelyben az állam nem tesz egyebet, mint hogy ügyel a mindenkire egyformán érvényes versenyszabályok megtartására. Ebben a struktúrában a közösségek és tradíciók menthetetlenül alárendelődnek a piac szempontjainak és igen nehéz erodálódásukat megakadályozni, noha a neokonzervatívok, a klasszikus liberalizmustól eltérően, sohasem üzentek nekik hadat, sőt inkább a jelentőségüket hangsúlyozzák. Emlékezzünk csak arra, hogy milyen drámai belpolitikai feszültségekhez vezetett annak idején MRS. THATCHER politikája: a „puhának” minősített toryk épp azal vádolták kormányfőjüket, hogy tevékenysége szétrombolja az érdekek egyeztetésére törekvő „konszenzus-politikát”. Kétségtelen, hogy a reagani és a thatcheri gazdaságpolitika komoly eredményeket tudott felmutatni, de igen magas áron.

A KONZERVATÍV GONDOLKODÁS TERMÉSZETE

A KONZERVATIVIZMUS ELEMZÉSÉNEK egyik legsajátosabb problémája, hogy — ellentétben a rivális eszmei irányzatokkal — valahogy mindig is idegenkedett saját alapjainak elméleti szintű, „ideológiai” megfogalmazásától. Paradox módon a konzervativizmus olyan elméletnek tűnik föl, amely elveti az elméletet — igaz, ez csak inkább a felszínen keletkező benyomás. Néhányan ezért nevezik „antifilozofikus filozófiának”.

Ez az alapállás nyilvánvalóan összefügg az általános konzervatív meggyőződéssel: nincs univerzalisztikus érvényű, mindenütt lemásolásra ajánlható konzervatív politikai gyakorlat, hiszen a konzervatív felfogás lényegéből következik, hogy a szerves, folytonosságra épülő fejlődést igényli, az egyes társadalmak, kultúrák pedig szükségképpen egyéni utakon fejlődnek. Mégis teljes joggal hangsúlyozza ROGER SCRUTON, a mai brit konzervativizmus egyik tekintélyes képviselője: az általános érvényűnek tekintett politikai gyakorlat hiányából nem lehet arra következtetni, hogy olyan konzervatív alapelvek sincsenek, amelyek — ha országonként más és más formában is — irányt szabhatnak a cselekvésnek⁴. (Burke-ig megy vissza az *a priori* megkonstruált „absztrakciók” és az „elvek” termékeny megkülönböztetése; míg a konzervatívok elvetik az előbbit, nagyon is igénylik az utóbbit. (Létezik tehát konzervatív társadalomszemlélet, és nem is szabad ennek teoretikus feldolgozásáról lemondani, hiszen enélkül a konzervativizmus aligha fejthetne ki bármilyen intellektuális vonzerőt.)

Ami minden konzervatív fogantatású irányzatnak közös kiindulópontja (napjainkban éppúgy, mint a múlt században) az az emberi természetről alkotott kép. S ez a kép éles ellentétben áll azon eszmerendszerek felfogásával, melyek szerint az ember „eredendően jó” és korlátlanul tökéletesíthető; a konzervatívok szerint az ember „némi jó és sok rossz tulajdonság keveréke”. Illúzió tehát az emberek gyökeres megváltoztatásába vetett remény, mert az emberi természet lényegi vonásai megváltoztathatatlanok. E meglehetősen pesszimista és ezért mindig is népszerűtlen kép miatt a konzervatívokat gyakran éri az a vád, hogy lebecsülik az emberek jóságát, különösen pedig az ész, a ráció szerepét. Ne felejtjük el azonban, hogy a konzervativizmus éppen azon ultraracionalista tételek tagadásaként bontakozott ki, amelyek nevében oly sok kegyetlenséget követtek el a francia forradalomban! És hozzátehetjük: azóta is... A fenti vádra tehát tömör és egyszerű a konzervatív válasz: neveléssel az ember kétségtelenül javítható, de csak korlátozott mértékben. Ezért a társadalmi-gazdasági bajok végső forrásai is az emberi természet gyarlóságában keresendők — erre mondta VIERECK, hogy a konzervativizmus „az eredeti bűn” dogmájának politikai szekularizációja⁵. Ez az „antropológiai pesszimizmus” mégsem vezetett cinizmushoz a nagy konzervatív gondolkodóknál, mert ők a gyarló emberben is Isten teremtményét látták s mint ilyent, hibái ellenére is tiszteletet érdemlőnek tekintették.

E kiindulópontnak, természetesen, messzemenő társadalomelméleti következményei vannak, hiszen ha az ember tökéletlen és soha nem is tehető tökéletessé, akkor tökéletes társadalmi rend sem képzelhető el. Aki utópiák megvalósítására törekszik, az könnyen végzi katasztrófával — mondja a kiérlelt konzervatív tapasztalat, amelyről semmilyen modernizációs programban sem szabad elfeledkezni. Ezt a pragmatikus mentalitást találóan jellemzi így a brit OAKESHOTT:

„Konzervatívnak lenni azt jelenti, hogy az ember többre becsüli az ismerőst az ismeretlennél, a valóságost a lehetségesnél, a korlátozottat a parttalannál, a közelit a távolinál, az elegendőt a túl soknál, az elfogadhatót a tökéletesnél s a jelenlegit az utópikus boldogságnál.”⁶

A modern konzervativizmus emberfelfogásáról szólva feltétlenül meg kell említeni a nyugat-európai kereszténydemokráciában kidolgozott „perszonalizmus-elvet”, amely az egyes ember és a társadalom klasszikus ellentétpárjának feloldását biztosítja. E tétel, amely szervesen kapcsolódik a konzervatív tradíciókhoz, az embert „személyként” (*persona*) határozza meg és abból indul ki, hogy a személy önmagában is közösségi lény annyiban, hogy az embernek saját maga kibontakoztatásához másokra is szüksége van. A közösség az emberi lét sajátos kettős kötöttségéből fakad: az egyes ember a közösség egészéhez kapcsolódik, a közösség viszont csak az egyesekben válik valósággá. E meghatározás tehát világossá teheti az elhatárolódást egyrészt a liberalizmus egyén- (individuum-)felfogásától, amely az ember atomisztikus szemléletére épül, másrészt pedig a szocialista felfogástól, amely a személytelen kollektívumból indult ki, és az embernek csak a makroközösség részeként tulajdonít jelentőséget.

SEHHEZ SZOROSAN KÖTŐDIK a konzervatívok által magasra értékelt „közösség” és az általuk következetesen elutasított „kollektívum” pontos fogalmi elválasztása. Amint az amerikai KIRK rámutatott: a radikális liberálisok mindent megtettek, hogy felszámolják a tradicionális kötelek által összefűzött közösségeket, és a doktriner individualizmust állítsák a helyükre — ami aztán, paradox módon, szükségképp vezetett a kollektívizmushoz.⁷ A közösség és a kollektívizmus ugyanis egymás ellentétei: az előbbi a vállalt felelősségre, az utóbbi viszont a (külső) kényszerre épül, s míg az előbbi a sokszínűséget, az összetettséget testesíti meg, az utóbbi az uniformitást és a rideg egyszerűséget. A konzervatív ezért egyaránt elutasítja a szocialista típusú kollektivizálást és a liberális „fogyasztói társadalomból” elkerülhetetlenül fakadó uniformizálódást, és nem rokonszenvezik olyan modernizációs törekvésekkel, amelyek e két tendencia akármelyikét erősítenék.

KONZERVATIVIZMUS ÉS DEMOKRÁCIA

Az érték-konzervativizmus politikai szemléletére az állami-társadalmi rendszer organikus egésként való felfogása nyomja rá a bélye-

gét, amiből logikailag következik, hogy az egészet bizonyos — nem automatikusan érvényesülő — elsőbbség illeti meg a részekkel szemben. A személyiség autonómiájának tisztelete persze jóval erősebb a konzervatívokban annál, hogy ez a kiindulópont az egyének valamilyen mechanikus alárendelődéséhez vezessen; ezért csak kevesen fogadják el Scruton azon gyakran idézett, kategorikus kijelentését, miszerint

„a közügyeket a privát ügyek, a társadalmat az egyén, a privilégiumot a jogok elé kell helyezni”⁸.

EGYÉRTELMŰEN KÖVETKEZIK VISZONT az organikus szemléletből egyrészt az erőszakos, forradalmi változások elítélése, másrészt annak a sarkalatos liberális tézisnek az elvetése, amely szerint a politikai államot és a civil társadalmat mereven szembe lehet egymással állítani. Nem két különböző entitásról van ugyanis szó, hanem ugyanazon entitás két aspektusáról; a két oldalt természetesen meg lehet különböztetni, de nem elfeledkezve arról, hogy az állam és a civil társadalom kölcsönösen feltételezik és áthatják egymást, erőszakos szétválasztásuk mindkettő elorsodadásához vezet. A konzervatív felfogásban az állam a civil társadalom azon igényeinek kielégítésére hivatott, amelyeket az egyes autonóm intézmények szintjén nem lehet megfelelően kezelni.

Az érték-konzervativizmus hívei tehát nem eleve államel lenesek, sőt az erős államtól sem félnek, de ez a legkevésbé sem jelenti azt, hogy abszolutizálnák az államot. Elutasítják a liberálisok „személytelen” és a totalitárius rendszerek „despotikus” államát, az ő ideáljuk a hatékony, de alkotmányosan szigorúan korlátozott „személyes” állam, vagyis az olyan állam, amelyhez a társadalom tagjait nem pusztán szerződés-jellegű kapcsolatok fűzik.

Az állam-társadalom klasszikus dichotómiájának ez a fajta megközelítése természetesen megkívánja, hogy szakítsunk az állam legitimitációjának valamilyen „társadalmi szerződésre” való visszavezetésével. Ezt valójában már a múlt század első harmadában megtette de Maistre, amikor rámutatott: az állam társadalmi szerződésből történő eredeztetésének teóriája azért is elfogadhatatlan, mert az emberek csak akkor lennének képesek és érettek egy ilyen szerződés megkötésére, ha már hosszú ideje (államilag) szervezett társadalomban élnének. De vajon következik-e a „társadalmi szerződés” gondolatának elvetéséből az, hogy a kormányzatot ne kellene a lehető legnagyobb mértékű konszenzusra alapozni? Egyáltalán nem. Amiben a konzervatívok eltérnek más eszmerendszerek képviselőitől, az a legitimitáció forrásának kérdése: szerintük ugyanis a konszenzus megteremtésében mással nem pótolható szerep jut a tekintélynek, az autoritásnak is. Mélyen antikonzervatív dolog azt feltételezni, hogy a legitimitás kizárólag kontraktuális (szerződéses) megállapodásra épülhet; valójában ez éppúgy alapulhat széles körben elfogadott tekintélyen és/vagy életképesnek bizonyult történelmi tradíciókon. (Mint ahogy az is igaz, hogy az állam legitimitását a demokrácia szabályainak érvényesülése önmagában még nem biztosítja.)

AKONZERVATÍV TÁRSADALOMELMÉLETBEN kulcsfogalom tehát az autoritás; enélkül „nincs akarat, csak étvágy, nincs személyiség, csak csordaszerű konformitás, nincs szabadság, csak 'alternatívák' céltalan követése”⁹. Autonóm polgárok csak azok lehetnek, akik megértik: társadalmi-politikai kötelezettségeinket nem teljesen szabadon választhatjuk meg, hiszen már születésünkkor bizonyos kötelezettségek várnak ránk, az élők sorából már eltávozottakkal szemben éppúgy, mint az utánunk következő nemzedékekkel szemben. Némi túlzással azt mondhatnánk, hogy míg a liberalizmus arra törekszik, hogy az egyént védje a tekintéllyel szemben, addig a konzervativizmus az utóbbit kívánja megvédeni a túlzott mértékű individualizmustól. Látni kell azonban, hogy az autoritás védelme és az individuális szabadság esetleges korlátozása semmiképp sem öncélú: a konzervativizmus felismerte, hogy az individualitás csak egy nagyobb egész (csoport, társadalom, nemzet) keretében tud kifejlődni és fennmaradni. Látszólag paradox módon tehát autoritás nélkül az individualitás alapjául szolgáló, identifikációs alapot nyújtó közösség kerül veszélybe, hiszen valamilyen csoport-identitás nélkül nincs individuális identitás sem.

Mindez megmagyarázza, hogy a konzervatívok miért nem tudják abszolutizálni az *individuum* szabadságát, noha az állampolgári jogokat és a privát szférát ők is feltétlenül védendő értéknek tekintik (ellentétben a totalitárius ideológiákkal). A mindennapi politikában ezért általában nem újabb és újabb szabadságjogok bevezetésére, hanem inkább a társadalom kohéziójának az erősítésére, különösen pedig az autonóm intézmények védelmére törekednek. A viktoriánus kor legsikeresebb brit miniszterelnöke, a konzervatív DISRAELI figyelmeztetett: egyének alkothatnak közösséget, de nemzetet (társadalmat) csak intézmények teremthetnek¹⁰. A liberálisok, akik egyébként egyetértenek a konzervatívokkal a szocialisták hatalmasra duzzasztott államapparátusának elutasításában, hajlamosak megfélekedezni arról, hogy épp az általuk többnyire lenézett szokásokra, tradíciókra alapozódó intézmények biztosíthatják a civil szféra leghatékonyabb védelmét az esetleg önkényessé váló államhatalommal szemben. Nyilvánvaló ugyanis, hogy minél jobban atomizálódik a társadalom, minél inkább szétesnek az autonóm intézmények és közösségek, annál nagyobb potenciális szerep jut az állami bürokráciának.

A modern konzervativizmusról bátran elmondható, hogy véglegesen elfogadta a képviseleti demokráciát, s ezt jónéhány konkrét példa is bizonyítja. E megállapításhoz azonban őszintén hozzá kell tennünk: a konzervativizmus soha nem volt, és valójában nem is lehet a parttalan, a minden korláttól mentes demokrácia szószólója. Ezen aligha érdemes csodálkozni, hiszen a konzervatívok szerint bármely társadalomnak feltétlenül szüksége van bizonyos fokú tekintélyre és hierarchiára, a totális demokrácia pedig atomizált egyedekből álló tömeggé alakíthatja a társadalmat, s ezáltal épp a totális despotizmus útját követheti ki. E veszélyre meggyőző érvekkel figyelmeztetett, többek között, a híres angol költő és gondolkodó, T. S. ELIOT¹¹.

De van még egy szempont, ami a konzervatívokat óvatossá teszi, s ez pedig az a nyugtalanító lehetőség, hogy a demokrácia keretében, annak formális szabályait megtartva, a mindenkori többség könnyűszerrel gyakorolhat zsarnokságot a kisebbség(ek) felett. A konzervatívok ezért ragaszkodnak ahhoz, hogy bizonyos történelmileg kialakult és elfogadott alapjogokat és alapelveket még a többség se kérdőjelezhesen meg. Talán e megfontolással függ össze az is, hogy ösztönösen vonzódnak egy olyan elit domináns pozíciója iránt, amely a tradíciókra és a magas szintű képzettségével megalapozott tekintélyre támaszkodva ellent tud állni a tömeget manipuláló demagógok nyomásának.

TULAJDON ÉS GAZDASÁG

MIT MOND AZ ÉRTÉK-KONZERVATIVIZMUS a szűkebben vett „szociális szféráról”, a társadalmi egyenlőség-egyenlőtlenség kérdéséről? A válaszhoz ismét vissza kell kanyarodnunk az emberi természetről kialakított konzervatív képhez, azt emelve ki, hogy az egyes emberek fizikai és szellemi képességei között hatalmas különbségek mutatkoznak. Ebből fakad, hogy a konzervatívok, noha feltétel nélkül elfogadják a törvény előtti egyenlőség gondolatát, magától értetődő, természetes jelenségnek tekintik a szociális és gazdasági téren kialakuló különbségeket. A társadalmi differenciálódás megakadályozása egyébként is oly erős mesterséges beavatkozást igényelne, hogy az már a társadalom működőképességét veszélyeztetné. E vonatkozásban tehát teljes az egyetértés Friedman álláspontjával: az a társadalom, amely az egyenlőséget (a jövedelmek egyenlőségének értelmében) a szabadság elé helyezi, úgy végzi, hogy ott sem egyenlőség, sem pedig szabadság nem lesz¹². E ponton túl azonban már élesen elválik a HAYEK és Friedman nevével fémjelzett neokonzervatív és az érték-konzervatív felfogás: míg az előbbi a piaci mechanizmusok bármiféle korlátozását elutasítja, az utóbbi a szociális harmónia fenntartását stratégiai célként kezeli, és ezért kész arra is, hogy esetenként beavatkozzon a gazdaságba.

Az intervenció lehetőségeinek mérlegelése pedig elvezet ahhoz a problémához, ami a konzervatívok baloldali ellenfelei szerint a konzervativizmus központi kérdése, vagyis a magántulajdonhoz való viszonyhoz. A konzervatívokat ugyanis gyakran vádolják azzal, hogy makacsul, önző módon ragaszkodnak a magántulajdonhoz, és tény, hogy egyes szerzők adtak is némi alapot erre a feltételezésre, azt hangsúlyozva, hogy a tulajdonhoz fűződő jog még az élethez való jogot is megelőzi¹³. Miért fontos tehát a magántulajdon, és meddig terjedhet annak feltétlen védelme?

A magántulajdon funkciójának meghatározásában minden konzervatívnak abból kell kiindulnia, hogy a tulajdon a személy autonómiájának alapja, s mint ilyen, egyértelmű védelem jár neki. A perspektivikusan gondolkozó, szociálisan érzékeny konzervatívok azonban nem tekinthetik ezt olyan abszolút jognak, amely teljesen

elválasztható a kialakulását (és fennmaradását) lehetővé tevő közöség/társadalom érdekeitől. Az érték-konzervativizmus tehát maradéktalanul egyetért azzal, hogy a magántulajdon és a személy szociális kiteljesedése között eltéphetetlen szálak húzódnak, de ettől még ragaszkodhat ahhoz a „feudális” elvhez, miszerint a tulajdon birtoklásához bizonyos kötelezettségek teljesítése is kötődik. Hangsúlyozni kell ugyanakkor, hogy a magántulajdon használatának esetleges korlátozása, az általa termelt javak egy részének elvonása sohasem szolgálhatja az egalitárius-szocialisztikus elosztás céljait, hanem csak a belső feszültségek olyan mérvű csökkentését, amely nélkülözhetetlen a szociális harmónia fenntartásához! Nyilvánvaló az is, hogy erről kizárólag csak az állam dönthet; a modern társadalomtudományok szóhasználatával élve: a konzervatív államnak arra kell törekednie, hogy a piacgazdaság racionalitása ne uralkodhasson el a politikai-társadalmi szféra racionalitása felett. Másként fogalmazva: hogy ne alakulhasson ki egy olyan „anti-politikai gazdaság”, amely az egész társadalomban, annak minden alrendszerében kizárólag a profit-elvet kívánja érvényesíteni.¹⁴

„A hasznosság elvének bálványozása, a hatékonyság mindenek felett való abszolutizálása ugyanis szöges ellentétben áll a konzervatív világszemlélettel. Az érték-konzervativizmus számára a hatékonyság nem cél, hanem eszköz. Dicsérjük csak a 'hatékonyságot', és irgalom nélküli 'igazsághoz' jutunk, szabadság nélküli 'felszabaduláshoz', béke nélküli 'győzelemhez'.” —

mutat rá az amerikai ORTON a manchesteri utilitarizmus XX. századi híveivel vitatkozva.¹⁵ Tény, hogy a korlátlan szabadversenyre alapozott gazdaság addig soha nem látott növekedést eredményezett, de az is igaz, hogy ugyanakkor soha nem tapasztalt szellemi, morális, szociális torzulásokhoz, sőt sok helyütt gazdasági elnyomorodáshoz vezetett.

MINDEBBŐL LEVEZETHETŐ, hogy miként viszonyuljon a modern érték-konzervativizmus az ún. „jóléti államhoz”, amely a neokonzervatívok támadásainak fő célpontja s amelynek alapjai történetileg először a konzervatív BISMARCK Németországában épültek ki a múlt század utolsó harmadában. A mai konzervatívok három okból is elfogadhatják a „jóléti állam” korlátozott formáját: józan belátásból, intellektuális következetességből és méltányosságból. Az állam bizonyos mérvű közreműködése nélkülözhetetlen a társadalmi (és nemzeti) kohézió minimumának a megőrzéséhez; az egzisztenciális alapszükségletek kielégítéséhez hozzájáruló állam elfogadása logikailag következik az érték-konzervativizmus eszmerendszeréből, végül pedig szolidaritási-etikai okból is helyeselhető a versenyben lemaradók, az elesettek segítése¹⁶. A konzervatív állam így betöltheti azt a funkciót, amire a magántőke önmagában képtelen: bizonyos fokig mindenkit érdekeltté tehet az adott rend fennmaradásában s ezáltal megakadályozhatja egy olyan helyzet kialakulását, amelynek során a szociálisan lecsúszó tömegekkel szemben az államnak mindenekelőtt „őrző-védő” funkciót kell vállalnia a robbanás elkerülésére.

V AJON KÖVETKEZIK-E A FENTIEKBŐL, hogy a konzervatívoknak a szociáldemokraták versenytársaivá kell válniuk a jóléti intézmények bővítése terén? Szó sincs róla! A konzervatívok sohasem lehetnek a hívei a „jóléti állam” olyan méretűre duzzasztásának, hogy a polgárok az államtól függő helyzetbe kerüljenek, mindent felülről várjanak és elveszítsék az önmagukról való gondoskodás képességét. Az érték-konzervativizmus osztja tehát a neokonzervatívok aggályait az állam túlságosan nagy aktivitásával kapcsolatban; a különbség az arányokban, az optimálisnak tartott mérték megítélésében mutatkozik. A megfontolt józanság, amit Burke a konzervatív politikai erények legfontosabbikának nevezett, e tekintetben is a középút keresésére ösztönöz. Különösen ellenzi a konzervativizmus egy hatalmas bürokratikus államapparátus létrejöttét, mert ennek tevékenysége megfojtja azokat az autonóm intézményeket — családok, egyházak, egyesületek, stb. —, amelyek hagyományosan készek a szociális gondok orvoslásából részt vállalni.

Amit tehát valójában a modern érték-konzervativizmus célul tűzhet ki, azt a legtalálóbban a „szociális piacgazdaság” fogalmával ragadhatjuk meg. Némi sarkítással úgy fogalmazhatunk, hogy ez a liberálisok (és neokonzervatívok) „éjjeliőr-államánál” tágabba, a szociáldemokraták (szocialisták) „jóléti államánál” viszont egyértelműen szűkebbre vonja meg az állami szerepvállalás határait. A német kereszténydemokraták által kidolgozott (és az angolszász világban sajnálatosan kevésbé ismert) koncepció bebizonyította életképességét: erre épült ugyanis a II. világháború utáni Európa legsikeresebb „rendszerátviteli” programja¹⁷ Nyugat-Németországban. Tegyük hozzá: a szociális piacgazdaság gondolata, amely a gazdasági fellendülés és a szociális egyensúly összekapcsolását, egyidejű megvalósítását szorgalmazza, szervezettebb kapcsolatban áll az évszázados konzervatív tradíciókkal, mint bármely más modern gazdaságfilozófia.

KONZERVATÍV MODERNIZÁCIÓ?

A modern érték-konzervativizmus főbb tételeinek rövid körvonalazása után fel kell tennünk végül azt az izgalmas kérdést, hogy vajon építhető-e modernizációs program konzervatív alapokra. Nem zárja-e ki egymást a konzervativizmus és a modernizáció fogalma? S ha összeegyeztethető a kettő, akkor milyen módon, különös tekintettel természetesen a magyarországi lehetőségekre?

Hogy a konzervativizmus önmagában nem zárja ki a változást és a fejlődést, azt láttuk a történeti visszatekintésben, arról pedig, hogy a nemzeti hagyományok és sajátosságok potenciálisan a modernizációs folyamat kulcstényezői lehetnek, részletesebben is szóltam a *Magyar Szemle* egyik korábbi számában. (E. G.: *A modernizáció válaszútján*, 1993/7) A cikkben megfogalmazott alapgondolat, amely szerint a modernizációt mindenképpen „szervesíteni” kell, implicit módon több lényeges konzervatív előfeltevést is magában foglal. Az idegen — akár nyugati, akár keleti — modellek mechani-

kus átvételére épülő „szervetlen” modernizáció nem alapulhat konzervatív elveken, hiszen a konzervativizmus egyik sarkalatos pontja az univerzalisztikus érvényűnek hirdetett gyakorlat elvetése! (Ezért bármely, valóban konzervatív politika a jelző kitétele nélkül is szükségképpen mindig „nemzeti”.)

Magyarországon persze a történelmi előzmények roppant nehézé teszik annak a konzervatív alapelvnek az alkalmazását, amelyet a folytonosságra alapozott fejlődés kívánalmaként fogalmaztunk meg. Rögtön adódik ugyanis a kérdés: milyen távon értelmezzük a kontinuitást? A kézenfekvő konzervatív válasz a folytonosság hosszú távú felfogását fogja kiemelni, ám vajon figyelmen kívül hagyhatjuk-e azt a rövidebb távú kontinuitást, amelynek következtében a szocializmus számos, meghaladottnak hitt vagy remélt „vívmánya” napjainkban is jelen van? Nem könnyű annak megválaszolása sem, hogy melyek azok a történelmi tradíciók, amelyeket érdemes megőrizni és a formálódó magyar konzervativizmusba integrálni. (Amennyire fontosak a hiteles, „megélt” tradíciók, annyira hiábavaló dolog hagyományokat mesterségesen teremteni és a társadalomra erőltetni.) Vajon elfogadhatjuk-e azt a többször olvasható vélekedést, miszerint csak a nyugati eredetű vonásokat és értékeket kell védeni? Noha itt nyilvánvalóan nincs hely e kérdések részletes taglalására, egy gondolatot azért feltétlenül érdemes kiemelni: konzervatív kiindulópontból semmiképpen sem azonosíthatjuk a „westernizációt” a modernizációval, következésképpen a megőrzendő értékek körének meghatározásában sem lehet kizárólagos kritérium a nyugati eredet. A sikeresen modernizálódott kelet-ázsiai országok fejlődésének elemzése markánsan bizonyítja e megállapítás érvényességét.

A HAZAI MODERNIZÁCIÓ ESÉLYEINEK SZEMPONTJÁBÓL érdemes mérlegelni azt a kérdést is, hogy milyen hosszabb távú következményekkel járhat a modern konzervativizmus érték-konzervatív és neokonzervatív irányzata közötti választás. Az államszocializmus négy évtizedének keserű öröksége láttán kétségtelenül erős a kísértés, hogy az állam szerepét a lehető legnagyobb mértékben minimalizáljuk és természetes, hogy konzervatív nézőpontból teljesen elképzelhetetlen az egykori dirigista gyakorlat bármiféle folytatásának helyeslése. Azt viszont mindenképp meg kell fontolni, hogy vajon a neokonzervatív álláspontnak megfelelően érdemes-e zöld utat adni a piaci szempontok kizárólagossá válásának a jelenlegi magyarországi feltételek közepette. A modernizáció „szervesítése” szempontjából többet ígér a szociális piacgazdaság útjának választása és annak elismerése, hogy a strukturális átalakulás folyamatában az államnak be kell töltenie részben bizonyos ösztönző, részben pedig bizonyos kontrolláló szerepet. (És nem is csak a szociális egyensúly védelme érdekében, hanem azért is, amire GERSCHENKRON immár klasszikusnak számító írásai figyelmeztettek: a relatív elmaradottságból való kitöréshez nélkülözhetetlen az állam ösztönző közreműködése¹⁸. Ezt láthattuk egyébként Kelet-Ázsiában is.)

A választás dilemmája társadalmi tekintetben a polgárosodás két alternatívájaként is megfogalmazható: a neo-konzervatív recept, legalábbis ha azt következetesen valósítjuk meg, óhatatlanul egy szűk, a nemzetközi cégektől sok tekintetben túlságosan is függő helyzetű elit kikristályosodásához vezethet. Ezzel szemben a szociális piacgazdaságra épülő konzervatív politika nemcsak a társadalom végzetes, latin-amerikai mértékű polarizálódását akadályozhatná meg, hanem egy szélesebb nemzeti polgárság kialakulását is segíthetné, ami pedig a modernizáció „szerves” jellegét erősíthetné.

FÉLŐ, HOGY A NEOKONZERVATÍV „laissez-faire” gazdaságpolitika — a szubjektív szándékoktól függetlenül — Magyarországon elsősorban annak az ún. nómenklatúra-burzsoáziának a pozícióját erősítené még jobban, amely az elmúlt évtizedekben egyedül tudott számottevő vagyont felhalmozni, s amelytől egyelőre meglehetősen távol áll a konzervatív gondolkodásmód, a konzervatív értékrendszer (a magántulajdon igenlésén kívül). Úgy tűnik föl, vele szemben a jelenleg roppant gyenge nemzeti polgárság megizmosodását (ami pedig a modernizáció sikerének a záloga!) csak egy tudatosan végiggondolt és következetesen képviselt érték-konzervatív irányvonal tudná hathatósan segíteni. Ha azután e folyamat sikeresen végbemenne, idővel az előbbi csoport is integrálódna a nemzeti polgárságba, indíttatásától függetlenül, a mindinkább közössé váló érdekek alapján. Nem mindegy azonban, hogy milyen arculatú lesz a jövő század magyar polgársága, és melyik alkotóelem lesz képes a „mintaadó” szerepet betölteni! Kulcskérdés tehát a modernizáció leginkább „egyediesített” útjának a megtalálása, s ehhez nélkülözhetetlen a konzervatív társadalomelmélet minél alaposabb tanulmányozása.

EGEDY GERGELY

Jegyzet

- (1) Brian Girvin: *Varieties of Conservatism*, in: *The Transformation of Conservatism*, ed. by Brian Girvin, Sage, London-Beverly Hills, 1978, 1-13.
- (2) V. ö. Andrew Vincent: *Modern Political Ideologies*, Blackwell, Oxford, 1992, 58-61.
- (3) V.ö. Peter Steinfels: *The Neo-Conservatives*, Simon and Schuster, Chicago, 1979.
- (4) Roger Scruton: *The Meaning of Conservatism*, 2nd. ed. Macmillan Press, 1984, 11-12.
- (5) Peter Viereck: *Consrvatism Revisited*, New York, 1949, 44.
- (6) Michael Oakeshott: *Rationalism in Politics and Other Essays*, New York, 1962. 169.
- (7) Russel Kirk: *A Program for Conservatives*, Chicago, 1954, 140.
- (8) Roger Scurton: i. m. 189.
- (9) Roger Scruton: *What is Conservatism?*, in: *Conservative Texts. An Anthology*, ed. With an introduction by Roger Scruton, St. Martin's Press, New York, 1991. 9.

- (10) Clinton Rossiter: *Conservatism in America*, Vintage Books, New York, 1962. 28.
- (11) Thomas Stearns Eliot: *The Idea of a Christian Society*, Faber and Faber, London, 1939.
- (12) Milton Friedman–Rose Friedman: *Free to Choose*, New York, 1980, 148.
- (13) Paul Elmer More: *Aristocracy and Justice*, Boston, 1915, 127-148, idézi: *The Portable Conservative Reader*, ed. by Russel Kirk, Penguin Books, 1982, 435-451.
- (14) Az ún. „morális gazdaság” fogalmához ld. William J. Booth: *On the Idea of the Moral Economy*, *American Political Science Review*, Vol. 88/3 (1994. September), 653-667.
- (15) William Orton: *The Economic Role of the State*, Chicago, 1950, idézi Russel Kirk: i. m. 126.
- (16) Vö. George F. Will: *A Conservative Welfare State*, in: *Keeping the Tablets. Modern American Conservative Thought*, ed. by William F. Buckley and Charles R. Kesler, Harper and Row, New York, 1980, 232-240.
- (17) Vö. Ludwig Erhard: *Deutsche Wirtschaftspolitik. Der Weg der Sozialen Marktwirtschaft*, Düsseldorf, Econ Verlag, 1992.
- (18) Alexander Gerschenkron: *A gazdasági elmaradottság történelmi távlatból*, Gondolat, Budapest, 1984.

VÁRNAGY ILDIKÓ: ÚT

A SZABADSÁG ÉS A SZOLIDARITÁS JEGYÉBEN

Gondolatok a kereszténydemokrácia időszerűségéről

A KERESZTÉNYDEMOKRÁCIA, MINT MODERN POLITIKAI IRÁNYZAT

A NÉMET ÉS EGYBEN AZ EURÓPAI KERESZTÉNYDEMOKRÁCIA háború utáni újjászületésének egyik fontos dátuma 1945. június 26. Ekkor hozta nyilvánosságra egy kereszténydemokrata csoport *Felhívás a német néphez* című programját. Felhívásukat a „keresztény, demokrata és szociális” erőkhöz intézték. E címzésben akkoriban csak a keresztény jelző volt sajátosnak tekinthető. A demokrácia politikai célja ugyanis általánosan elfogadott volt. A 12 évig tartó barna diktatúra és terror másokat és önmagát pusztító tapasztalata után, valamint egy vörös diktatúra veszélyének tudatában, a liberális demokrácia iránti széleskörű vágy érthető volt. Az emberi és polgári jogokat érvényesítő demokrácia eszményét egyben a győztes hatalmak is a háború utáni európai rend alapjának nyilvánították az Atlanti Charta értelmében, amit formálisan — taktikai okokból — a Szovjetunió is elismert.

A szociális erők szereplése a címzettek között szintén megfelelt az akkori általános politikai helyzetnek. A háború előtti évtizedekben megoldatlanul maradt szociális problémák, konfliktusok és az általuk felidézett politikai veszélyek éppúgy éltek a németek emlékezetében, mint a háború utáni helyzet akut nyomora. A második világháború után szinte egész Európában a politikai gondolkodást erősen meghatározták a szocializmus különböző árnyalatú koncepciói, a liberális gazdasági rend bírálata, és ennek megfelelően a gazdaságpolitikában az intervencionalizmus, amely az állam irányító szerepét hangsúlyozta.

Európa politikai és gazdasági rendjének újjáépítésében nem volt általános és magától értetődő a hivatkozás a keresztény erőkre. Igaz, hogy részben jelen voltak azok a kiemelkedő keresztény személyiségek, akik a háború előtt különböző európai országokban, szociális felelősségérzéstől vezérelve kereszténydemokrata programokat dolgoztak ki a szociális problémák megoldására, többek között kereszténydemokrata jellegű középpártok politikusaiként is. Nem kevesen közülük Németországban az ellenállás köreiből tartoztak, és üldöztetést szenvedtek. A kereszténydemokrácia háború

utáni rendkívüli európai fellendüléséhez azonban más körülmények is hozzájárultak. A nemzetiszocialista diktatúra tapasztalata sok keresztény politikai gondolkodását megváltoztatta a demokráciáról, elsősorban is olyanokét, akik a Weimari Köztársaság idején monarchista reminiszcenciákból vagy konzervatív szemléletük miatt nem támogatták igazán a demokráciát, nem ismerték fel a nacionalizmus politikai veszélyeit, illetve a barna és vörös diktatúra dilemmájában nem képviseltek következetesen antitotalitárius magatartást. A demokrácia, a jogállam, az emberi és polgári jogok új jelentőséget nyertek sokak gondolkodásában. Új politikai perspektívaként járult mind ehhez az európai egység célja, és ezzel a nemzet-állam kizárólagos és egyoldalú felfogásának korrekciója.

A kereszténység erkölcsi és politikai orientációs ereje új fényben tűnt fel azoknak az ellenállóknak a példája nyomán, akik a rasszizmus ellenében, a meggyőződésük miatt üldözöttek vagy a megsemmisítésre ítélt fogyatékosok érdekében emelték fel szavukat — maguk is üldözöttek voltak, vagy megölték őket. A kereszténység orientációs ereje különös jelentőséget kapott az összeomlás utáni szellemi vákuumban. Olyan erőnek mutatkozott, amely mind az egyes nemzeti mind pedig az egyetemes humánumban gyökerező kulturális örökségnek őrzője. A keresztény erőkre való hivatkozás így elsőrenden nem egy demokratikus középpárt társadalmi bázis-keresési kísérlete volt, hanem program, amely abból a meggyőződésből fakadt, hogy a keresztény antropológia, szociális etika meghatározó forrása legyen az új, szociálisan elkötelezett demokráciának. A kereszténydemokrácia szociális elkötelezettségének köszönhető rendkívüli európai sikerét, hiszen e téren más erős politikai csoportokkal versenyzett, pl. a szociáldemokráciával. Sikerének titka az volt, hogy megoldást kínált a háború utáni Európa két nagy sorskérdésére: a gazdasági rendszer és a nemzeti egység problémájával összefüggő külpolitikai orientáció kérdésében. Mint átfogó és korszerű politikai koncepció lépett színre Európa több államában.

EKOMPLEX KERESZTÉNYDEMOKRATA PROGRAM kialakulásának története van. Különösen is tanulságos olvasmányok e szempontból a kereszténydemokrácia első dokumentumai. Az említett *Felhíváson* kívül gondolok a *Kölni Tézisekre* (1945 június), a *Frankfurti Tézisekre* (1945 szeptember), a *Neheim-Hüsten-i Felhívásra* (1946 március). Ezek a dokumentumok elemeiben tartalmazzák a későbbi részletes és átfogó programok minden fontos aspektusát, természetesen ezek rendszerezése és elvi megalapozása nélkül. Hangsúlyozzák az egyén végtelen személyes értékét; a munka erkölcsi jellegét, a jogállam, a piacgazdaság, a magántulajdon fontosságát a szabadság elvén alapuló társadalomban, de annak szükségszerűségét is, hogy minél többeknek legyen lehetősége vagyonszerzésre; vagy annak fontosságát, hogy a gazdasági vállalkozásokban — privát és állami tulajdonúban egyaránt — megteremtsék a munkások és alkalmazottak beleszólási jogát. A nemzetközi megbékélés éppen olyan fontos cél, mint az európai integráció. Ezek a programok az egyhá-

zak és az állam egymástól való függetlenségét képviselik, ugyanakkor a kereszténységet a kereszténydemokrata politikai cselekvés alapjává kívánják tenni. A nem hívőkkel való együttműködést a humanitás közös értékei alapján kívánják megoldani.

Ezek a dokumentumok ugyanakkor a kereszténydemokrácia útkeresésének a példái is. A neves protestáns közgazdász, ALFRED MÜLLER-ARMACK (1901-1978), a szociális piacgazdaság „atyja”, ugyan már a háború alatt dolgozott a liberális piacgazdaság elméletének olyan fejlesztésén, amely a háború utáni német gazdasági rend alapja lehetne, eredményei azonban még nem voltak elegendően ismertek illetve elfogadottak az alakuló politikai csoportok számára. Természetesen az a cél, hogy a politikai cselekvés a kereszténységre épüljön, pontosabb és differenciáltabb meghatározást igényelt. A gazdasági elvek tisztázatlanságára utal az a tény is, hogy e csoportok kizárták a kollektívizmus ideológiáját.

Úgy gondolom, hogy ezek a dokumentumok programatikus értelemben „gazdasági szocializmust” vagy „keresztény szocializmust” jelölnek meg célul, amin nyilvánvalóan mást értettek, mint más szocialisták. Érdemes ma mindezt felidézni, ha röviden és hézagosan is, nem utolsó sorban Kelet-Közép-Európa és Kelet-Európa országaiban. Két okból is: az új demokráciák modellkeresésének segítségére, valamint azért, mert a kereszténydemokrácia a nyugati országokban is politikai korszakváltást él meg. Az ipari társadalmak távlataiban még be nem látható strukturális átalakuláson mennek keresztül, amelynek szociális és politikai következményei az egész háború után kialakult politikai kultúrát érintik.

NINCSEN „HARMADIK ÚT”

A PARLAMENTI DEMOKRÁCIA ÉS A SZOCIÁLIS PIACGAZDASÁG bevezetése a volt szocialista országokban az újkori európai fejlődés fővonalához való visszatérést jelenti. E békés forradalom racionalitása és pragmatizmusa abban nyilvánult meg, hogy a jövő útját illetően a szabadság és hatékonyság politikai és gazdasági kritériumai alapján döntött. Másszóval meglévő és működő megoldásokat vett át. Ez a racionalitás és pragmatizmus nem kevesebb bátorságot igényelt, mint egy új utópia megvalósításának szándéka. Találón jellemezte a német filozófus, JÜRGEN HABERMAS e forradalmakat „bepótló” forradalmaknak.¹ Aki nem teljesen új utat próbál ki, hanem ismert és másutt működő megoldást vezet be, az jól teszi, ha a követendő modell alapos ismerete mellett, annak az adott helyzetre való alkalmazásának sajátos feltételeiről is számot ad. Köz hely, hogy a központi irányítású szocialista gazdasági rendszer piacgazdasági rendszerre való átállítására nemzetgazdasági méretekben nincsen példa. Itt új utat kell próbálni. A politikai rendszer területén más a helyzet, hiszen a diktatúra demokráciára való átállítására századunkban is több példa volt. A történeti perspektívák figyelembe vétele megóv bennünket a doktrinárság veszélyétől. A történelmi

helyzetek konkrétságából, különbözőségéből és érintkezéséből következik, hogy általánosan érvényes elvek megvalósításának módja különböző lehet. A kereszténydemokrácia történelemszemléletéből következik a mechanisztikus vagy determinisztikus felfogás elutasítása is. A jövőre nézve mind a demokrácia, mind a piacgazdaság nyitott koncepciók. Erősségük nem abban rejlik, hogy minden felmerülő új problémára azonnali sikergaranciával szabványmegoldást adnak, hanem e nyitottságukból eredő gyakorlatias racionalitásukban, amely a tévedések útján szerzett megismerést előnyben részesíti az eleve-előre tudással szemben. Konzervatív vonása nem az újítás kizárásában mutatkozik meg, hanem az újjal szembeni gyakorlatias magatartásában, amely a józan kételynek is helyet ad.

A gazdasági és politikai rendszerek kérdésében való ésszerű és célszerű tisztánlátáshoz azonban hozzátartozik az elméleti felismerések és gyakorlati tapasztalatok komolyan vétele. Ez a készség, valamint a történelmi helyzetek figyelembe vétele lehet a politikai siker feltétele. Mindezen túl nagy szerepet játszik az emberi tényező, vagyis a cselekvő személyek alkalmassága, rátermettsége, problémaérzéke, döntési bátorsága, bölcsessége. Ez az emberi tényező kulturálisan és szociálisan is meghatározott. Ez az oka annak, egyebek között, hogy ugyanazon elvek megvalósítása különböző helyzetekben más-más eredményre vezet.

SZEM ELŐTT TARTVA A „BEPÓTLÓ FORRADALOM” ÚTKERESÉSÉT, vizsgáljuk meg az említett európai fejlődési fővonal két lényeges elemét, a liberális demokráciát és a szociális piacgazdaságot.

A szociális és politikai felelősség erkölcsi követelménye a keresztény tanításnak, szinte kezdete óta szerves része. A kereszténység és a demokrácia kapcsolata újabb keletű. Kialakításában fontos szerepet játszott a reformáció néhány irányzata, amely a közösség tagjaitól, mint felelős és egyenjogú személyektől önkormányzati felelősséget vár el. A kereszténység és a demokrácia állameszményének egybekapcsolása teljes mértékben a francia forradalomban és az utána következő politikai fejlődésben következett be. A kereszténydemokrácia fogalma is francia eredetű (*démocratie chrétienne*).² A kereszténydemokrácia mai formájában, amint említettük, a II. világháború utáni útkeresés gyümölcse.

A kereszténység és a demokrácia egybekapcsolásának teológiai gyökere a bibliai emberkép. Az ember személyi mivolta és méltósága mellett ez elsősorban azt jelenti, hogy az emberek egymáshoz való viszonyát az határozza meg, hogy Isten az egyetlen úr minden ember felett. Egyedül Isten rendelkezhet az emberrel (ez nem zárja ki bizonyos feltételek mellett az emberek közötti, egymás helyett és egymásért történő, ún. helyettes cselekvés lehetőségét). A helyettes cselekvés határát is éppen az egymás feletti abszolút rendelkezés kizárása határozza meg. Nincsen itt lehetőségünk arra, hogy a demokrácia sokrétű államjogi, politikai és etikai kérdéskörét kimerítőbben ábrázoljuk. Egy tapasztalatra szeretnék csak kitérni: a demokráciába való „bele fáradás” problémájára. Ez is régi jelenség, amelynek

több oka lehet. Csalódás a megválasztott képviselők és politikusok teljesítményében és személyében. Ez elsősorban azokat fenyegeti, akik a demokráciától emberfeletti csodát, nem beleszólási jogot és áttetszőséget várnak el. Másodsorban a türelmetleneket, akik — sokszor joggal — a demokratikusan működő intézményrendszerek nehezességét bírálják. (Ez sem független az emberi tényezőtől!) Végül a csak saját magukra gondolók és kényelmesek csalódnak, akik számára felesleges teher a demokratikus jogok gyakorlása. Egy biztos, hogy a demokrácia egyik fő veszélye a közömbös kényelmesség. Ez nyit utat legkönnyebben a politikusok hanyagságának és a politikai rendszer hatékonyság-csökkenésének. Kritika, verseny és időnkénti szerepcserék nélkül sokat veszít erejéből a demokratikus rendszer. Gyakori vád a demokráciával szemben, hogy a középszerűség melegágya. Ez gyakran valóban jogos kifogás, ha megfelelő erre ösztönző módszerek hiányában (nemcsak anyagiakra gondolok!) a jobb tehetségűek inkább az iparban vagy a tudományban keresik boldogulásukat, átengedve a politikát kisebb tehetségű kortársaknak. Végül a képviseleti elven működő demokráciában (igazában működőképes csak a képviseleti elvű demokrácia lehet, amely azonban egyáltalán nem zár ki plebiszcitárius elemeket!) a tehetetlenség érzése is eluralkodhat. A politikai apparátus és a képviseleti szervek a legjobb akarat mellett is mellőzhetik a választók nézőpontjait.

A demokráciától belsőleg elfordulni azonban csak annak szabadna valójában, aki más alternatívákat helyezne előtérbe. De mi jöhet szóba? A kormányzás és törvényhozás minden más, a történelemből ismert formája végső soron nagy árat követel: a személyes szabadságot és — legalábbis hosszabb távon — egy normális fejlődés biztosításának megakadályozását. A demokrácia hiányosságainak és ellentmondásainak egyetlen gyógyszere van: a felelős nyílvanosság és a versenyszellemű problémamegoldási készség.

WALTER EUCKEN (1891-1950), a kiváló német közgazdász érdeme, hogy elvi úton igazolta, két gazdasági rendszer létezik csupán: a központi irányítású és a piacgazdasági elvű. A javak ára megállapításának illetve a termékek rendelkezésre bocsátásának nincsen alapvetően más módja. Minden egyéb koncepció végső soron e két alapgazdasági változata. Eucken, WILHELM RÖPKÉVEL és Müller-Armackkal együtt, a szociális piacgazdaság megalapítója volt a háború alatt és után. A háború utáni kereszténydemokrácia érdeme, hogy szociális elkötelezettsége ellenére — de azzal nem ellentmondásban — politikája alapjává tette ezt a tudományos felismerést, és a gazdasági rendszer kérdésében kizárt minden harmadikutas politikát. Ez annál is inkább elismerést érdemel, mert amint már említettem, a háború utáni évek a szocialista és harmadikutas gondolatok idősza volt. A szociális konfliktusok és az átélte gazdasági válságok miatt elterjedt az antiliberalis és dirigista szemlélet. „A szocializmus nem távlati cél, hanem a ma feladata!” — hirdette 1945-ben, hannoveri alakuló ülésén az újjáalapított Németországi Szociáldemokrata Párt. Ez a közhangulat annál is inkább meg-

lepő volt, mert a Weimari Köztársaság gazdaságpolitikája erősen intervencionalista, a nemzetiszocialista diktatúráé pedig erősen központi irányítású volt. A Szovjetunió extrém központi irányítású gazdaságának negatív következményei sem voltak ismeretlenek a szakemberek előtt. A német szociáldemokrácia is csak *Bad-Godesbergi Programjában* (1959) fogadta el végérvényesen a szociális piacgazdaság elvét. A gyakorlatban természetesen már korábban is pozitívan viszonyult hozzá, ha nem is fenntartás nélkül.

AKERESZTÉNYDEMOKRÁCIA DÖNTÉSE a szociális piacgazdaság javára azért is különösen értékelendő, mert keresztény körökben is közkeletű a liberális piacgazdaság „kapitalizmus-bírálata”, különösen is annak nyereségelvűsége miatt. (A „kapitalizmus” fogalma éppen olyan alkalmatlan a liberális piacgazdaság lényegének megjelölésére, mint a „tervgazdaság” fogalma a szocialista központi irányítású rendszerre.) A gyakorlati tapasztalatok mellett a keresztény emberkép volt az egyik forrása annak a felismerésnek, hogy a politikai szabadság és a gazdasági szabadság elválaszthatatlanok egymástól. Nem ez a belátás döntött végső soron a szocialista országok demokratikus forradalmában is?!

A szociális piacgazdaság az említett elvi értelemben nem harmadik út a liberalizmus és szocializmus között, hanem a liberális piacgazdaság modern változata. Megalapítóit, a közfelfogással ellentétben, neoliberaisoknak vagy ordo-liberaisoknak nevezik a tudománytörténetben. Mégpedig a már említett egyszerű oknál fogva, hogy az árak szabályozását a decentralizált piac elve alapján tartják célszerűnek. Müller-Armack, Wilhelm Röpke, Walter Eucken, ALEXANDER RÜSTOW és LUDWIG ERHARD művében azonban többről van szó, mint egy régi elv modernizálásáról. Eredményeikre egy új típusú tudományos kérdés felvetése útján jutottak: hogyan oldható meg a szociális biztonság kérdése a piacgazdaság elveinek érvényesítése mellett?

A szociális kérdés megoldása, amely korábban privát módon, diakóniai-karitatív úton történt, a 19. századtól kezdve egyre inkább közügyvé és az állam ügyévé vált. Ebben a munkásmozgalomnak, de keresztény szociális reformereknek is komoly szerepük volt. Kialakult az a meggyőződés, hogy szociális haladás csak állami intézkedések és a gazdasági szabadság korlátozása útján lehetséges. Tény, hogy vannak olyan javak, amelyeket a piac nem kínál, mert a piac számára nem releváns teljesítmények. Ezek közé sorolhatunk számos szociális szolgáltatást, a képzést, a külső és belső biztonság megteremtését. Ezek a szükségletek csak az újraelosztás útján elégíthetők ki. E tény alapján nem nevezhetjük a piacot igazságtalannak (legfeljebb szociálisan „vaknak”). Arról van szó csupán, hogy a piac intézménye természeténél fogva nem alkalmas minden igény kielégítésére.³

A szociális piacgazdaság nem utasítja el az állami gazdaság-és szociálpolitika gondolatát, de ezeket összhangba hozza a piac elvével. A gyakorlati politikában és a törvényhozás területén a szociális piacgazdaság egyik strukturálisan létező dilemmája: hogyan oldható meg sok szociális kérdés piacelvűbben, de ezzel olcsóbban és

hatékonyabban (pl. bizonyos szolgáltatások piac-relevánssá alakításával), illetve hogyan lehet a gazdaság fejlesztésével a szociális igényekre fordítható anyagi eszközöket növelni; hol a mesterséges igénynövesztés veszélye az egyes személy önmagáról való gondoskodási készségének rovására. A szociális piacgazdaság elméletének egyik kétségkívül döntő forrása a keresztény szociális tanítás és etika volt. Különösen is a szolidaritásról, a szubszidiaritásról és a közjóról szóló etikai tanítás játszott döntő szerepet. Nem térek ki itt ezek ismertetésére, bő irodalmuk van. A kérdés gazdasági háttérét szeretném inkább kidomborítani.

A liberalizmus gazdasági elmélete eredetileg a merkantilizmus dirigista és intervencionista gazdasági politikájának és rendszerének kritikájaként született meg. Az individuum jelentőségének és az emberi jogoknak természetjog-elvű megalapozása a liberalizmus elévülhetetlen érdeme. Elvileg és történelmileg ellentéte volt a liberalizmus mindenfajta abszolutizmusnak és totalitarizmusnak. Bebizonyította, hogy a merkantilista centralista gazdaság- és pénzpolitika éppen úgy nem tudta kielégítően megoldani a termelés és elosztás két alapvető feladatát, mint később a központosított szocialista gazdasági rendszer. A liberális elv egy decentralizáló és dereguláló elv volt, amely a szabadság és egyenlőség értékein alapult. A szabad vállalkozás, szabad piac, szabad kereskedelem, szabad munkavállalás, a kereslet-kínálat szabályozó ereje, a teljesítmény értékének és az egyéni haszon jogosságának az elismerése a gazdasági fejlődés hihetetlen dinamizálását eredményezte. A liberalizmus-kritikák egyik kiirthatatlannak látszó előítélete, hogy a gazdasági elméletének kialakulásában konstitutív jelentősége volt annak, hogy megalapítója, ADAM SMITH (1723-1790), az erkölcsfilozófia tanára volt. Smith célja a gazdasági elmélettel a tömegek élethelyzetének megjavítása volt. Adam Smith gazdaságpolitikai vezérelve, közismerten, a közjó volt. Smith önérdék-fogalmának éppen olyan kevés köze van az egoizmushoz, mint a szimpátia fogalmának az altruizmuséhoz.

A SZOCIÁLIS PIACGAZDASÁG KORREKCIÓJA ÉS NEM ELLENTÉTE a liberalizmusnak. Korrekció, mégpedig a következő területeken. A szabad verseny elvének érvényesítése feltételezi egy, a versenyen kívül álló törvényozó hatalom szabályozó szerepét (pl. az állam szigorú monopólium-ellenőrző funkciója formájában, amint azt a szociális piacgazdaság követeli). Másodszer az állam aktív gazdasági és szociálipolitikája területén. A liberalizmus „vad” időszakában az államot csak mint „éjjeliőr” fogadta el, aki őrködik a tulajdonjog, a termelés és kereskedelem szabadságjogainak sérthetlensége felett. Az érdekek önregulációjának elve azonban elégtelen számos szociális probléma megoldásában. Így például azok esetében, akik még nem tudnak (gyermekek), alapvetően nem tudnak (fogytékosok), átmenetileg nem tudnak (munkanélküliek) vagy már nem tudnak (idősek) önmagukról gondoskodni egy olyan rendben, amelyben a munkából származó kereset az egyéni szociális és egzisztenciális biztonság anyagi forrása. Lényegében tehát ennél a kor-

rekciónál az állam jövedelem-újraelosztó funkciójáról van szó. A harmadik terület a nemzetközi versenyt illeti. Ahogyan nemzetgazdasági szinten szükséges a monopóliumok korlátozása (a szabadverseny megőrzése érdekében), úgy szükséges ez a nemzetközi gazdaság területén is. A liberalizmus klasszikus korszakában érzéketlen volt az általa kiváltott lendületes iparosítás szociális és politikai következményeivel szemben, de nem nyújtott megoldást a gazdasági imperializmus problémájára sem. Jóllehet Adam Smith meghatározta az állam feladatait (pl. az adórendszer területén) a közjó érdekében, a szociális liberalizmus felfogása kisebbségi vélemény maradt a II. világháborúig. Nem utolsó sorban a kereszténydemokrácia átütő erejű szociális piacgazdasági elve és gyakorlata hatására, ez az elv határozta meg egyre inkább az európai liberalizmust is.

TEHÁT A SZOCIÁLIS PIACGAZDASÁG ELMÉLETÉNEK két fő forrása volt: a neoliberais gazdasági elmélet és a keresztény szociális tanítás. Müller-Armack szavaival: „egybekapcsolja a piac szabadságának és a szociális kiegyenlítésnek az elvét” Közhely, hogy a gazdaságkodásra a szűkösség miatt van szükség. Nem rendelkezik mindenki, mindenkor és mindenütt azokkal a javakkal, amelyekre szüksége van vagy igényt tart. E javak előállításának és rendelkezésre bocsátásának költségei vannak, ezért a javaknak ára van. A piacgazdaság a javak előállításának és elosztásának szabad módját alkalmazza, aholis a piac koordinálja a gazdasági érdekeket. Ebből következik, hogy a piac intézménye rugalmas, a gazdasági ésszerűséget jutalmazza, de bizonyos kockázatai elkerülhetetlenek (nem nyújthat nyereség- és munkahely-garanciát teljes mértékben). A gazdasági élet állandó változásban van, nem utolsósorban a sok millió fogyasztó magatartása miatt. E változások színhelye és tükörképe a piac.

Az állami gazdaságpolitika feladata, hogy rendszerkonform, tehát piacelvű eszközökkel, biztosítsa a szabadság elvének érvényesülését, megalkosson egy megfelelő jogi rendet, amely egyebek között biztosítja a szabad versenyt is. Mind a monopolista piachatalom mind pedig eredménytelenül működő résztvevők mesterségesen piacion történő tartása ellentmond a piac említett koordináló funkciójának és azt egyoldalú döntésekkel hatályon kívül helyezi. További fontos feladata az állami gazdaságpolitikának a működő pénzrendszer biztosítása. A szociális piacgazdaság által hangsúlyozott gazdaságpolitikai célok: a foglalkoztatás magas szintjének biztosítása, az árak stabilitásának támogatása és a fizetési mérleg egyensúlyának biztosítása. Nincsen ugyanakkor egységes felfogás a mértéktartó gazdasági növekedés feltétlen szükségességének kérdésében. Emellett egyre elfogadottabb az a vélemény, hogy az ökológia szempontjainak érvényesítése a gazdaságban a piac eszközeivel elsőrendű gazdaságpolitikai feladattá lett (ökológiai-szociális-piacgazdaság).

Nyilvánvaló, hogy e gazdaságpolitikai célok között ellentmondások merülhetnek fel. A politika, de a megfelelő szaktudományok kreativitásának egyik mértéke éppen az, hogyan tudják megoldani rendszerkonform módon ezeket az ellentmondásokat.

ELVEK ÉS POLITIKAI GYAKORLAT

IRÁSOMBAN GYAKRAN HIVATKOZTAM ELVEKRE, mégpedig mint a cselekvésünket meghatározó átfogó célokra. Az elvek bizonyos értelemben azt a JÖT jelentik, aminek lenni és érvényesülni kell. A politikai és gazdasági rend elvei nem dogmák és abszolút igazságok, de többek mint tetszőleges célok. Érvényességüknek elméleti és gyakorlati igazolása van. Szoros kapcsolatban vannak az értékek fogalmával is, az elvek követése az értékek követésének az útja is.

Az elvekből azonban nem lehet közvetlenül az élet formálásához és viteléhez szükséges eszközöket és gyakorlati rész megoldásokat levezetni. Utóbbiak forrása egyebek között a tapasztalat, a kutatás, az intuíció. Azonban szükséges eszközeinket, rész céljainkat összehasonlítani elveinkkel, hogy nem mondanak-e azoknak ellent. Ennek az összehasonlításnak igen komoly gyakorlati és heurisztikus jelentősége van! A felelős politika, nemcsak erkölcsi okokból, hanem e heurisztikus jelentősége miatt is komolyan veszi ezt a feladatát. Ebben természetesen tanácsadásra is szorul bizonyos esetekben a tudományok részéről. Amilyen nagy jelentősége van a sikeres politizálásban a spontaneitásnak és intuíciónak, olyan fontos az elemző és tudományos munka is.

A kereszténydemokrácia egyik politikai sajátossága, hogy politikai gyakorlatát meghatározzák a kereszténység alapvető antropológiai és etikai elvei is. Ugyanakkor, mint néppárt — akár önmagában (mert nem lehet monolitikus egység), akár egy koalícióban — kompromisszumokra kényszerülhet. A politikai etika nagyrészt kompromisszum-etika. A probléma az, hogy a közfelfogásban a kompromisszummal szemben erkölcsi gyanú él. Fontos a kereszténydemokrácia számára, hogy világosan lássa, mikor van szó a végső igazságok, a hit kérdéseiről és mikor nem. A pluralista társadalomban (és csak ilyen van, ha tagadnánk is) csak úgy lehetséges felelős együttélés, ha végső igazságainkat nem kényszerítjük politikai úton egymásra. (Ez volt a kommunizmus világnézeti államának is a baja.) A kompromisszum lényege — és egyben erkölcsi minősége — hogy megfelelő felelős megoldáskeresés után alávetjük magunkat a konfliktus értelmes szabályozásának közös megegyezés alapján.

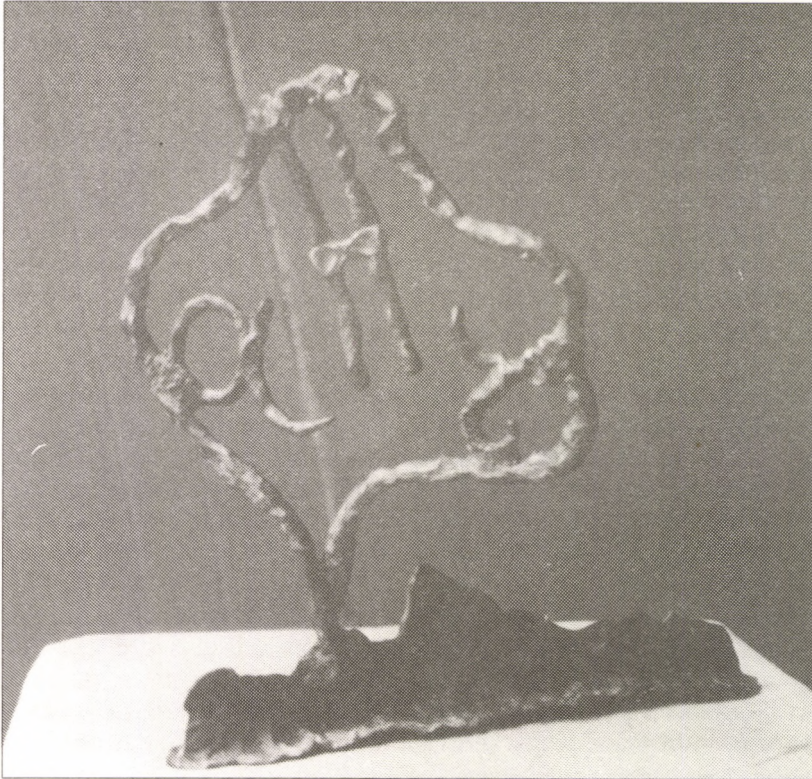
A kompromisszum a vagy-vagy ellentéte, nincsen benne tiszta nyerő és tiszta veszteség. Jelentős szerepet játszik benne éppen a közjő szempontja. Egy erősen szekularizálódott társadalomban, mint amilyenek a volt szocialista társadalmak is, e kérdéskör különösen is aktuális és nehéz problémákat jelenthet. A kereszténydemokrácia kísértése az lehet ebben a helyzetben, hogy politikátlaná váljon, egy „Gesinnungs-Ethik” (MAX WEBER) értelmében. Nagyszerű lehetősége abban rejlik, hogy sajátos szellemi forrásaiból merítve, politikai gyakorlatában is ötvözze a valódi — Isten ember-szeretetében gyökerező — humánus értékét a bibliai emberkép realizmusával: az *emberi méltóság* és az *emberi gyarlóság* szétválaszthatatlan szempontjai. Az emberiség szüntelen vergődő útkeresésében új és új veszélyek-

kel szembesülve az emberiség életében ébren tartsa azt a meggyőződést, hogy minden ember értékes, e földi és történelmi létezésünknek van végső értelme. Úgy érzem e hit nélkül könnyen reménytelenségbe vagy embertelenségbe süllyedhetünk.

CSERI GYULA

Jegyzet

- (1) Jürgen Habermas: *Die nachholende Revolution*, Frankfurt/M 1990.
- (2) A kereszténydemokrácia eredetének klasszikus ábrázolása Hans Meier, *Revolution und Kirche, Studie zur Frühgeschichte der christlichen Demokratie 1789-1850*, Freiburg 1959, műve.
- (3) Cseri Gyula: *Szociális felelősség*, in: *Egyház és Világ* IV/7-8. szám 1993.

VÁRNAGY ILDIKÓ: JAJ!

A NYITOTT MONDAT

VÁRNAGY ILDIKÓRÓL SOKAN ÉS SOKSZOR ELMONDTÁK MÁR, hogy szobrászatának alapeleme a jel. Sarkítva: különös jelszobrászat az övé, s ez egész pályáját átfogja és jellemzi. A jelszobrászat archetipusokra épül, természetesen, hiszen kommunikációs értéke attól függ, mennyire állandó a jelek belső tartalma: jelentése. Minél fiatalabb és minél egyénibb a jel, „beszédkészsége” annál bizonytalanabb, közbeszédként való elfogadásához annál több külső elem igénybevételére van szükség (például állandó ismétlésre, nagy és hatékony nyilvánosságra); ezért, ahogy a század meg-megújuló kísérleti-költészeti mozgalmai — a vizuális líra legkülönbözőbb, gyakorta igen mélyre ható bölcseleti eredményei — alig is mozdítottak valamit a nyelvi kommunikáció sémáin (magyarán jobbra és sajnos elszigetelődtek), másfelől pedig a fotográfia, a film és kiváltképp a televízió képelei az állandó ismétlődés, a civil életritmus rögzülésével kapcsolatos viselkedésminták hatására — minden föl-színességük ellenére — igen befolyásos „nyelvezetet” hoztak létre. Hogy e különös és föl-színes jelkultusznak mi van a háttérében, hogy mennyire az igazság primitív kifejezése (esetleg a primitív igazság kifejezése) fundamentálja: hogy mily mértékben egyenirányítja a kommunikációt a pusztába befogadás felé — vagy éppenséggel a nagy rendszerek által egyenirányított emberi létezés igényeli és követeli a jelteremtésnek és -használatnak ezt az oktrojatív formáját (eligazodást és közösségélményt ígérve), nos, mindezekről most ne essék szó. Annál inkább *se*, hiszen Várnagy Ildikó jelszobrászatát az efféle modernség nem érinti, nem befolyásolja. (Bár kétségtelen, hogy láthatók rokon vonások az ő mentalitása és a század képzőművészeti-irodalmi „szakáráinak” magatartása közt; az újrakezdés mint erkölcsi készítés nem elhanyagolható hasonlóság, és a magán-univerzum megélésének, belakásának erős vágya is az, de a különbözőség érzékeléséhez elegendő látni, hogy Várnagy Ildikó *nem lázad*.)

Az ő személyiségének, gondolkodásának (művészetének) legizgalmasabb, egyszersmind legértékesebb rétege az *arché*hoz való elemi erejű vonzódás: az *ősi* és a *modern* közötti civilizációs különbségtétel semmibe vétele. Az archaikust nem segítségül hívja, nem megidézi, nem hivatkozik rá, hanem mint a személyiség és a valóság mélyen ülő lényegét (JUNG) *megéli*. Persze erre is van előzmény (nem lévén se műtörténész, se különösebben kiművelt ember, csak túlságosan nyilvánvaló párhuzamokat hozhatok: PICASSO, GIACOMETTI, KLEE, GULÁCSY, VAJDA LAJOS, KORNISS DEZSŐ, SINKA ISTVÁN, NAGY LÁSZLÓ). Egyik paralell sem pontos. Azért nem, mert Várnagy Ildikó

nemcsak sűríti és sűrítvén újraértelmezi az ősiség jeleit (bár szobrászatának jellegzetes része ezt a szellemi magatartást reprezentálja a korai idoloaktól a rongykompozíciókon át a hungarocell-, égetett gyurma- és bronzplasztikáig), hanem akkurátusan jelentés-elemeire is bontja. 1977-ig (amikor is nagyjából véglegesen jel-szótára, grafikai lapokon) és 1977-től folyamatosan egy különös kommunikációs rendszeren dolgozik, s egyre inkább szobrászi eszközökkel. Igyekszik az emberi viszonyok és legbensőbb (állandó?) tartalmak kifejezésére alkalmas jeleket *elvonni* a létezés jelekkel túlzásúlt közegéből. Redukálni és absztrahálni, de úgy, hogy ne kelljen minden erre irányuló gesztusnak (műnek) mindig és eleve önálló, teljes körű jelentést tulajdonítani (se neki, se a nézőnek).

SEZEN A PONTON, KIS IDŐRE, MEG KELL ÁLLNUNK: *szót* kell ejtünk magáról a *nyelvről*. Azt, hogy gondolkodásunk nyelvi-e vagy képi, nem vagyok hivatott eldönteni. De talán nem is kell; a gondolkodásnak és kifejezésnek története van, ma is alakuló története. Ha minden jelet, amit az agy valaha befogadott és bármi módon továbbított, valamely rendszer elemeként értelmezünk, úgy a gondolkodás természetesen nyelvi — gyakorlatilag minden alakváltozatában, hiszen ebben a fölfogásban minden rend-szerű jel nyelvet alkot. Kitűnő példa erre az írás. Mindaddig, amíg a hanglejegyzés, tehát a kiejtett hangnak megfelelő mesterséges jel át nem veszi a képirás szerepét, az írásban a kép az uralkodó (a keleti nyelvekben máig, de a latin ábécé is őrzi — ma már sokszor nehezen fölfejthető tartalommal — eredeti képiségét). Később pedig, midőn ez a mesterséges eljárás diadalmaskodik, újra és újra fölmerül e jelek *visszatöltése* képi-mítikus tartalmakkal (kalligramok, szómágiák, iniciálék, képversek, stb.). Ez a század különösen sokat tett a nyelvi és a képi jel egymásra hatásának értelmezhetőségéért, viszonyrendszereiket rendre-másra vizsgálta, úgyannya, hogy a nyelvi jel képként és a képi jel nyelvként való fölfogását jelentős részben a képzőművészek javasolták. Festők, grafikusok inkább, szobrászok kevésbé.

Várnagy Ildikó e téren tehát legalábbis úttörőnek mondható. Azt a dilemmát ugyanis, mely szerint egyfelől a mai kor jel(kép) kultuszában az igazság keresése és fölmutatása döntő momentum, egyszersmind — másfelől — a jel(kép) ősidők óta paralell szűkítés és tágítás, elvonatkoztatás és az értelmezésmező szabad kitöltése egyetlen szubjektív tartalommal, a szobrász úgy oldja föl, hogy a két állítást összegzi és új közegbe helyezi. Olyan közegbe, melyet szintén ő maga teremt meg.

Nem véletlen, hogy vizuális *szótárt*, nem pedig jel-ábécét szerkeszt. A szó-kép ugyanis annyira szublimál csak, hogy a jelek illeszthetők legyenek egymáshoz, de megáll ezen a ponton. A szimbólumokat érintetlenül hagyja a grammatikától, nem kényszerít rák semmilyen *szabott* jelentést. A mondat nyitott. De nem csupán azért, mert a grammatikai viszonyt termető elemeket (pl. ragokat, jeleket, képzőket) mellőzi — illetve ahol nem mellőzi, ott magának a viszonynak tulajdonít önálló jelentést —, hanem mert a vizuális-nyelvi

jeleknek meghagyja ősi (eredeti?) jelentéstartományát. Egy, a szókép-írásoknál is korábbi, mintegy civilizáció előtti képhasználathoz tér vissza; az írásbeliség, a képi kommunikáció kultikus állapotához.

Am ez sem igaz *így*, az eljárás nem ennyire egyértelmű. Mert miközben a kultikus ábrázolatok (pl. barlangrajzok) elemeinek jelentésmezeje tág, a *mondat* végső soron zárt: a történet zárja be, ami a jelek nyitottsága ellenére — a közlő szándéka és a közlés elemi érdeke szerint — egyetlen konkrét jelentésként értelmezendő. Várnagy Ildikó szó-jelei nem egyetlen történet irányába nyitottak. A néző-olvasó előtt nem az a feladat áll, hogy kvázi fejtse meg a rejtvényt; hogy tehát találja meg az adott jel jelentésmezejében azt az *irányt*, amely a következő jel felé mutat (szerkesszen zárt mondatot), ellenkezőleg: csupán azt kell felismernie, hogy szabadságában áll e jelekből zártabb vagy nyitottabb mondatokat alkotni. Valahogy úgy lehetne ezt fölfogni, mintha a jeleknek idegvégződése vagy kötetlen vegyértékei volnának, s ezek bármelyikével kapcsolódhatnak más jelek hasonló lehetőségeihez. A jeleket használók ekként maguk dönthetik el, hogy logikai láncba, értelmezési mezőbe, vagy — és ez már messzebb vezet — térbe rendezik a „szavakat”.

Ez pedig már valóban új elem és *jelentős* gond: a kétdimenziós jel harmadik dimenziója. Ami a jelszótár eredei megvalósulásakor és utána is, mindmáig elvi-absztrakciós esély maradt. Megvalósulni akkor tud, ha a jelhasználó metaforikus vagy szimbolikus kapcsolatokat teremt a jelek között; ha tehát az elvonatkoztatott további elvonatkoztatásra használja. Ez a líra világa. Várnagy Ildikót tehát korántsem indokolatlan lírikusnak nevezni.

EMLÍTTETTEM MÁR, hogy szobrászatára is mindvégig jellemző volt a jel-képhasználat. Most, anélkül, hogy állításomhoz elemző háttérrel társítanék, ezt ki kell egészítenem az előbbi állítással: Várnagy Ildikó plasztikusként is „lírát művelt” szobrai és egyéb térkonstrukciói — a lényegüket tekintve — lírai kompozíciók: metaforák és — legnagyobb részben — szimbólumok. Hozzáteve: régtől fogva tudatosan alkalmazza bennük a maga teremtette jeltár elemeit. Szóképtára és szobrászata között azonban feszültség teremtődött, s éppen a zártság-nyitottság szempontjából. Plasztikai ugyanis zárt rendszerek (mondatok?), miközben — mint említettem —, maga a jeltár nyitott mondatok alkotására „csábít”, vagy legalábbis ezt a nyitottságot lényegi magatartásként sugallja.

Talán ennek a feszültségnek a föloldására hivatottak az eredeti közegükből kiemelt, s immár anyagszerűen megformált jelek; az hogy az írás belső és a szobor külső tere közötti mezőbe helyezi őket. Domborművei hátukkal a síknak támaszkodnak, s így őrzik írásbeliségüket, mellükkal azonban a térbe helyezkednek, s plasztikai közeget teremtenek. Különös kísérlet ez, aminek a mostani két sorozaton túli sorsa bizonytalan: vajon bővül-e majd a készlet vagy sem, s ha bővül, mi célból? Ma még „csak” maga az állapot írható le, s értelmezni is csupán erre van esély.

Magam ezt a stádiumot *kiemelésként* érzékelem, Kiemelésként és *megerősítésként*. Megerősítésként és *vallomásként*. A maga különös módján tehát egy új és sajátos és szemérmes lírai műként.

Várnagy Ildikó az eredeti jel-szótár mintegy hatszáz eleméből negyvenkilencet választott ki, s őket két szériába csoportosította. (Ez utóbbinak ezúttal nem tulajdonítok jelentőséget, bár talán izgalmas volna). A szavak — esetleges sorrendben — a következők: bizalom, boldogság, tájolás, életút, ember (kétszer), én, tükör, tükröződés, ellentét, végtelen, rabság, gondolkodás (kétszer), simogatás, csend, fokozatosság, érzékiség, hatás, fájdalom, gyökerek, gyengülés, fejlődés, objektív-szubjektív, áthúzás (kétszer), egyenlőség, sugárzás, párhuzamosság, alaposság, teljesség, felfelé, nő, kereszt, látás, sejt-lét, stabilitás, érzés, hiány, állat, növény, mérlegelés, férfi, dualizmus, irányulás, kettős egység, haladás, szárnyalás, kötöttségek.

Mindkét jelsorban szerepel az *ember*, a *gondolkodás*, az *áthúzás* és a *tükör-tükröződés*; ezeket tehát különlegesen erős jeleknek kell tekintenünk. Legkivált a megszüntetés-érvényű áthúzás és a megőrződést-modulációt sugalló tükröződést, melyekben nem nehéz fölismereni a gondolkodás felejtő-értelmező, vesztő-birtokló működését.

TOVÁBBÁ: az emberi *viszonyok* körébe tartozó fogalmak érzelmi töltése a pozitív oldalon erősebb (a bizalom, boldogság, érzékiség, egyenlőség és párhuzamosság áll szemben az ellentéttel, rabsággal és fájdalommal); általában a szótár szavainak túlnyomó része vagy eleve pozitív jelentést hordoz (simogatás, sugárzás, alaposság, teljesség, haladás, szárnyalás), vagy bennük foglaltatik a pozitív tartalom lehetősége (végtelen, gyökerek, fejlődés, felfelé, stabilitás, kettős egység). A lényegi/drámiai konfliktusra utaló „szavak” kisebbségben vannak (az említettek mellett a kereszt, a kötöttségek, a gyengülés, a hiány), bár nem kétséges, hogy jelenlétük bármely „mondatot” az eredendő pozitív tartalmával ellentétes jelentésmezőbe téríthet. Mindezekhez társulnak — s valójában nagyon is nagy súllyal — a viszonyteremtő-térképző szavak (fogalmak), amelyek látszatra neutrális térben működik az összes többi (életút, tájolás, gondolkodás, látás, mérlegelés, irányulás).

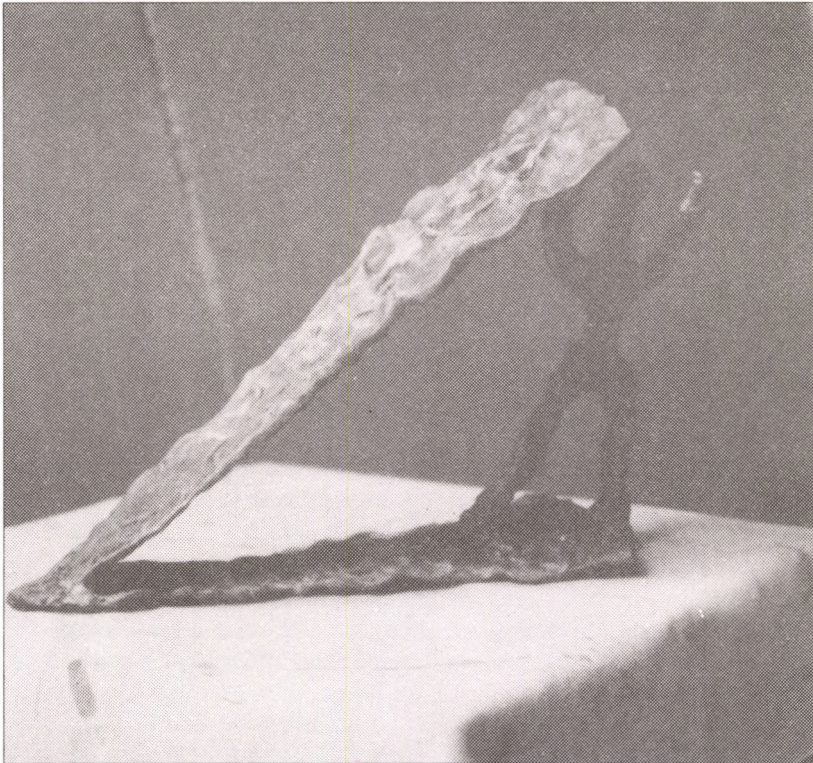
Másfelől szemlélve: a kiemelt jelek közül tizenöt cselekvést, tíz állapotot, hét viszonyt, hat élőlényt, három tárgyat, három érzést-érzületet, kettő tulajdonságot, egy pedig konkrét irányt jelöl. Ha figyelembe vesszük minden kategorizálás mindenkori esetlegességét, valamint azt, hogy a három „tárgy” közül az egyik (tükör) korrelál a tükröződéssel (cselekvés-történet), a másik kettő pedig (gyökerek, kereszt) valójában a viszonyok közé is sorolható; továbbá, hogy az *irány* is beiktatható a viszonyszavak közé, akkor az derül ki, hogy az *élok cselekvéseikkel*, *állapotaikkal* és *viszonyaikkal* uralják a Várnagy-i szemantikát. Kiváltképp, ha észrevevessük, hogy az *élőlény* mint jelképző elem szerepel más, cselekvést illetve viszonyt jelölő szóban is; hogy az élőlény gyakorlatilag csak embert jelöl, hiszen az *állat* és a *növény* sem a hozzá kapcsolódó jelentések, sem pedig a grafikai jel szintjén nem vesz részt a köz-játékban; hogy az ember-vonzatok to-

vább bővülnek a kép-szavak belső, emberhez társuló elemeivel (a szem, a száj, a szív több helyütt előfordul).

AFENT EMLÍTETT NÉGY „NAGY TEMATIKA” MELLETT eltörpülni látszanak a — szintén csak emberhez köthető — *érzések és tulajdonságok*: a bizalom és a fájdalom, illetve az alaposság és az érzékiség, valamint a hozzájuk kíváncsozó végtelenség. Csekélynek látszó súlyuk egyszersmind elgondolkodtató: vajon nem nekik kell-e viselniük, sőt, szavatolniuk a cselekvések, állapotok és viszonyok minden terhét, drámáját: ódiúmat?

A redukált szótár sík és tér, absztrakció és megtestesülés érzékeny határán álló(?) jeleiből vajon nem a *belül-lét* és *kívül-lét*, az *én és én, én és te, én és minden* folyvást változó, ám terében mindig azonos drámáját írjuk, írhatjuk: egy végtelen nyitott mondatban, nem a megoldásra, hanem a föloldozásra, a föloldódásra várva a magunk belső, lírai *valójában*? Igen. De.

MÁNYOKI ENDRE

VÁRNAGY ILDIKÓ: MENEKÜLÉS

A GALILEI-DRÁMA DRÁMÁJÁRÓL

NÉMETH LÁSZLÓNAK NEM ELSŐ ÉS EGYETLEN MŰVE A GALILEI, amiért megaláztatások sora érte. A *Galilei* esetében a rendkívüli, a különös inkább az, hogy ezek már a mű megírásakor, a darab előadása előtt érik őt. És — ami a mű remek voltát bizonyítja — a bemutató után, s nemcsak az előadás történelmi pillanatában való elhangzás miatt, megszűnik a vád és a gáncsoskodás.

Érdekes új dokumentumokat tár fel s szinte megkívánja ennek a „Galilei-per”-nek, s elsősorban az író és a mű perének újratárgyalását az a kiadvány, amelyet a Debreceni Csokonai Színház és NÉMETH ÁGNES, az író egyik leánya együtt bocsátanak közre, szinte magyarázatoként annak is, hogy miért kerül most, jó negyven év után a darab az író eredeti szándéka szerint megírt negyedik felvonásbeli változatával előadásra (Németh László: *Galilei. A dráma „tere”*; 1953-56, Debrecen, 1994.)

Ahogy Németh naplójában, leveleiben nyilatkozik erről, egyszer az első, másszor a második változatot tartva jobbnak, s hogy ezt mások is ugyanúgy ítélik meg, annak magyarázata nem esztétikai. Mégcsak nem is dramaturgiai. Mindkét változat helytálló, akárhogy nézzük. Mi több — GÖRÖMBEI ANDRÁS szavai szerint — ellentétes megoldásaikkal inkább kiegészítik egymást. Hiszen így is, úgy is fel lehet fogni a végső konklúziók levonását. Nemcsak az irodalmi alak, az élő ember is gyakran úgy érzi, hogy hős, a másik pillanatban azt, hogy bukott ember. Bukásában is hős maradt a darab első változata szerint GALILEI, míg a később leírtban semmi sem magyarázza, hogy megtagadta az igazságot, csupán a gyávaság. Galilei nem ezt akarta tán — eszerint a változat szerint sem. Mégis ezt érteti meg vele a TORRICELLIVEL való beszélgetés, amely ebben a formájában válik kulcsfontosságúvá. Az eredeti első megíratban az ifjú tudós szerepe kevésbé látszik jelentősnek.

Ám a legfontosabb az, amit Németh a darab mindkét változati befejezéséről elmond. Egyik megoldás sem lenne elfogadható számára. Ő soha semmiért nem volna hajlandó megtagadni a felfedezett igazságot.

Nagy szavak ezek, de igazak. Második szárszói beszédére hivatkozik ezzel kapcsolatban, de egész életére, a teljes életművére hivatkozhatna. Mindig kész volt arra, hogy művekkel jelentkezzen, véleményét elmondja a világról, de ha ezt nem tehetné úgy, hogy az Igazságot kimondja, akkor inkább hallgatott. 1952-ben hosszú, majd négyesztendei hallgatás után kerül ismét abba a helyzetbe, hogy a Hatalom részéről üzenetet kap: jelentkezhet eredeti művekkel is. A

felszólítást csak erősíti, hogy — ahogy Németh írja — „szerény” kitüntetéssel, József Attila-díjjal jutalmazták munkásságáért.

Ez a munkásság akkoriban kizárólag jó és kevésbé jó művek fordításaiból állt. Családja eltartásának kényszere miatt kellett elvállalnia ezt a gályarabságnak érzett munkát. Ahogy írta, több eredeti mű terve, gondolata élt benne ekkor, hiszen alkotóereje teljében volt még. Mégsem azok megvalósításába fog, hanem — amikor a Nemzeti Színház egyik rendezője felkeresi, hogy darabot kérjen tőle — hirtelen felötlik benne a gondolat: az újkori gondolkodás egyik megindítójáról, a tudós Galileiről kellene drámát írnia.

Érdekes, hogy Németh, legalábbis kezdetben, nem érzi veszélyesnek a témát. Inkább amiatt hártja el magától, hogy dramaturgiai nehézségeket érez, elsősorban időrendbelieket. Húsz-harminc évet kellene egyetlenbe sűríteni. Emiatt kezdetben inkább drámai költeményt írna, melyben az ilyesmi nem okoz akkora gondot, mint egy kamaradarabban. Ám, ahogy megismerkedik Galilei sorsával, életével, munkásságával, a környezettel, amely körülvette a tudóst, egyre inkább megérzi, hogy igazi nagy dráma megírásának lehetőségét ragadta meg. 1952-ben született meg a dráma gondolata. Csak egy év múlva készül el az első változat. Németh ennél jóval gyorsabban szokott dolgozni. Két-három hónap általában elég volt számára egy dráma megírására.

Nemcsak amiatt késlekedhetett a darab, hogy közben még mindig fordítania kellett, hanem azért is, mert óriási anyagot nézett át, köztük Galilei húszkötetes levelezését is. De a legfontosabb az volt, hogy sokáig idegennek érezte.

„Ez volt az első drámatéma, amely nem úgy szegődött hozzám, mint az Erinnüszek a menekülő vér nyomára. Nem az én életem kívánta könnyebbedésül, tisztulásul. Szinte az idegenből hajtották belém, s mégis 'fejlődőképes' volt, egyre nőtt, amellet olvasni is lehetett hozzá.”

„Ej, de kényes téma ez! Mit akar ezzel Németh László?” — mondták csodálkozva a darab első olvasói, a dramaturgok, GELLÉRT ENDRE, BENEDEK ANDRÁS és MAJOR TAMÁS, a Nemzeti akkori igazgatója. Várta is szerzője az azonnali elutasítást. A színházi emberek azonban azt is felismerik, hogy remekmű van készülöben. Hogy véleményüket igazolják, ILLYÉS GYULÁVAL olvastatják el. Az ő véleménye sem lehetett más, s bár — ahogy Németh feltételezi — „terepismere-tével” látnia kellett, hogy mi vár rá, mint versenytárs nem mondhatta azt, hogy ne legyen a Galileiből előadás.

MIKÖZBEN A DRAMATURGIAI MEGBESZÉLÉSEK folytak, s KIRÁLY ISTVÁN is jelentkezett, hogy a *Csillagban* megjelentetné a drámát, Németh füléhez kezdenek eljutni az első értesülések arról, hogy az emberek, a barátok is miként reagálnak a hírre. Sajnos, szinte valamennyi elmarasztalás. FÉJA, SINKA neheztelését még megértené, hisz mindketten a kényszerű hallgatásra ítélték közé tartoznak, de az egykori barát és pártfogó SÁRKÖZINÉ MOLNÁR MÁR-

TA támadásait, a tőle megszokott kegyetlen kiszólásokkal, nehezen viseli el. Ha ismernék, ha elolvasnák a készülő darabot, talán másként vélekednének s nem vádolnák azzal, hogy az üldözött Egyházat akarja denunciózni. Különös, de nem véletlen: a másik tábor viszont azt látta, hogy az inkvizíció színrevitelével az Államvédelmi Hivatal hasonló eszközökkel, tortúrákkal vallató intézményét akarja Németh kipellengérezni a darabbal.

HOGY SAJÁT — KÜLÖNBEN SZILÁRD — HITÉT A MAGA IGAZÁBAN megerősítse, két pártatlannak tartott barátnak, FERENCZY BÉ-
NINEK és PILINSZKY JÁNOSNAK adja oda a dráma egy-egy példányát. Ám bennük is csalódik. Ferenczy azzal intézi el, hogy a drámának királyról kell szólnia, Pilinszky pedig egyszerűen eltűnik a szeme elől. Németh jogosan hiszi, amiatt, hogy a látszatra mégiscsak egyházellenes darabról ne kelljen jót mondania.

„...ami nem volt igaz a megírásakor, igazgá vált a megírás után: a Galilei rólam kezdett szólni — az én igazi inkvizitoraim azonban nem a bíborosok, hanem az íróársak, barátok, az utcáról fölszaladt fiatal emberek, s családtagjaim lettek... Kárhóztatott az egész ország”...

jegyz meg *Naplójában* némi túlzással. Nem csoda, hogy ezek után dramaturgjaival is úgy tárgyal, mintha inkvizítorai lennének. Úgy bánik ő is velük, mint Galilei a vallatóival: kibúvókat keres, hallgat, csak tessék-lássék vesz részt a további játékban, melynek egyetlen célját abban véli felfedezni, hogy őt tönkretegyék és meghurcolják.

Íme: itt válik a Galilei drámája igazán az író drámájává is. Igaz, már írása közben, hiszen mikor kiderül, hogy milyen remekmű készül abból, az író — mint minden nagy művész — egyre inkább beleképze magát az alakjába. Azok a vádaskodások, amelyek nyíltan vagy burkoltan szinte mindenhol érik, valójában elősegítik benne az azonosulást hőse perével. Mindkettőjüket amiatt érik vádak, hogy kimondták az igazságot. Igaz, a végső válasz — a burkolt vagy igazolt meghátrálás — számára nem fogadható el, de a gyötrelmek, a vívódások, a lelki kínok viselése, amiközben el kell odáig jutnia, vállalható mint együtt-szenvedés. Volna neki is érve a meghátrálásra, drámák, tanulmányok, regények tervei — de ezekkel mégsem menti fel magát. Németh számára — ő már nem a „reneszánsz embere” — az Igazság kimondása, az igaz ügy védelmezése a mindenekfelett álló művészi hite-hitvallása.

Azért — a darabból az is kiolvasható, hogy megértő a tudós gyengeségével. Még az eljárásban szereplő bíborosok egy részét is úgy ábrázolja, mint akik a tételek, a vádpontok s a rájuk adandó válasz csűrés-csavarásával a vádlottra nézve legkedvezőbb megoldásokat keresik. Jellegetesen olaszokra valló engedmény ez, melyet akár a legújabb korunk történetéig nyomom követhetünk. Milyen jól ismerte Németh az olasz jellemet és gondolkodást — erre is tükör a *Galilei*.

Azzal is a magáéhoz közelíti a tudós karakterét, hogy szelídnek, a nő társaságában szellemét megcsillogtatni képes, s emiatt tán

egy kissé hiú embernek ábrázolja őt. Mint tudjuk, Németh is ilyen volt. Családja körében éppúgy elérte azt, mint vásárhelyi tartózkodása idején, ahol — ezirányú vonzódásának is eleget téve — gimnazista leányokat tanított. Egyszerű emberekkel, kertészekkel, házukban dolgozó szerelőkkel s más munkásemberekkel is szívesen társalgott, jóval nagyobb kedvvel, mint akár író társaival, vagy az irodalomból élő más emberekkel. Ezt is odailleszti Galileijéhez. Még olyan apróságot is, mint az édes falatok kedvelését. Giuletta a darab elején lépesmézet szolgál fel a reggelihez. Hányszor láttam őt, igaz nem reggel, de délutánonként Sajkódon a felesége által eltett befőttet vagy dzsemet fogyasztani.

Apróságok ezek. Van náluk jóval fontosabb. Az, ami a darab körüli viták, vádak, huzavonák mögött van. A kor, amelynek vészterhes idejét annyian átéltük. Gyáva szerkesztők, hazug lektorok kicsinyeskedő gonoszkodása könnyű célpontokra talált az olyan félretett, olykor üldözött tehetségekben, mint amelyek közül az egyik legnagyobb Németh László volt. A diktatúrának — ahogy Illyés e korról szóló legremekebb művében leleplezi, a zsarnokságnak — semmi nem szabott határt. Nemcsak barátok között, hanem az emberben magában is kettészakadt a lélek és az erkölcs. Vádlók és vádlottak lettünk egy személyben. Igaz, nem mindenki egyformán. Volt, aki csak amiatt, mert nem volt elég bátor, mások, a legtöbben azért, mert kiszolgálták az egyre ordasabbá váló eszme nevében zsarnokkodó Hatalmat.

NÉMETHET SOKAN — MINT E KÖTETBŐL IS KIDERÜL — a hallgatása miatt tisztelték annyira. Ezt szegte meg a *Galileivel*, Sárköziné vádja is erről szól. Később, amikor a forradalom után elmegy a Szovjetunióba s megírja az *Utazás* című darabját, abban számol le ezzel a vádaskodással. Németh soha nem tagadta, hogy szocialista nézeteket vall. Ő ebben a rendszerben látta a legtöbb esélyt arra, hogy egy nagyobb, jobb minőségű társadalom jöjjön létre. A huszadik század őt formáló első évtizedeiben, ilyen vagy olyan irányban, a haladás erre mutatott. Ahányszor csak jelét látta annak, hogy a társadalom a minőségi fejlődés irányába fordul, Németh kész volt megszólalni. Eklatáns példája volt ennek az a munkája, amelyet a hatvanas évek elején írt s amelyet át is adott a családjához akkori barátként közeledő mindenható pártideológus-korifeusnak, ACZÉLNAK. Soha vissza nem kapta tőle ezt az írást a család. Aczél többször elolvasta, s úgymond igyekezett egyet-mást meg is valósítani belőle — kiadását azonban soha nem tette lehetővé!

Németh László magamagát tagadta volna meg, ha kivonult volna a társadalomból, elzárkózva annak gondjaitól. Nemcsak ideológiai tanulmányaiban foglalkozott a megoldásokkal, hanem minden egyes irodalmi művének alapját képezte ez. Kivonulni ő a családja környezetéből szokott. Ezeket is azért „rendezte meg”, hogy valamilyen négyfalközi magányban zavartalanul és szabadon gondolkozhasson, ír hasson. Tény, hogy erre nem mindig volt alkalmas hely a családi környezet. Soha nem volt akkora lakásuk, hogy vala-

melyik zugába elrejtőzhessen, hogy a barátok és barátnők, ahogy leányai növekedtek, egyre nagyobb számban észre ne vegyék s meg ne zavarják. Szerette a családját, imádta — bár meg is bírálta — lányait. Tudta, hogy azok eltartásáról neki, a családfőnek kell gondoskodnia. De parancsnak érezte, hogy a „nagy család”-nak a társadalomnak is le kell rónia a tartozást. Mit sem értek volna a fejében támadt gondolatok, ha nem veti papírra azokat.

Egy ilyen „kivonulásnak” — nem a *Galilei* írása idején, hanem néhány évvel később — tanúja és önkéntelen szereplője voltam én is. Azidőben, az ötvenes évek végén mint körorvos gyakran jártam Tihany és Aszófő között. Novemberben vagy december elején történt egyszer, hogy az aszófői állomás sorompójánál egy télikabátos embert pillantottam meg. Nehéz bőrdönt cipelhetett, mert láttam, hogy alaposan lehúzza a vállát. A magánautó akkoriban ritka jószág volt, felkínáltam, hogy elviszem a kocsimmal. Akkor még nem találkoztunk sehol, így nem ismertem fel. Nem mutatkozott be, miközben beült a hátsó ülésre. Kérte, hogy tegyem ki a sajkódi elágazásnál, de beljebb vittem, mivel ott nem voltak házak. Ismételten kért, hogy tegyem ki a telep közelében. Ott, ahol a partról az út a házak felé felkanyarodik, kitétem. Kisegítettem a bőrdönt, s mivel valóban vállat szagatóan nehéz volt, megkérdeztem: Mi van ebben? — Könyvek — felelte, s aztán indult is tovább, miután egy fejbőlintással megköszönte a szívességemet. Bátortalan, félnék ember volt s ez különösen ilyenkor látszott meg rajta, amikor menekült valami elől.

Ezek a „kivonulások” azonban — ezt is tudjuk — mindig visszatéréssel végződtek. Hol is találhatná meg az oly hön áhított idillt az ember, mint — ha van — családja körében. Később, amikor jobb módba kerültek, már nem kellett Némethnek elvonulnia, amikor egy egy újabb művének megírását tervezte. Sajkódon a telep végében, külön kis házban, egy napszámos házánál nem nagyobb nádfedelel házikóban találta meg a munkájához szükséges nyugalmat. Ez lett áhított Certosája. Igaz, nem készítette magát egész napi hallgatásra már. És felesége, asszonya, ELLA féltő gonddal vigyázta magányát. Valahányszor a délelőtti órákban jártam arra s néztem be hozzájuk, kérdésemre, hogy László hol van, finoman közölte: be kell érjem vele, mert Laci fontos munkán dolgozik. Oly szeretettel mondta ezt hogy szinte el sem tudtam képzelni, ezek a „fontos munkák” egykor éppen a családjától úzték messzire el.

A GALILEI TÖRTÉNETÉBŐL, DE NÉMETH MÁS ÍRASAIBÓL IS KIDERÜL, hogy Németh László később végzetessé váló betegsége, hipertóniája e dráma írása közben keletkezett. Mennyire volt szerepe ebben a túlfeszített munkának, s mennyi azoknak a konfliktusoknak, belső vívódásoknak, amelyek eközben támadtak — azt maga Németh sem tudta pontosan felmérni, a *Levelek a Hipertóniáról* című munkájában. Hogy saját fizikumának drámája ennek a drámának írása közben kezdődött, azt megállapítja, s ebben nem kételkedhet senki. Orvosi szemmel nézve a kérdést, nem bizonyos, hogy ez a betegség akkor kezdődött el, amikor a bajt észrevették, hiszen éppen

egy alattomosan, lassan kifejlődő kórról, olyan bajról van szó, amelynek kezdeti eseményei az idegrendszerben, annak valamelyik központjában játszódnak le, s csak később hoznak létre másutt látható, mérhető következményeket. Az események — a betegség eseményei is — a *Galilei* megírása közben torlódnak össze, ahogy mondják, manifesztálódnak. Akár, vagy éppen úgy, mint a Galilei-dráma történései, a per s annak előkészítése idején. Ha valaki drámát akarna írni a drámából, vagyis megírni annak drámáját, hogy egy mű körüli mesterkedések, vádaskodások, igazságtalan előítéletek hogyan vezetnek a tragikusan végződő betegség kitöréséhez, akkor bőséges anyagot találhat az ezekről szóló feljegyzésekben. Jó drámai mű lehetne ebből, ha valódi írótehetség szánná rá magát, hogy megírja Németh László meghurcoltatásának történetét. Akár egy görög tragédiát, egy végzetdrámát lehetne formálni belőle, hiszen maga Németh is — amikor írni kezdi — már arra gondol, hogy úgysem lesz ebből előadás.

Tévedett. Nemcsak sikeres előadás lett a *Galileiből*, hanem — és én is hajlok arra, hogy így van — élete sorstragédiája is. Halálával végződő betegsége ekkor fejlődött ki. Talán, ha megkímélik attól, hogy megírja, nem lett volna beteg, tűnődünk el az író számára értelmetlen kérdéseken.

SZERENCSÉRE AZ ÉLET TÖBBNYIRE NEM IGAZÁN JÓ DRÁMÁKAT ÍR. Mert, ha — tegyük fel — görögöbben akarta volna befejezni az író drámáját, akkor a végleges elhallgatással kellett volna. Tett erre kísérletet maga Németh is, hiszen úgy akarta írói pályáját lezárni, hogy ezután már csak az abban szerzett betegség tüneteinek saját magán tapasztalt jeleit jegyzi papírra. De — szerencsére — megnyílnak más zsilipek is. És a *Levelek a hipertóniáról* írása közben három régebben tervezett drámáját is megírja: *Az árulót*, a *II. Józsefet* és a *Petőfi Mezőberénybent*. És most már az sem bírja megakasztani a hozzá méltó eredeti művek írását, hogy támadások sora éri. Igaz, védelmére is kelnek nem kevesen, köztük elsőnek az az Illyés, aki pedig, a három dráma közül kettőt legalábbis a saját PETŐFI és GÖRGEY alakja ellen írt „ellendrámának” tekinthetne. De ez már más történet, kettejük barátságának története, melyben kimutathatók s nyomomonkövethetők, ha nem is az ellenségeskedések, de a vetélkedések és a különvélekedések sorai. Sem nekik, sem a magyar irodalomnak nem ártott ez, hiszen jó és jobb művek megírására sarkalták egymást s önnön magukat is.

BODOSI GYÖRGY

VÁRNAGY ILDIKÓ: BÚCSÚZÁS

A REJTÉLYEK PERE I.

(Dudás József és Szabó János elítéltetése)

I. 1. 1956 november

MÉG ALIG ÜLTEK EL A HARCOK, s néha-néha még hallatszik fegyverropogás. November negyedikén kelt a Kormány amnesztia ígérete a forradalom és szabadságharc minden résztvevőjének. A világ és ország még nem ocsúdott fel a forradalom eltiprásából; még mindenki reménykedik, hogy új békés, demokratikus korszak is kezdődhet. NAGY IMRE miniszterelnök és társainak sorsa egyelőre teljesen bizonytalan. Még nem dördült el a salgótarjáni sortűz, nem indultak el a megtorló perek, és nem kezdődtek el az akasztások. Nyitva a nyugati határ, állnak a Munkástanácsok. Még sokfelé fordulhatna az ország sorsa.

November 19-én letartóztatják SZABÓ JÁNOST („Szabó bácsi”), s november 21-én elrendelik előzetes letartóztatását a „Magyar Népköztársaság ellen irányuló szervezkedés” büntette miatt.¹ November 19-én a Szovjet Hadsereg Parancsnoksága hallgatja ki őt, majd² ugyanezt a kihallgatási eredményt magyarul, gépelve megismétli november 21-én a Politikai Nyomozó Főosztály³.

DUDÁS JÓZSEFET 1956. november 21-én veszik előzetes letartóztatásba, szintén szervezkedés miatt, s ugyanazon a napon az Országos Rendőrkapitányság Politikai Nyomozó Főosztály Vizsgálati Osztály már együttesen folytatja a nyomozást Dudás József és Szabó János ellen.⁴

A Legfőbb Bíróság Katonai Kollégiuma 1957. január 14-én, öt napos tárgyalás után halálra ítéli Dudás Józsefet és Szabó Jánost úgy, hogy nincs fellebbezési lehetőségük.⁵ 1957. január 18-án az elítéltek előtt kihirdetik kegyelmi kérvényük elutasítását.⁶ Haláluk időpontja tisztázatlan.

Az eljárás nem statáriális volt, hanem a hatályos büntetőeljárás szabályai szerint zajlott. Minden valószínűség szerint példátlan a világ jogtörténetében, hogy egy rendes bírósági eljárás, a nyomozás elrendelésétől számított két hónapon belül eljusson két halálos ítélet végrehajtásáig. A Dudás-Szabó ügyben a rejtélyek első nagy, jóformán megoldhatatlan csoportját az eljárási cselekmények hihetetlenül nagy gyorsasága, egymásra torlódása és az ebből adódó összevisszaság jellemzi. Két példa:

1. a) LEDÉNYI FERENC hadbíró ezredes az eljáró tanács elnöke 1957. január 17-én a Legfőbb Ügyészhez terjeszti fel az elítéltek kegyelmi kérelmét;⁷

- b) DR. DOMOKOS JÓZSEF, a Legfelsőbb Bíróság elnöke, 1957. január 18-án nem tartja méltónak kegyelemre az elítélteket;⁸
- c) DR. SZÉNÁSI GÉZA legfőbb ügyész 1957. január 18-án nem tartja méltónak kegyelemre az elítélteket;⁹
- d) Ezután Ledényi Ferenc hb. ezredes 1957. január 18-án az Elnöki Tanács elé terjeszti az iratokat;¹⁰
- e) A felterjesztő L. B. Katonai Kollégium 1957. január 18-án értesítést kap, hogy az Elnöki Tanács a kegyelmi kérelmeket elutasította;¹¹
- f) A Legfelsőbb Bíróság részéről Ledényi Ferenc 1957. január 18-án az elítéltek előtt kihirdeti a kegyelmi kérelmek elutasítását;¹²
- h) Ledényi Ferenc 1957. január 18-án már az ítéletét azzal küldi meg a Budapesti Helyőrség Katonai Bíróságának, hogy a halálbüntetés végrehajtására „a szükséges intézkedést tegye meg”.

TEHÁT NÉGY ORSZÁGOS SZERV UGYANAZON ÜGYBEN, ugyanazon napon hat érdemi eljárási cselekményt végzett. Mindehhez végük hozzá, hogy a döntéshozó szervek mindegyikének — elvileg — át kellett szállítani ugyanazon napon a vaskos iratköteget, s ezt az országos vezetőknek (Legfelsőbb Bíróság Elnöke, Legfőbb Ügyész, Elnöki Tanács tagjai) — elvileg — át is kellett tanulmányozni, s ezután külön-külön, egymástól függetlenül, érdemi, megfontolt döntést kellett hozniuk. A másik példa:

- 2.a) Dr. Szénási Géza legfőbb ügyész 1956. december 29-én dátumozza vádiratát a Katonai Bírósághoz a Bp. 23/B/2/bek. alapján;¹³
- b) Ennek ellenére, az ügy 1956. december 30-án a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiumának tanácsa előtt van, mely Ledényi Ferenc elnökletével ugyanazon a napon előkészítő ülést tart, s ezen végzést hoz, s kitűzi a tárgyalást. Tehát egy másik szerv jár el, mint ahova a Legfőbb Ügyész benyújtotta a vádiratot;¹⁴
- c) Ugyanezen napon kapja meg a két vádlott a vádiratot azzal, hogy észrevételeket tehetnek rá;¹⁵
- d) 1956. december 29-én és 30-án bemutatják a nyomozati anyagot a két vádlottnak azzal, hogy észrevételeket tehetnek rá;¹⁶
- e) Viszont az ORFK Politikai Nyomozó Főosztálya 1956. december 2-től 1957. január 3-ig újabb kihallgatásokat tart az ügyben, melyeknek anyagát a tárgyaláson csatolják. Még Dudás Józsefet is kihallgatják december 30-án!¹⁷

Hogyan is kellett volna mindennek lefolynia rendes körülmények között?

1. Lezárják a nyomozást, a gyanúsítottak észrevételeket tesznek;
2. elkészítik a vádiratot és benyújtják;
3. az a szerv, ahová benyújtották a vádiratot, áttanulmányozza az iratokat, s — ha nincs hatásköre — átteszi egy másik szervhez;
4. az új bíróság ismét áttanulmányozza az iratokat;
5. a bíróság előkészítő ülést tart, ahol átadják a gyanúsítottaknak a vádiratot, s kitűzik a tárgyalást.

Mi derül ki ebből a zűrzavarból?

- Teljes bizonyossággal állítható, hogy létezett egy külső szerv, amely direkt módon közvetlenül irányította az eljárást. Közvetlen külső irányítás nélkül — mely kiterjedt a Legfőbb Ügyészre, a Legfelsőbb Bíróságra és az Elnöki Tanácsra! — elképzelhetetlen ez a gyorsaság. E szerv léteére azonban az iratokban közvetlen utalás nincs.
- Mindezekből arra következtethetünk, hogy Dudás József (különösen) és Szabó János az '56-os forradalom és szabadságharc legfontosabb kulcsszereplői közé tartoztak, akik minden valószínűség szerint számos, ma még ismeretlen kulcsinformációval rendelkeztek az események belső összefüggéseiről, valószínűleg ezért kellett a lehető leggyorsabban elpusztulniuk.
- A hatalom nem tudta vállalni a közvetlen gyors gyilkosságot, ezért kellett megteremteni a bírósági színjátékot.

KI VOLT TEHÁT DUDÁS JÓZSEF ÉS SZABÓ JÁNOS? Mit tettek az 1956-os forradalom és szabadságharc napjaiban, hogyan zajlott ellenük a minden szempontból törvénytelen eljárás? Az iratokból nagyon sok teljesen új tény kerül elő. A teljes igazsághoz még valószínűleg más irattárakat is át kellene tanulmányozni. Erre jelen szakaszban kísérletet sem tettem; céloom kizárólag a per iratainak feldolgozása volt. A következtetések, meglehet, néhol vitathatóak; más forrásokból megerősítést vagy cáfolatot kaphatnak.

Szabó Jánost 1956. november 19-től 1956. december 28-ig kilenc alkalommal hallgatták ki, a nyomozati jegyzőkönyvek 40 oldalt tesznek ki.¹⁸ Teljes bizonyossággal állítható, hogy az első kihallgatás 1956. november 19-én, a Szovjet Hadsereg Parancsnokságán történt — azt bizonyítja a jegyzőkönyv fejrésze —, a jegyzőkönyvön végig csak Szabó János aláírása található, a vizsgálótiszt aláírása nélkül. Az első kihallgatás jórészt Szabó János, meglehetősen zaklatott életútjáról szól; többek között megtudjuk, hogy 1945-1949 között párttag volt, akkor Jugoszláviába szökött, ahol elfogták. Ezután hat hónapig

Nagybecskerekén internálva volt, majd „visszadobták”, de a magyar határőrség elfogta és 3 hónapra elítélték tiltott határátlépésért. 1953-ban az ÁVH őrizetbe vette 8 hónapra, kémkedés miatt, de ezt nem tudták bizonyítani. Több személyt vettek vele együtt őrizetbe emiatt, akiknek sorsáról nem tudott.

Szabó János 1956. október 26-án csatlakozott a Széna téri felkelőkhöz, kiknek ekkor még BÁN RÓBERT volt a parancsnoka.

EGY HÓNAP MÚLVA, az 1956. november 26-i kihallgatáson Szabó János megtagadja tevékenységét, s harcostársait „Én nem egyszerű voltam tanúja annak, hogy KIRÁLY BÉLA, PÁSZTOR TAMÁS, Dudás József és a Nemzeti Bizottság tagjai azokban a napokban, mikor mi a barikádokon harcoltunk, a Tanácsháza szobáiban ültek, ettek, ittak, a rangokat és a beosztásokat osztogatták. Akkor, amikor Budapest utcáin magyar vér folyt, ők nem a néppel voltak, hanem dolgozószobáikban ültek, a horthysta rendszer visszaállítására szóttek terveket. Én megértettem, hogy bennünket nem a nép képviselői vezetnek, hanem karrieristák, akik a hatalomra törnek, és csak saját jólétük biztosítására törekednek.”²⁰

Az 1956. december 6-i kihallgatás alkalmából szól kinevezése körülményeiről Szabó János. Dudás József 1956. október 29-én vagy 30-án kinevezte őt a budai forradalmi csapatok parancsnokává, s egyben alezredessé léptette elő.

Szabó János csak a Széna téri parancsnokságot vállalta, s mellette „felügyeletet” a budai fegyveres csapatok fölött.

Az 1956. december 19-i kihallgatáson Szabó bácsi részletesen szól az október 27-29. közötti Széna téri harcokról. E napon számol be a Maros utcai laktanya békés elfoglalásáról „november 1-jén vagy 2-án.”. 1956. november 5-én hagyja el a Széna tér környékét, 1956. november 7-én felveszi a kapcsolatot a Nagykovácsiban lévő Király Bélával. 1956. november 8-án, a Hármashatárhegyen, már csak tizenhárom tagú csoportját bekerítik a szovjet alakulatok, tűzharc kezdődik, ahol a csoport fele elesik. November 10-én a csoport megmaradt tagjai fegyvereiket eldobták, s egyenként visszatértek Budapestre. Ezután bujkált a városban, majd november 19-én felesége munkahelyén fogták el.

Szabó bácsi kihallgatási jegyzőkönyvében nagyobbreszt nem az ő tevékenységére kérdeznak a kihallgatók, hanem társaiéra. Szabó bácsi a kihallgatások során mindvégig vállalja saját tetteit, de igyekszik bizonyítani, hogy félrevezették. A kihallgatási jegyzőkönyvekből egy sajátos idegenszerűség árad; mi lehetett az oka, hogy a Széna tér hős parancsnoka ennyire megváltozzék?

A kihallgatási jegyzőkönyvek hangulatából, stílusából a fizikai és pszichikai erőszak lehetősége árad; ennek legfőbb bizonyítéka, hogy az iratban megtalálható 25 oldalas kézzel írt „feljegyzése”, amelyet a legőszintébb vallomásnak tekinthetünk tőle. Néhány gondolat a „feljegyzésből”:

„RÁKOSI az ő rendszerével, az ő viselkedésével az ő egész rendszerével fölülmulta a múlt bármely úri osztályát. Így beszélt a nép a Rákosi ügyet meg a GERÓÉT és az erőlködött életet ráerőszakolták

az emberre, de ez nem élet... Az ország tele van ellenőrökkel, herékkel, akik nyúlták a magyar népet... Mi meg 16-18 órát dolgoztunk és alig kerestünk 1000-1200 forintot, ebből is ilyen meg olyan levonások... Tehát akkor miért élünk, miért dolgozunk annyit, hogy mindig moslékot együnk és azért is sorba kelljen állnunk. A fiatalunkat teljesen lezüllesztették, lányaink becsülete ment tönkre."

„A nép és a diákság felvonult és közéjük lóttek. Így kezdődött. Ha egy van, meg kell keresni azt, aki lövetett — az ávósok... a nép fegyver nélkül kereste a lövöldözőket... Egy pár puska, benzinesüvegek, modern fegyverek, kész öngyilkosság”.

Ezek után néhány gondolat arról, hogyan kapcsolódik a Széna téri felkelőkhöz, kezébe vesz egy géppisztolyt.

„Na bátyám, ha már a kezében van tartsa is meg, maradjon köztünk azzal a nagy bajusszal, legalább megismerjük, hogy ide tartozik. Nevettem — úgy is szükségünk van komoly idős emberekre. Látam, hogy sok fiatal gyerek van, hát megkérdeztem, hogy tudtok bálni a puskával, és hát nem féltek, azt mondják nem; mert ez nem gyerekjáték, de egy forradalom, és aki nem fél, tudja, hogy miért harcol hát a Rákosi rendszer ellen.”

Végleges csatlakozása akkor történik a felkelőkhöz, amikor megjelenik egy harckocsi a téren, röpcédulákat szór, majd belelő a röpcédulákat összeszedő emberekbe.

„Miért lőtt? Óra nem lőtt senki” ... „Még az állatok sem teszik azt, még azoknak is szebb és jobb államformájuk van, mint az embereknek.”

Ezután részletesen beszámol Szabó bácsi a Széna téri harcokról. Parancsnokká történt választásáról így ír:

„Örültek, nem tudom mért, lehet, hogy azért, mert jó szívem van és igazságos, kiabáltak, itt van Szabó bácsi. Mindenki tudta, hogy a foglyokat elengedtem, mind a nyolcat és ávósokat is, akit behoztak hatmincnyet.”

1956. november 4-ről a következőket írja:

„Éjjel volt egy nagy tankcsata, reggel felé az oroszok visszavonultak, mi is. Reggel felé kisebb csoportokban szétszóródtunk.”

Végső csatájáról így ír Szabó bácsi:

„Én már nem akartam harcolni, és így felvonultunk a hegyekbe. Mire én felértem csak tizenkettőt találtam, én voltam a tizenharmadik és ezzel a kis csoporttal elindultam az erdőn keresztül... amikor észrevettük az oroszokat, bekerítettek bennünket. A temető felől meg négy tank. Én nem akartam megadni magam, felvettük a harcot, hogy ezzel fedezni tudjuk a visszavonulóinkat. Sajnos, hét emberem esett el, mi hatan a téglagyár felé húzódtunk vissza, egy kicsit megpihentünk, céltalan bolyongtunk az erdőben. Én már megunva mindent, testileg-lelkileg össze voltam törve, fáradt voltam, elhatároztam, hogy én feladom ezt az egész harcot.”

S végül Szabó bácsi búcsúszavai, vallomása végén:

„Barátaim elhagytak engem, egyedül maradtam már. A lelkemet teljesen kimerítettem, így hát számomra nem maradt más, mint hogy hurcoljam az élet nehéz láncát és várjam az éjszakát és az ébredést.”²¹

SZABÓ BÁCSI ÜGYÉBEN gyakorlatilag nem volt komoly nyomozás, hiszen „feljegyzésével” mindent elismert. A „feljegyzésben” Szabó bácsi minden felelősséget magára vállalt. Van azonban egy rendkívüli érdekessége a nyomozásnak; a „Szabó bácsi-ügy” tanúit nagyjából a szovjet hatóságok hallgatták ki 1956. november 19. és december 5. között. A jegyzőkönyvek magyar nyelven készültek, de tolmács jelenlétében. Aláírójuk szovjet részről „DAVIDOVSKIJ”. Előfordul olyan eset is, hogy „Belügyminisztérium” szerv megjelöléssel végzi „Davidovszkij” a kihallgatást (pl. KOCSIS ISTVÁN esetében 1956. november 29-én).²²

Az anyagban a következő magyar nyelvű, de tolmács által rögzített (készített?) jegyzőkönyveket találjuk: CSEPREGI LÁSZLÓ kihallgatása 1956. november 19-én (!)²³, Kocsis István kihallgatása 1956. november 24-én²⁴ és december 6-án²⁵, VÉG LÁSZLÓNÉ kihallgatása 1956. november 29-én²⁶, GUSZMANN TERÉZ kihallgatása 1956. november 24-én²⁷, november 28-án²⁸, december 1-jén²⁹ és december 4-én³⁰, EGRI FERENC kihallgatása 1956. december 5-én³¹.

Ugyanakkor párhuzamosan magyar nyomozók is vezettek kihallgatásokat. Így: Csepregi László kihallgatása 1956. december 5-én(!)³² és 1956. december 12-én(!)³³, Kocsis István kihallgatása 1956. december 10-én³⁴, BUBCSÓ MARGIT kihallgatása 1956. december 14-én³⁵.

Mindez azt bizonyítja, hogy szovjet részről kezdték meg a nyomozást, s folytatták majd három héten át, a legszorosabban együttműködve a magyar Belügyminisztérium ORFK Politikai Nyomozati Főosztályának Vizsgálati Osztályával.

A nyomozást és az előzetes letartóztatást magyar részről BÉRES ANDOR őrnagy rendelte el.

Dudás József ügyének nyomozása kezdettől fogva külön szálon folyt, külön ügyiratban.³⁶ A két vádlottat a nyomozás során nem is szembesítették, s minden valószínűség szerint csak a tárgyaláson találkoztak.

Míg Szabó János vitathatatlanul részt vett a fegyveres harcok irányításában, addig, a jelek szerint, Dudás József a forradalom és szabadságharc békésebb napjaiban kizárólag politikai vezető szerepet vitt. Annak ellenére, hogy — úgy látszik — 1956. október 27-ig teljesen kívül áll az eseményeken, október 28-án már vezető három fő tevékenységi területen:

- a Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmány 1956. október 28-i megalakításával, egy országos szervezet akar kialakítani;
- minden erőszak nélkül bemegy a *Szabad Nép* székházába, s ott azonnal kiadja a Bizottmány lapjaként a *Függetlenség* című lapot;

- továbbá, a legközelebbi kapcsolatban áll a forradalom vezetőivel, s letartóztatására is úgy kerül sor, hogy 1956. november 21-én tárgyalni megy a Parlamentbe KÁDÁR JÁNOSHOZ.

Mindezek alapján Dudás Józsefet az 1956-os forradalom és szabadságharc legrejtélyesebb vezetőjének tarthatjuk, akinek tényleges szerepéről nagyon sokat megtudhatunk az iratokból — de a teljes igazságot, valószínűleg, nem.

Míg Szabó bácsi tevékenysége nagyjából világosan kirajzolódik, s ezért mint harcoló vezetőnek a korszak „jogszolgáltatásának” szellemében megállapítható a felelőssége — amit ma dicsőségnek tartunk — Dudás József felelőssége — még a korszak igazságszolgáltatása szerint is — valószínűleg inkább politikai. Nyilván ezért is kellett ügyét egyesíteni a nyíltan harcoló Szabó bácsiéval, akiből viszont ő csinált parancsnokot, s elvileg ő volt a felettese. Dudás József életútja is — az iratok alapján — teli van rejtélyekkel.

DUDÁS JÓZSEFET 1956. november 21-én helyezi előzetes letartóztatásba az Országos Rendőrkapitányság Politikai Nyomozó Főosztály Vizsgálati Osztálya.³⁷ 1956. november 23-tól 1956. december 29-ig összesen nyolc alkalommal hallgatják ki.³⁸ Fontos körülményként jegyezzük meg, hogy egyetlen jegyzőkönyvet sem írt alá kihallgató tiszt — csak Dudás József — s 1956. december 29-ig a kihallgató hatóság sincs megjelölve a jegyzőkönyveken. Bár a tolmácsolásra semmi adat nincs, mégsem zárhatjuk ki, hogy itt is szovjetek vezették a kihallgatást heteken át. Erre utal Dudás József „feljegyzése” dr. Szénási Géza Legfőbb Ügyészhez,

„Saját vallomásaim is két fordításon mentek keresztül. Először oroszra, azután oroszról magyarra történt a fordítás, ezért sok értelemzavaró kifejezés és szövegezés van.”³⁹

Ezt alátámasztják a tárgyaláson történtek is, ahol DR. ZARUBAY EMIL, Dudás József védője, kijelenti:

„Ennek ellenére az oroszok által lefolytatott kihallgatás törvénytelen, és a Legfelsőbb Bíróság végzése is törvénytelen” (ld. később részletesen).

Dudás József kihallgatásának jegyzőkönyvei páratlan értékű kortörténeti dokumentumok. Kirajzolódik belőlük egy különös kapcsolat. Dudás József Nagy Imre és Kádár János bizalmi embere, kulcsembere volt 1956. október végén egy demokratikus, többpártrendszerű, nemzeti érdekű „magyar” szocializmus megteremtéséhez. Elképzelhető, hogy Dudás Józsefnek Nagy Imre háttérbázisát kellett szerveznie. Miután Kádár János szakított Nagy Imrével, átállt a szovjetekhez, és a forradalom leverésének vezetője lett, Dudás János személye kompromittálódva vált Kádár János számára.

Dudás József csak 1956. október 27-én kapcsolódik be a forradalom menetébe, mikor VERES PÉTER gépkocsiját kimentti a tüntetők közül. Itt gyűlést hirdet a Széna térre, ahol kijelenti: „győzött a forradalom,

segíteni kell Nagy Imre kormányát". A tömegeből képviselőket választott azzal, hogy másnap menjenek a II. kerületi tanács épületébe. A másnapi gyűlésen megválasztották a Bp. II. kerületi Nemzeti Bizottságot, s annak elnökévé Dudás Józsefet. A gyűlés résztvevői nem küldöttek, hanem véletlenszerű résztvevők voltak. A Nemzeti Bizottság tagja lett — többek között — MÓD ALADÁR, KUCZKA PÉTER, DR. KOVÁCS ZOLTÁN ügyvéd, Szabó János. Dudás József — annak ellenére, hogy egy teljesen bizonytalan státuszú Bp. II. kerületi szervezetet képviselt — a további közszereplésén, a *Függetlenség* című újságban már mint az „Országos Nemzeti Bizottmány” elnöke tűntette fel magát, ilyen minőségben vett részt a tárgyalásokon. Ilyen szerv viszont az országban nem létezett.

Gyakorlatilag a II. kerületi Nemzeti Bizottság sem működik a választási gyűlés után. Ugyanakkor viszont a kihallgatás során rendkívül érdekes kijelentéseket tesz Dudás József.

„Nem tagadom, hogy sok személlyel találkoztam, s többek között Nagy Imre utasítására kapcsolatba léptem más bizottságokkal is pl. az Írószövetséggel, a Diákbizottságokkal, s meghívtam őket a miniszterelnökségre tanácskozássokra.”

1956. november 1-jén az egyetemen jár Dudás József ismét „Nagy Imre megbízásából”, s tárgyal az egyetem vezetőivel, hogy el kell távolítani a kormányból a hét pártonkívülit, s helyettük a koalíciós pártok képviselőit vonják be, illetve vonják ki a szovjet csapatokat Magyarországról. Ezután az Egyetem küldöttségével Nagy Imre fogadószobájába megy, ahol jelen vannak a „Corvinisták”, MALÉTER PÁL, és TILDY ZOLTÁN.

Itt Dudás József átadja a felkelők követelését Nagy Imrének. (Tehát Dudás József itt már egyenesen a teljes felkelés képviselőjeként lép fel.)

EZUTÁN RÁDIÓFELHÍVÁST FOGALMAZNAK MEG, melyet Nagy Imre jóváhagy, és november 1-jén fel is olvassák a rádióban: Dudás József ugyanitt, másnapra Maléter Pállal beszél meg találkozást a felkelők közös parancsnokságának létrehozásáról, ahova végül helyettesét, KOVÁCS ANDRÁST küldi el. (Rendkívül érdekes kortörténeti dokumentum; melyet más források is megerősítenek: Dudás József szerint, Maléter Pál és PONGRÁCZ között botrány tört ki. Pongrácz azzal vádolta Malétert, hogy „az ő parancsára lőttek Pongrácz embereire”. A vallomás szerint ezért javasolták az 1956. november 3-i felkelői összparancsnok tárgyaláson Maléter Pál helyett Király Bélát együttes vezetőjüknek. Ezután Dudás József lapjában Király Béla honvédelmi miniszterre való kinevezésére tesz javaslatot.⁴⁰

Rendkívül fontos elemeznünk Dudás József szerepének értékelésénél a *Függetlenség*, majd a *Magyar Függetlenség* című lap sorsát, melynek példányai szintén a tárgyalási anyagban vannak.

Dudás József II. kerületi megválasztása után a *Szabad Nép* székházába megy, s azonnal megindítja a *Függetlenséget*, mely 1956. október 30-án már meg is jelenik mint a „Magyar Nemzeti Bizott-

mány" lapja. A lap első számában hozza a Magyar Nemzeti Bizottmány 25 pontos határozatát, melyet még az október 28-i gyűlésen fogadtatott el Dudás József. Ez a 25 pont számos rokon vonást mutat a Nagy Imre-programmal, s 11. pontjában teljes kormányátalakítást javasol, „Tagjai legyenek a szabadságharcosok vezérségéből és a Nemzeti Bizottmány választott tagjai, valamint Kovács Béla, Nagy Imre és Kádár János.” 12. pontjában felhív a Munkás-, Paraszt-, Katonatanácsok azonnali megalakítására.⁴¹ Ezt a 25 pontot Dudás József átadja Nagy Imrének.

Az 1956. október 30-i számban Dudás József már felhívja a Forradalmi Nemzeti Bizottmányok küldötteit egy, november 1-jén, a Sportcsarnokban tartandó országos gyűlésre. Megjegyzendő, hogy mikor Dudás József a *Szabad Nép* székház parancsnoka, ugyanott zavartalanul folyik a *Népszabadság* szerkesztése és nyomtatása.

Az 1956. november 1. számú *Falu és város* című vezércikke ismét kormányátalakításról ír, melynek tagjai legyenek „Nagy Imre, Kovács Béla, Kádár János, KÉTHLY ANNA, s természetesen a szabadságharcosok képviselői. Egyenesen képtelenség a kormány mostani összetétele.”⁴¹

Dudás József 1956. november 19-i kihallgatásán elismeri, hogy ki akarta terjeszteni hatáskörét a KOVÁCS ANDRÁS-, Szabó János- és Pongrácz Gergely-csoportra, ők „azonban azt határozottan elhárították.” Dudás József tagadja, hogy bármi köze lenne ÁVH-sok elfogásához. 1956. november 4-én hajnalban a Rókus kórházba megy, s vallomása szerint nem vesz részt tovább a történésekben.

1956. december 10-i kihallgatásán szól Dudás József elfogásának körülményeiről.

„...Kálmánnak beszélünk az akkori helyzetről és közöltem vele, hogy másnap szándékomban van felkeresni Kádár János miniszterelnököt, azzal a céllal, hogy hozzájáruljak a termelés megindításához. Közöltem vele, hogy ez november 21-én délelőtt történik meg, arra az időpontra kaptam meghívást!”⁴²

Dudás József végig kitart álláspontja mellett, hogy „célja egy szocialista, demokratikus államrend megvalósítása, szabad nyílt választásokon keresztül.”⁴³ A kihallgatások hangulatát érzékelhetjük a következő párbeszédből:

„Kérdező: Ön renegát és kalandor és hiába igyekszik szép frázisokkal elhallgatni saját piszkos népellenes cselekedeteit. Még egyszer kérdezzük, mi volt a célja, amikor a reakciós, szocialista ellenes erőket lázadásra és kegyetlenkedésre szította?

Dudás J.: Én nem vagyok renegát és kalandor. Semmiféle népellenes és reakciós erőket én nem szítottam.”⁴³

A kihallgatások során hatalmas nyomás nehezedik Dudás Józsefre, hogy ismerje el a Nagy Imre-kormányral való szembenállását, amit ő következetesen tagad.

„Kérdező: hogyan foglalt Ön állást ezen a megbeszélésen a Nagy Imre-kormányral kapcsolatban és milyen politikai platformot val-

lott Ön az ott összegyűlt újságírók és saját ellenforradalmi bandájának (1956. december 29-én) tagjai előtt?

Dudás J.: A kormánnyal kapcsolatban az volt az álláspontom, hogy Nagy Imre, Kádár János és Kovács Béla maradjon, a kormány több tagjainak helyére pedig a koalíciós pártok és a forradalom vezetőit kell megválasztani. Politikai nézeteimet pedig lényegében azzal foglaltam össze, hogy semmiféle reakciót, semmiféle kapitalista vagy földesúri restaurációt nem tűrünk meg.

Kérdező: Ez nem igaz! Amit Ön vall, demagógia.⁴⁴

Érdeemes megjegyeznünk, hogy a „Forradalmi Bizottmány” nem létezését a Dudás József környezetében lévők is észlelték. Idézet egy tanúvallomásból:

„Legfőbb parancsnok Dudás József volt, aki a Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmány elnöke volt. Itt azonban meg kell jegyeznem, hogy az a Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmány tulajdonképpen nem létezett, én annak a tagjait nem láttam, üléseiről nem tudok, egyedül Dudás József volt annak a Bizottmánynak az elnöke is és az egész Bizottság.”⁴⁵ (folytatjuk)

JOBBÁGYI GÁBOR

Jegyzet

- (1) Vizsgálati dosszié Szabó János ügyében. II. kötet Magyar Köztársaság Belügyminisztériuma „V” 116.776. Országos Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Főosztály Vizsgálati Osztály, 1956. november 21-i határozata (327. old.)
- (2) Ugyanott (330-333. old.)
- (3) Ugyanott (334-340. old.) Érdekességként jegyezzük meg, hogy a 2. alatti kihallgatás a Szovjet Hadsereg Parancsnoksága, magyar nyelvű úrlapján történik. Szabó János kezeírásával és aláírásával a 3 irat a Politikai Nyomozó Főosztály irata, ugyanazzal a szöveggel, gépelve, aláírás nélkül.
4. Belügyminisztérium, Vizsgálati dosszié, Dudás József és társa ügyében V. 76. 898. Országos Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Főosztály Vizsgálati Osztály, 1956. november 21-i határozata (59-60. old.)
- (5) Legfelsőbb Bíróság Kat. I. 00115/1956 az 1957. január 14-én kihirdetett ítélet.
- (6) 5 ügyszám alatt az 1957. január 18-i jkv. (28. sorszám)
- (7) Ld. 5 ügyszám alatt (22. sorszám)
- (8) Eln. Hat. 004001/2/1957. dr. Domokos János aláírásával. (Legfelsőbb Bíróság elnöke)
- (9) Katonai Főügyészség B. III. 01./1957. dr. Szénási Géza legfőbb ügyész aláírásával.
- (10) ld. 5. ügyszám alatt (26. sorszám)
- (11) Dr. JAHNER BAKOS MIHÁLY alezredes mb. osztályvezető aláírásával(!) ld. 5 ügyszám alatt 27 sorszám
- (12) ld. 6 alatt.
- (13) A Legfőbb Ügyészség ügyszám nélküli vádirata dr. Szénási Géza legfőbb ügyész aláírásával 5. ügyszám alatt. (1. sorszám)

- (15) ld. 5. ügyszám alatt sorszám nélkül Dudás József és Szabó János aláírásával.
- (16) Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Dudás József ügy III. kötet V.76898. Országos Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Főosztály Vizsgálati Osztály, 1956. december 30. és december 29-i jegyzőkönyve 1. és 2. sorszám alatt.
- (17) ld. 4. alatt 269-280-ig 4 tanúkihallgatási jkv. 1956. december 29-én.
- (18) Országos Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Főosztály iratai 5 iratcsomag alatt III. kötet felirattal 1956. december 29. 1 tanúkihallgatás. 1956. december 30. Dudás József kihallgatás (8. sorszám), 1957. január 3-án 1 tanúkihallgatás (12. sorszám) 1957. január 2-án 1 tanúkihallgatás (15. sorszám) 1956. december 30-án 1 tanúkihallgatás (16. sorszám) 1957. január 2-án 1 tanúkihallgatás (18. sorszám).
- (19) ld. 1. alatt nyomozati iratok 18-59. old.
- (20) ld. 1. alatt nyomozati iratok 33. old.
- (21) ld. 1. alatt nyomozati iratok 373-411, old., Szabó János kézírása
- (22) ld. 1. alatt nyomozati iratok 435. old.
- (23) ld. 1. alatt nyomozati iratok 413-420. old.
- (24) ld. 1. alatt nyomozati iratok 435-436. old.
- (25) ld. 1. alatt nyomozati iratok 440-441. old.
- (26) ld. 1. alatt nyomozati iratok 438-439. old.
- (27) ld. 1. alatt nyomozati iratok 447-449. old.
- (28) ld. 1. alatt nyomozati iratok 450. old.
- (29) ld. 1. alatt nyomozati iratok 451. old.
- (30) ld. 1. alatt nyomozati iratok 452-454. old.
- (31) ld. 1. alatt nyomozati iratok 457-458. old.
- (32) ld. 1. alatt nyomozati iratok 421-424. old.
- (33) ld. 1. alatt nyomozati iratok 425-427. old.
- (34) ld. 1. alatt nyomozati iratok 443-446. old.
- (35) ld. 1. alatt nyomozati iratok 455-456. old.
- (36) ld. 4. alatt nyomozati iratok
- (37) ld. 4. alatt nyomozati iratok 11-12. old.
- (38) ld. 4. alatt nyomozati iratot 16-69.
- (39) Dudás József „feljegyzése” a Legfőbb Ügyészhez Budapest, Körzeti Börtön 1957. január 1. 14. old.
- (40) Dudás József 1956. november 26-i kihallgatása 4-9. old. ld. a 4. alatt 23-28 old.
- (41) ld. az iratok között a Bűnjegyzékben a *Függetlenség*, a *Paraszt Függetlenség* és a *Magyar Függetlenség* 1956. október 30-i, 1956. november 3-i számait.
- (42) ld. 4. alatt 51. old.
- (43) ld. 4. alatt az 1956. december 29-i kihallgatás 60. old.
- (43) ld. 4. alatt 33. old. az 1956. december 26-i kihallgatása
- (44) ld. 4. alatt 63. old. az 1956. december 29-i kihallgatás
- (45) P. S. kihallgatása 1956. december 21-én. ld. 4. alatt 80. old.

A, A

B

VÁRNAGY ILDIKÓ RAJZA (RÉSZLET)

ORSZÁGJÁRÁS II.

Népesedési helyzetkép az 1990. évi népszámlálás alapján

HAJDÚ-BIHAR

KÖVETKEZŐ MEGYÉNK HAJDÚ-BIHAR, melyben, az Alföld települési viszonyaira jellemzően, 11 város (beleértve Debrecen is) és mindössze 68 község található. A helységek száma főleg az összevonásokkal is csökkent (Hajdúhadház és Téglás, Nagyléta és Vértes, stb...), lélekszámuk azonban ezzel tovább emelkedett. Így a megye területén a községek között is tíz 5000 főnél népesebb akad, közöttük Derecskének 9200, Polgárnak 8537, Hajdúsámsonnak 7734 lakosa van, (miközben a ki tudja miért városi szintre emelt Biharkeresztesnek csak 4370). Ezernél kevesebb lakos csak 16 helységben élt s közülük kettő számít igazán kicsinek: Vekerd 221 és Bihardancsháza 235 fővel.

Természetesen, „Biharország” valaha sokkal nagyobb volt: az első népszámlálás idején, 1784-ben még 472 helységét írták össze. Településszerkezete is egészen más volt a Rézhegység, Királyerdő, Béli- és Belényesi-hegyek patak völgyeiben meghúzódó sok-sok apró faluval. A Trianonban rosszul meghúzott határvonal, Nagyváradon kívül, számos magyar helységet kényszerített Romániába s szétmetszette az évezredek erővonalakat is. Így került sok helység az ország szívéből a peremvidékre, így vágta el a szigorúan őrzött trianoni fal a falvakat a városoktól, a mezőgazdasági termelőket piaciktól, így maradt vasútvonal vagy főút nélkül sok település. (Vö. VARGA DÁVID: *Az ország peremén. Kőrösnagyharsány szociográfiája*)

Ezek a keretek határozzák meg a megye helységeinek két főltűnő jellegzetességét: a természetes szaporodás, összességében, pozitív mérlegét és a csaknem általános, nagy mértékű elvándorlást.

Vizsgáljuk meg először ezúttal is a városok lélekszámának alakulását. Kiemelkedik közülük Debrecen a maga 212.235 lakosával. A lélekszám növekedése töretlen, bár az utolsó évtizedben lelassult. (1970 és 1979 között 30.274, 1980 és 1989 között 14.040 fővel nőtt.) A nagyvárosnak mind természetes népmozgalma, mind vándorlási mérlege pozitív: 1970 óta szaporulata 20.697 volt, míg a beköltözők 23.635 lélekkel növelték népességszámát. Így a falvakból kirajzó emberek több mint felének adhatott otthont. (1980-1989 között a falvak vándorlási vesztesége összesen 14.377 volt, a Debrecenbe költözők száma pedig 8030.)

Hasonlóan kedvező mérlege a többi tíz város közül már csak Hajdúszoboszlónak van, ahol 1970 óta, mind a népmozgalom, mind a vándorlás ugyancsak némi növekménnyel zárt (+1456 illetve +886). A többieknek is van születési többletük, de valamennyinek veszteséges a vándorlási mérlege. Emiatt 5 városban jelentkezett kis mértékű tényleges növekedés (Balmazújváros, Berettyóújfalu, Hajdúhadház, Hajdúnánás és Püspökladány), négynek az elvándorlások következtében fogyott a népessége (Hajdúböszörmény, Hajdúdorog, Nádudvar és Biharkeresztes). Számszerűen Böszörmény népességének csökkenése a legnagyobb (32.177-ről 30.823-ra, -1454 fő), arányában viszont Nádudvaré (9238-ról 8715-re, -523 fő).

Egyik-másik népesebb községből is rengetegen tűntek el. Egyes egyedül Sárándon regisztrálhatunk 3 fős népességnövekedést, valamennyi többi helység megfogyatkozott. Ha tehát a statisztika nem téved, valóságos népvándorlásnak lehetünk tanúi. Egy-egy helység tíz év alatt a lakosságának több mint 10%-át veszítette el. Legnagyobb Létavértes vesztesége, amelynek lakosságszáma az 1980. évi 7777-ről 1989-ig 6729-re esett vissza, vagyis összesen 1048 fővel fogyatkozott meg. Nem sokkal kedvezőbb Polgár adata sem, ahol 9442-ről 8357-re csökkent a népesség száma.

Így végül jó eredménynek számít, hogy a megye népességszáma az utolsó évtizedben mindössze 2720 lélekkel apadt. Ez elsősorban a városok kedvező mérlegének köszönhető, melyekben a születések száma 10.225 lélekkel múlta fölül a megholtakét. (Ebből Debrecen egymaga 6010 lélekkel részesedett.) Bár a 68 község közül csak 19-ben volt szaporulat, 49-ben fogyott a népesség, ez összességében csak 1193 főnyi csökkenést eredményezett. Hajdú-Bihar megye népesedési mérlege ily módon 9032 fő többlettel zárt, és ez Magyarország már jó eredménynek számít. (1992-ben 1,1%-os természetes szaporulataival továbbra is az élen áll.)

A megyeközpont tehát döntő befolyást gyakorolt a népességszám alakulására, hiszen amúgy a helyzet meglehetősen reménytelen: a tömeges elvándorlások miatt csak 5 község növelte népességének abszolút számát: Ebes, Görbeháza, Hajdúsámson, Mikepércs és Nagyhegyes. Mindent el kell követni, hogy a mezőgazdasági termelés fellendítésével és új munkalehetőségek teremtésével megállítsuk a megye népének elvándorlását és népességszáma további csökkenését.

HEVES

BÁR HEVES MEGYE HAJDÚSÁGGAL HATÁROS déli és keleti része ugyancsak a Nagy-Alföldhöz tartozó síkság, északi része a Mátrával, már jellegzetes hegyvidéki terület, így különböző földrajzi adottságokat ötvöz. Amint Tiszafürednél a megye területére lépünk, fokozatosan megváltozik a népesedési helyzet: Heves megye 1992-ben Budapest (-4,9%) és Békés megye (-4,2%) után a leggyorsabb ütemben megfogyatkozó területe az országnak, népességszáma, a természetes népmozgalom negatív volta miatt, 4,0 ezrelékkal csökkent.

A megye 118 helységéből (ebből 6 város) mindössze tízben mutattak ki enyhe természetes szaporulatot. Két városban (Eger +972 és Gyöngyös +507) és 8 községben haladja meg a születések száma a megholtakét. Oly kevesen vannak, hogy valamennyit felsorolhatom: Boldog +60, Tenk +51, Gyöngyösoroszi +46, Besenyőtelek +38, Kerecsend +29, Szúcs +15, Felsőtárkány +14, Egerszalók +7. Ezt a nagyon enyhe növekményt messze fölülmúlja a sorvadó falvak gyerekhiánya: Visonta népmozgalmának vesztesége 417 fő volt tíz esztendő alatt, Csányé 390, és utánuk sorban 200 felett: Vámosgyörk 278, Karácsond 277, Hort 262, Adács 225, Ecséd 207, Gyöngyöshalász 203 lakossal fogyatkozott meg. További 34 olyan község van, ahol a népességszám a negatív mérleg következtében száznál többel csökkent. Egyik-másik falu 10 év alatt népességének több mint 10%-át vesztette el, így Vámosgyörk 2167 lakosból 278, Aldebrő 908 lakosból 104, Bodony 1140-ből 149, Erdőkövesd 854-ből 101, Ludas 936-ból 106, Vécs 1132-ből 145, Zaránk 678-ből 116 fővel (17%) csökkent.

PEDIG HEVES MEGYÉBEN NEM VOLTAK NÉPES TELEPÜLÉSEK, jellemző hogy egyik városuknak, Pétervásárának mindössze 2611 lakosa van, ezzel az ország legkisebb „városa”. A falvak között is csak Lőrincinek van 5000-nél több lakosa (6125), meglehetősen sok viszont az 1000 léleknél kisebb helység (35). Egészen kicsi, mint Abaújban a Csereháton, viszont nincs, a legkisebbnek, Kisfüzesnek 196 lakosa van, majd Terpes következik 253 és Újlőrincfalva 270 lakossal.

Mint valamennyi törvényhatóságban, Heves megyében is jelentős elvándorlás apasztja az amúgy is fogyó népességet. A 112 község közül 90 zárta az utolsó 10 évet veszteséggel és csak 22 vonzott magához több lakost az eltávozóknál. Nagyobb többlete volt Nagyrédének (+276), Egerszalóknak (+245), Vámosgyörknek (+231), Markaznak (+219), kétszáz fölötti vesztesége viszont soknak, ezért csak a 300 fölöttieket sorolom fel: Lőrinci -416, Poroszló -351, Ecséd -326, Kömlő -324 lélek.

A két tényező együttes hatása mindössze 9 községben eredményezett tényleges népesség-növekedést, általában igen szerény mértékűt. E falvak a következők (az 1980. és 1990. évi lakónépesség számával): Felsőtárkány 3007–3141, Gyöngyössolymos 3004–3080, Kerecsend 1816–1898, Maklár 2220–2234, Markaz 1738–1820, Nagyréde 3208–3383, Ostoros 1732–1866, Szilvásvárad 1869–1898, Tenk 1038–1098. A megfogyatkozók felsorolása hosszúra nyúlna, csak a névsor elejéről emelek ki néhányat (7. táblázat):

7. táblázat

Helység neve	1980	1980–1989		1990
		term. sz.	vánd.	
Aldebrő	908	-104	-41	763
Apc	3269	-160	-240	2869
Bátor	573	-66	-49	458
Csány	2737	-390	-91	2256
Ecséd	4089	-207	-326	3556
Gyöngyöspata	3102	-154	-219	2726
Hort	4375	-262	-278	3835
Kál	3803	-118	-214	3471

A sor tovább folytatható...

MEG KELL JEGYEZNI, hogy az elvándorlás Hevesben már 1970 és 1979 között igen nagy méreteket öltött: a 112 községből csak 9 nőtt, 99 akkor is fogyott. A helyzetet a városok mentették, a községek 14.103 fős veszteségével szemben jelentkező 14.088 fős nyereségük föltételezi a lakosság városokba húzódását. Mivel a természetes szaporodás mind a községeknél (+2037), mind a városokban (+8192) pozitív volt, a megye népessége az előző 10 évben még növekedett (340.146-ról 350.360-ra). Ezzel szemben az utolsó évtizedben a természetes népmozgalom hiánya 8479, a vándorlásoké 7473 volt, és a megye népességszáma összességében, 15.952 fővel, 334.408-ra csökkent. Ebben az évtizedben már csak 3 város növelte minimális mértékben lakosságának számát (Eger +619, Füzesabony +464, Heves +219), a másik háromé fogyott (Gyöngyös -477, Hatvan -464, Pétervására -64). A legtöbb erősen fogyó helység Gyöngyöstől délre fekszik (Ecséd, Hort, Csány) de jut belőlük Eger környékére éppúgy, mint a Zagyva mellékére. A bajok okának megállapításához sürgős vizsgálatokra van szükség, hogy megállíthassuk Heves megye népének föltűnően gyors hanyatlását.

JÁSZ-NAGYKUN-SZOLNOK

A Nagy-Alföld jellegzetes megyéjébe már eleve rossz tapasztalatokkal érkezünk, s valóban, Jász-Nagykun-Szolnok megye adatai, szomszédaihoz hasonlóan, a táj súlyos gondjairól, számában megfogyatkozó, szülőföldjükről menekülő emberekről nyújtanak sivar, elkeserítő képet.

Három különböző alkotórészét tartalmazó neve történeti eredetű s a középkorban letelepedett jászok és kunok valaha önálló kerületei közt a Tisza mentén húzódó, eredeti magyar helységeket tömörítő, korábban Hevessel egybekapcsolt, Külső-Szolnoknak ne-

vezett területeket egyesíti. Sok folyó szabdalja, de különben összefüggő síkság, általában 86-98 m tengerszint feletti magassággal, egyedül a Jászfényszaru melletti Székhalomnál mértek 132 méteres pontot. Valaha nagy mocsarak és ártéri területek borították, Kisújszállás és Karcag között, a Kakat mocsarain át, csónakkal közlekedtek. Talán a jó búvóhelyeket kínáló, csak a helyiek által ismert vízi világ is segített abban, hogy átvészeljék a török uralmat, sőt hogy a XVIII. században a jászok újratelepítsék Kiskunfélegyházát, nagykunsági reformátusok a Bácskában Pacsért és Ómoravicát. A megye területén idegen település nem létesült, legfőlőbb szórványosan, egyenként érkező felvidéki szegényemberek növelték a népesség számát. FÉNYES ELEK leíró statisztikája szerint 1830-ban minden lakosa magyar anyanyelvű volt.

A Z 1990. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS ADATAI szomorú képet festenek a megyéről. A hatalmas területű, jelentős népességű 12 város és 62 község népességszáma az utolsó tíz esztendőben 20.217 fővel 446.708-ról 426.491-re fogyatkozott. Központjának, Szolnoknak, viszonylag nagyobb természetes szaporodása (+2.406) és vándorlási többlete (+560) mellett csupán egyetlen község van, ahol mindkét eredmény pozitív: Tószeg (+20 és +78), összesen 100 fő alatti szerény növekedéssel. Annál több a mindkét szempontból erősen fogyó város és falu. Jászberény természetes népmozgalmának tíz éves mérlege 819 fő fogyás, Karcag lakosságának vándorlási vesztesége 1593, Törökszentmiklósé 1581, Jászberényé 1122, Túrkevéé 904 lélek. A 12 város lakónépessége 1970 és 1990 között csak Szolnokon (+14.727), Martfűn (+2.257, alapnépessége 5.147 volt) és Tiszafüreden (+749) zárt többlettel, a többi kilencé fogyott, helyenként igen gyors ütemben; pl. Jászapáti 10.367–9822, Kunhegyes 10.076–8914, Mezőtúr 21.930–20.750. Ám ezer főt meghaladó, arányaiban jóval nagyobb vesztesége volt több kisebb helységnek is. Íme néhány adat:

8 táblázat

Helység neve	Lakónépesség száma			Fogyás	
	1970	1980	1990	fő	%
Abádszalók	6050	5482	4965	1085	17,9
Csépa	2688	2330	2002	686	25,5
Jászágó	1379	1052	830	549	39,8
Jászdózsa	3117	2810	2391	726	23,3
Jászivány	881	618	488	393	44,6
Jáskisér	6651	6346	5802	849	12,8
Jászladány	7232	6659	6028	1204	16,6
Tiszasüly	2909	2291	1954	955	32,8
Mezőhék	1426	727	512	914	64,1

Ez utóbbi község vándorlási vesztesége 1970-1979 között 828 fő volt, nem tudom elképzelni, mi történt, hová ment el ennyi ember tíz esztendő alatt? Talán terület-átcsatolás történt? A jelentős csökkenés miatt itt volt 1989-ben a legkevesebb, mindössze két gyerek. A nagy lélekszámú települések között olyan azonban nem volt, ahol ne született volna gyerek. (Ezer fő alatt csak 12 község volt, a két legkisebbnek, Tiszainokának 487, Jásziványnak 488 lakosa volt.)

A legnagyobb fogyás a jász helységekben tapasztalható. A megyében 2 Jász- előtagot viselő város és 13 község van, amelyeknek népessége az utolsó évtizedben a természetes népmozgalom keretében 3288, a vándorlási különbözet eredményeként 3858, együtt 7146 fővel csökkent. Ugyanakkor a Tisza mentén fekvő Tiszafüred város és 18 Tisza- előnevelő község együttes fogyása 902 illetve 2113 fő volt, összesen 3015 lélek.

Az elvándorlások már 1970-ben megkezdődtek, de célpontjaik nem a megye városai voltak, hiszen Szolnok minimális növekedésétől eltekintve, valamennyiből tömegesen távoztak lakóik. A városok másutt tapasztalt természetes szaporodása sem mutatkozik: 6 szaporodó várossal szemben 6 fogyó áll. A községek közül pedig 1970 és 1990 között csak Tószeg és Fegyvernek ért el minimális növekedést (4300–4503 illetve 7048–7092), az összes többi népességszáma csökkent.

Mezőhéken kívül még egy, számomra érthetetlen jelenség Kunmadarasé, amelynek kétszer is -1392 a vándorlási vesztesége, miközben természetes szaporulata a hetvenes években +688, az utolsó évtizedben +858 volt. A népszámlálás nem fűz magyarázatot az adatokhoz, valószínűleg itt is egy intézeti „háztartás” okozza a különben megmagyarázhatatlan kilengéseket.

KOMÁROM-ESZTERGOM

DUNÁNTÚL E KÉT, 1923-ban közigazgatásilag egyesített megyecsonkja az első világháborút lezáró, Trianonban aláírt békeszerződés következményeként keletkezett, amikor is Esztergom és Komárom megye Dunától északra fekvő színmagyar helységeit, az etnikai elv durva megsértésével, Csehszlovákiához csatolták. Esztergom megye 47 helységéből (amely 1077 km² területével amúgy is a történeti Magyarország legkisebb megyéje volt) csak 22 maradt meg, 25 került át, Komárom megyében az arány 42:49 volt. A 74 elcsatolt helységben 134.378 magyar mellett csupán 4727 szlovák, az össznépesség 3,3%-a élt.

A mai megyében az 1990. évi népszámlálás 71 helységet talált, közülük 8 viselt városi rangot, 63 község volt. (Területe 1950-ben 9 Veszprém és 1 Fejér megyei helységgel bővült.) A központjává emelt Tatabánya három szomszédos község hozzácsatolásával (Alsó- és Felsőgalla, Bánhida) lett népesebb település, lakosságának száma az 1900. évi 4.881-ről 1980-ig 76.157 főre nőtt.) Azóta, 1990-ig, 75.271 főre csökkent.)

A megye népességének száma 1920 óta töretlenül fejlődött 1980-ig, azóta azonban fogyásnak indult, és az 1980. évi 322.093 fővel szemben 1990-ben már csak 315.797 főt tett ki. Érdekes módon, az újonnan megvont országhatár részben földrajzi, részben gazdasági okokból itt kevésbé érezte bénító hatását, mint például Abaúj, Bihar vagy Nógrád megyében. A Duna bizonyos fokig mindig választóvonal volt s így az utak, vasutak is vele párhuzamosan alakultak ki. Másrészt a megyét a tatabányai szénmedence és egyéb bányakincsei alkalmassá tették jelentős iparágak telepítésére, így helységeinek jelentős része századunkban dinamikus fejlődésen ment keresztül.

GYORS ÜTEMEN NÖTT PÉLDÁUL Oroszlány-bányatelep népességének száma: az 1930. évi 1473 fővel szemben 1980-ban már 20.811 volt. Az Újszöny 577 lakosából kisarjadó Magyar-Komárom is várossá nőtte ki magát s a közben bekebelezett anyaközség, Szöny népességével együtt 1980-ban már 19.690 lakosa volt. Tát népességszáma csak 1949 és 1960 között 1984-ről 4477-re ugrott, 1970-ben már 5669 lakosa volt. Almásfüzitőn 1900. évi 174 lakossal szemben az 1970. évi csúcspont idején 3380 ember élt, hasonló ütemben nőtt Bábolna, Csolnok, Lábatlan, Sárísáp, Dorog és Tokod népességszáma is. Kevésbé gyarapodtak a korábban népes, az iparosításból kívülrekedt helységek, mint Almásneszmély, Bana, Császársík, Kocs, Nagyigmánd, Mocsa, míg néhány kisebb helység lélekszáma erősen lehanyatlott: Aka 334-re, Csatka 364-re fogyott. Bár így, az utóbbi évtized általános csökkenésének jeleként, öt helység népessége került 500 fő alá (az említetteken kívül Dunaszentmiklós 435, Csépi 442 és Csém 495 lakossal), fennmaradásuk egyelőre nem forog veszélyben. A helységek többségének ezernél több lakosa van, sőt Ács (7291) és Tokod (7386) majdnem olyan népes, mint a várossá előléptetett Kisbér (7733) és Nyergesújfalu (7854).

1980-ban azonban a fejlődés megállt és az utolsó évtizedben Komárom-Esztergom megyében is megindult a népesség fogyása, amit itt is elsősorban a vándormozgalom kedvezőtlen mérlege idézett elő. A természetes népmozgalom a 8 városban, Kisbér kivételével, némi szaporulatot mutatott fel, és bár 63 községe közül 43-ban már fogyott a népesség, a végső mérleg 1795 fős születési többlettel zárult. Különösen kedvező volt Oroszlány (+1.248), Baj (+283) Bábolna (+273), Lábatlan (+203) eredménye, míg a legnagyobb fogyás Kisbér (-320), Bársonyos (-289) és Pilismarót (-204) helységeiben állapítható meg.

Jóval kedvezőtlenebb a várandorlások mérlege. Eszerint a megyéből 1980 és 1989 között 8057 lakos költözött el, s így népességszáma végül is 6262 lélekkel csökkent. Az elvándorlások csaknem azonos mértékben érintették a városokat és a községeket: az előbbieknél 4042, az utóbbiaknak 4015 fővel fogyott emiatt a népességük. Különösen nagy veszteség érte a városok közül a megyeszékhely Tatabányát, ahonnan 2657, a határ mellett eléggé sýnylódó Esztergomot, ahonnan 1212 és Oroszlányt, amelyből 808 lakos költözött el. A községeknél föltűnően magas a vándormozgalom negatív értéke Sá-

risáp (-306), Almásfüzitő (-315), Ács (-535) és Tokod (-541) esetében. Összesítve a vándormozgalom eredményeit, a városok közül háromban nőtt, ötben fogyott a népesség, míg a falvak közül 47-ben volt több elvándorló, és csak 16-ban volt nagyobb a beköltözők száma. Ez utóbbiak közül kiemelkedik Vértesszőlős, ahová 2024 lakos mellé 10 év alatt 464 új polgár érkezett, míg a városokból Dorog mérlege volt a legkedvezőbb (+724). Kétségtelenül mutatkoznak azonban a megyében is a stagnálás és hanyatlás demográfiai jelei.

NÓGRÁD

A TRIANONI HATÁRRAL KETTÉSZELT HEGYES-VÖLGYES MEGYE népességszáma mindössze 227.137 lélek, s így legkisebb törvényhatóságaink között. Nincsenek nagy múltra visszatekinthető, jelentős városai (Losonc odaát került, Balassagyarmatot megfojtotta a kapuinál húzódó államhatár), központjának, Salgótarjánnak 47.822 lakosa van. De kicsinyek községei is: a bányászattal fölemelkedő Mátraterenyének sincs csak 4516 lakója, de a szénvagyon kimerülésével éppen ez fogy a leggyorsabban, 1970-ben még 5612-en voltak. Községeinek több mint felében (115-ből 66-ban) ezernél kevesebben élnek, ám ezek is visszafejlődnek: 88-ban negatív volt a népmozgalom mérlege, 104-ben elvándorlás is apasztotta az amúgy is alacsony népességszámot. Legtöbbje stagnál, lassan növekszik vagy lassan csökken, általában nincsenek kiugróan magas értékek semmilyen irányban.

Ez a megállapítás hat városára is érvényes, de jellemző, hogy Salgótarján népességszáma is fogyott 1980 óta, a halálozások száma 22-vel múlta fölül a születéseket, a vándorlási különbözet is negatív volt: 1759-lakosa hagyta el a várost. 1970 és 1980 között a mutatók még növekvő irányzatot jeleztek és a város népességszáma 6169 fővel növekedett, de a szénválság kihatott a városra is, további fejlődése megállt. Balassagyarmatnak enyhe szaporulata (+51 lélek) és némi vándorlási többlete (+198) végeredményben stagnálást jelez, ami a megye többi városára is jellemző. Rétság lakónépessége nőtt meg leginkább (3988-ról 4277-re), de ezzel együtt is még messze van a városi küszöbtől.

A megye 115 községe közül 1980 óta csak 6 tudott némi népességnövekedést elérni: Alsótold, Karancsalja, Karancslapújtó, Kishartyán, Romhány és Szügy, a természetes szaporulat csak Sósartyánban (+101), Nógrádmegyeren (+95), és Egyházasgergén (+70) volt jelentősebb, 24 községben már csak minimális növekedés tapasztalható.

Sajnos, Nógrádban is nagyobb számok kerültek a másik oldalra, több helység népességszáma gyors ütemben fogy, mind az egykézés, mind az elvándorlás apasztja a falvak lakosságát 9. táblázat):

9. táblázat

Helység neve	1970	1970-79		1980	1980-89		1990	vált. %
		szap.	vánd.		szap.	vánd.		
Nagylóc	2500	+140	-401	2239	-39	-321	1879	-24,8
Nógrádszakál	1146	+62	-321	887	+9	-245	651	-43,2
Szanda	1318	-5	-268	1045	-66	-105	874	-33,7
Mátraterenye	5612	-56	-346	5210	-297	-397	4516	-19,5
Szilaspogony	841	-22	-135	684	-46	-124	514	-38,9

Egyszerűen nem tudom elképzelni, miért hagyta el 1970 és 1979 között Nógrádszakál községet 321, 1980-1989 között további 245 lakosa. Hová mentek ennyien, szinte csapatostul? Ezúttal az a megoldás sem valószínűsíthető, hogy a megye városait gyarapították, hiszen azok népessége is fogyott. Talán Budapestre, vagy a szomszédos Pest megye fővárosához közeli helységeibe költöztek? E kérdésre rövidesen választ kapunk.

Ezúttal is akadt egy rendkívüli adatokat felvonultató község: Ludányhalászi. Óriási a halálozások száma, és emiatt 1970-1979 között 401 lélekkel, 1980-1989 között 328 lélekkel fogyott a népesség, de a veszteséget 1980-1989 között 208 bevándorló csökkentette. Gyanúsak Kazár adatai is: itt volt a legutolsó évtizedben a legnagyobb természetes fogyás: -512, de a legtöbb bevándorló is: +301. Mindkét helyen intézeti háztartást (öregék otthona?) gyanítok.

BÁR FOGYÓ KÖZSÉG SOK VAN, a megszűnéshez egészen közel sodródó csak Garáb, ahol az utolsó 18 évből kilencben egyetlen gyerek sem született. Népessége már csak 106 fő, s ebből 50 az ötven évnél idősebbek száma. Rendkívül megfogyatkozott Pusztaberki (140), Kutasó (141) és Borok (156) lakosságának száma is. Borok községben sincs 8 korévben egyetlen újszülött sem, de legalább az utolsó három évben 2-3-2 gyerek látta meg a napvilágot (míg Garábon 4 év óta egy se született). Meghökkenítő, hogy az 516 lakosú Terény községben is volt év, amikor egy gyereket sem szültek a falu asszonyai, az 504 lakosú Kisbágyonban pedig két ilyen esztendő is akadt. Így társadalmuk fokozatosan elöregszik, Kutasó 141 lakosából már 44, Pusztaberkiben 140 közül 41 volt az 50 éven felüliek száma, vagyis meghaladta a népesség 30 százalékát.

PEST

Az ország legnépesebb megyéjében 1990-ben 949.749 lakost számláltak. Amint várható volt, különösen a főváros szomszédságában vagy tágabb körzetében jöttek létre, izmosodtak meg, nőttek várossá korábban jelentéktelen települések. A KSH kiadott idősorainak köszön-

hetően, 1870 és 1990 között követhetjük végig az adatokat. Ezekből emelek ki néhányat a páratlanul nagy arányú fejlődés illusztrálására:

10. táblázat

Helység neve	Népesség		Növekedés aránya
	1870	1990	
Érd	3027	43.327	14,31
Dunaharaszti	1748	15.347	8,72
Dunakeszi	1204	26.111	21,69
Göd	402	12.754	31,73
Gödöllő	3661	28.195	7,70
Gyál	307	17.641	57,46
Gyömrő	1446	11.494	7,95
Kerepestarcsa	1504	15.605	10,41
Százhalombatta	99	16.573	166,9
Szigethalom	51	9795	192,06
Vecses	2831	18.106	6,40

Ugyanakkor néhány történeti város népességének növekedése a kétszerest sem érte el:

11. táblázat

Helység neve	Népesség		Növekedés aránya
	1870	1990	
Abony	10.232	14.858	1,45
Cegléd	21.278	37.167	1,75
Nagykőrös	17.298	26.956	1,56
Ráckeve	5672	8091	1,43
Zsámbék	3486	3877	1,11

IGY AZUTÁN PEST MEGYÉBEN CSAK ÚGY HEMZSEGNEK a tízezernél népesebb helységek, sok, korábban kis népességű faluban élnek 5000-nél többen. Apró falvak csak az egykori Hont megyéből átszatolt, az Ipoly mentén fekvő, a fővárostól a Börzsöny hegység, a szomszédos községektől pedig az országhatár által elzárt területen fekszenek. Közülük Tésa a legkisebb 130 lakossal, Ipolytölgyesnek 402, Ipolydamásdnak 399, Perőcsénynek 463 főnyi népessége van. Tésán már 8 esztendőben nem született gyermek; így kihalásra ítéltetett. Ezekén kívül Váckisújfalunak (447) és a Csepel-szigeten lévő utolsó szerb falunak, Lórévnek van 313 lakosa. (Jó lenne, ha kicsit

szaporodnának, különben a szerb nacionalisták szemünkre fogják vetni, hogy fogyásuk a magyar nemzetiségi politika bűne.)

SAJNÁLATOS MÓDON, 1980 után Pest megye községeinek töretlen fejlődése is megszakadt, sőt népességük fogyásnak indult. Így hibásnak bizonyult az a feltételezésünk, hogy az ország különböző tájairól útra kelő elvándorlók Budapest környékén leltek új otthonra, s a hatalmas nagyvárosi agglomerátum tovább növekedett. A statisztikai adatok szerint ezek a nagyra duzzadt helységek is elérték tetőpontjukat. A megyének 1980-ban még 973.709 lakosa volt, számuk az utolsó tíz évben 23.960 fővel csökkent, tovább bonyolítva a problémát: hová tűnik az ország népessége, ha Pest megye is csak veszteséget tud fölmutatni! (Annyit megelőlegezhetek az utolsónak vizsgált Budapest adataiból, hogy a főváros vándorlási nyeresége is jóval kisebb volt az ország törvényhatóságainak veszteségénél.)

Keresve kérdésünkre a választ, érdekes tanulságokat szerezhetünk Pest megye 14 városának adataiból. A természetes szaporodást vizsgálva ugyanis kiderült, hogy a hét növekedést fölmutató város nagyjából az újdonsült peremvárosokból, a hét veszteséggel záró pedig a távolabb fekvő, már korábban is városi rangot viselőkből kerül ki. A legnagyobb szaporulat az egyik legfrissebb település, Százhalombatta társadalmában regisztrálható, ahol 1192 lélekkel nőtt a népesség, majd Budaörs 568, Szigetszentmiklós 550, Érd 412, Dunakeszi 330, Szentendre 301 főnyi természetes szaporulata következik, míg Vác tulajdonképpen stagnál (+53). A fogyók élén Cegléd áll 807 fős veszteséggel, utána Nagykőrös következik 634, Gödöllő 201, Dabas 183 fővel, míg Monor, Ráckeve és Nagykáta minimális mértékben fogyott.

Még élesebben jelentkeznek a különbségek a vándorlások alakulásának mérésénél. Helyenként jelentős a beköltözések többlete: Szentendre +2149, Budaörs +2028, Érd +1585, Szigetszentmiklós +1124, Százhalombatta +1089, Dabas +735, Dunakeszi +644, Gödöllő +300 lakos, míg a veszteségesek élén kiugróan magas értékkel Cegléd áll -2670 fővel, amit Vác (-904), Nagykáta (-653), Nagykőrös (-218), Ráckeve (-145), Monor (-72) követ. A városok mérlege összességében pozitív: 1422 volt a természetes szaporodás és 4992 a vándorlások nyeresége. Ha tehát a budapesti agglomerátumba eső városoknak jelentkezett is bizonyos szívó hatása, ez nagyságrendileg korántsem kötötte le az ország megyéiből elvándorlókat, márcsak azért sem, mert új lakosaik részben Pest megyéből jöttek.

Míg a városok esetében még le lehetett vonni bizonyos következtetéseket, a községeknél már nem figyelhető meg élesen kirajzolódó kép. A megye 168 településének végső mérlege ezúttal is negatív, méghozzá nagy mértékben: a népmozgalom mérlege -9818, a vándormozgalomé -20.556, együtt -30.374, s így hiába volt a városok 6414 fős többlete, Pest megye népességszáma tíz év alatt 23.960 lakossal csökkent.

A községek közül 44-ben volt szaporulat és 124-ben fogyás. A növekvők között kimagaslik két gyorsan benépesülő peremközség

népmozgalma: Gyál 756 fővel, Szigethalom 515 fővel növelte természetes úton népességét. Ugyanezek közül több helység jelentős vándorlási különbözete is emelte a lakosság számát: Szigethalom +664, Pomáz +738, Solymár +769, Nagytarcsa +420, Diósd +415 fővel. A távolabbra eső községekben sehol nincs hasonló növekedés. De időnként érthetetlen módon fogy a frissiben sarjadt nagyközségek népe is, mint pl. Gyálé, mely nem kevesebb mint 1510 elvándorlóval csökkent az utolsó tíz év alatt, vagy Dunaharaszti -1723, Törökbálint -1169, Pilisvörösvár -671 főnyi vándorlási veszteséggel. Az abszolút csúcs Vecsés: 3011 lakosa költözött el 1980 és 1989 között. Miért álltak odébb a nemrég érkezett lakosok ilyen tömegesen: kitűnő téma lehetett helyi kutatóknak.

HA TEHÁT A TENDENCIÁK NEM IS EGYÉRTELMEK, Pest megye központi fekvésű területein, a főváros közelségében, akad néhány helység, amely még ma is folyamatosan növeli népességét. Ilyen Herceghalom, amelynek 1970-ben még csak 785, 1980-ban 853, de ma már 1167 lakosa van, vagy Nagytarcsa, ahol 1837-ről előbb 2135-re, majd 1990-ig 2555-re nőtt a népesség száma. Ritka örömök! Persze ilyen eredmények csak akkor születnek, ha mindkét vizsgált jelenség pozitív előjelű.

A megye községeinek többsége azonban fogy, meglepő módon olyanok is, amelyek népességszáma nemrég futott fel. Ilyen Göd, ahol a népességszám az 1980. évi 13.627-ről 1990-ig 12.754-re csökkent (természetellenes fogyás 591, vándorlási veszteség 282). Dunaharaszti 17.272-ről 15.247-re, Albertirsa 11.362-ről 10.589-re csökkent, párhuzamos mínuszokkal. Nézzük Vecsés adatsorát: 1970: 19.378; 1980: 21.445; 1990: 18.106 lakos. Ezek az adatok merőben ellentétesek a vártnál s egy eddig rohamosan fejlődő régió hirtelen megtopanásáról és visszaeséséről beszélnek.

A megye távolabbi, apró községeinek megfogyatkozásán kevésbé csodálkozunk — ezt tapasztaltuk előzőleg Nógrád megyében is. Az egykor jelentős Perőcsény például 1970-ben még 864 lakossal bírt, ám 1980-ban csak 659, 1990-ben pedig mindössze 463 lakosa volt. Hasonló fogyás figyelhető meg a Szentendrei-szigeten fekvő Kisorosziban: 1970: 952, 1980: 758, 1990: 598 lakos, vagy Márianosztrán: 1293–1027–866 és Ipolydamásdon: 644–539–399 lakos. Jászkarajenő is folytatja a jázsági hagyományokat: népességének száma az 1980. évi 3600-ról 1990-ig 3093-ra esett vissza. Amit tehát nyertünk a vámon, elvesztettük a réven: Pest-környék látványos fölfutásával szemben, amint nő a kör rádiusza, a megye távolabbi helységeinek népessége fokozatosan sorvad s maguk is újabb meg újabb rajokat bocsátanak ki jobb lehetőségű, ismeretlen tájak felé.

SOMOGY

E nagy kiterjedésű megyében, amelyet az odavalósiak szeretnek Somogyországként emlegetni, sok kis község sorakozik a Balaton és Dráva között. Mindössze kettőnek van 3000-nél, 14-nek 2000-nél

több lakosa, 41 az ezer főnél népesebb községek száma, de a 228 település közül 171-ben (75%) ezernél kevesebb ember lakik. S ebből hatnak már száz lakosa sincs: Nemeskisfalud 99, Kára 87, Libickozma 82, Rinyaújnép 80, Patca 65, Hosszúvíz 64 lélek. Sok helység az utolsó 20 évben váltott kategóriát: Bárdudvarnok népessége 2019-ről 1172-re, Böhönye 3148-ról 2523-ra, Csokonyavisonta 2674-ről 1778-ra, Felsőmocsolád 1030-ról 590-re fogyott, időnként zuhanásszerűen.

A jelenkori súlyos hanyatlás oka Somogyban elsősorban a gyermektelenség, melynek következtében a halálozások száma messze fölülmúlja a születéseket. A 228 község közül 210-ben negatív előjelű a természetes népmozgalom, mindössze 18 falut lehetett találni, ahol igen enyhe szaporulat volt. Annál ijesztőbb időnként a fogyás mértéke. Szinte érthetetlen, mi történt Segesden: 3302 lakosából a hetvenes években 715, a nyolcvanas években 775 fővel csökkent a népesség a természetes szaporodás negatív volta miatt, Berzence népessége 1980-1989 között 416, Kőkuté 493, Patalomé 293 lélekkel fogyott. Ennek következményeként a megye természetes népmozgalma 11.456 fős fogyással zárt.

TERMÉSZETESEN A VÁNDORLÁSI MÉRLEG IS NEGATÍV VOLT és a megye egészét tekintve 4106 fős veszteséget mutatott, de Somogyban ez a kisebb tétel. Szerencsére itt húzódik hosszán a Balaton déli partja s az ott várossá avanzsált három üdülőhely 4429 lakost fölfogott a községekből útrakelők közül. Vándorlási többlet volt — Balatonberényt kivéve — a községi szinten megmaradt 11, Balaton- előnevet viselő üdülőtelepnek is, ám a turistaforgalomból kieső, néhány kilométerrel beljebb fekvő falvak (Buzsák, Ordacsehi) már jelentős fogyást mutatnak. A tópart vékony szegélyétől eltekintve a megye különböző tájegységei (Belső- és Külső-Somogy, Zselicség, Drávamente) között látszólag nincsenek nagyobb eltérések: valamennyi községben fogy a lakosság. Csak elvétve találtam néhány kivételt: Kadarkut (1970: 2598 lakos — 1990: 2702 lakos), Mernye (1406–1571), Kaposmérő (1539–2423!), ám hosszán lehetne sorolni a súlyosan megfogyatkozókát, mint Segesd (3302–2662), Andocs (1725–1179), Visnye (715–236) stb. stb... A legutóbb felsorolt falu fele tűnt el 1970–1979 között (355 fő), de az utolsó 10 évben is 96 volt vándorlási vesztesége. Miért hagyták el tömegesen falujukat — a statisztikai adatokból nem lehet kideríteni.

Legnagyobb veszélyben azonban a 100 lakos alatt lévő falvak vannak, közöttük is elsőroban Hosszúvíz (Marcalitól délre), ahol a 0–17 korévben csak négyen vannak, a faluban két 2 éves, egy 5 éves és egy 10 éves gyerek van, 11–17 éves egy sincs. A 64 lakosból 38-an ötven éven felüliek. Rinyaújnép helyzete se sokkal kedvezőbb: itt ugyan a 18 éven aluliak száma 8, de az 50 éven felülieké 45, ami a 80 főnyi lakosságának több mint a fele. Érthetetlen Libickozma esete. 1970-ben még 483 lakosa volt, 1980-ban már csak 135 s máig 82 főre fogyott. Mintha pestisjárvány grasszált volna vagy portyázó török csapat hajtotta volna el népességét. Sajnos, a fogyásért korunk hasonlóan súlyos betegségei, az egyke és az elvándorlás felelősek, ezek

irtották ki a falut. De 7 korév hiányzik a 207 lakosú Varásló községben, hat esztendőben nem született egy gyerek se a 220 lakosú Péterhidán, 8 évben nincs gyerek Patca községben, 5 évjárat hiányzik Főnyed, 4 Gadács társadalmából. Ha továbbra sem születnek gyermekek, e falvak egyre jobban előregedő népességében, kihalásukra lehet számítani, amit csak lelassíthat, de nem akadályozhat az életkor meghosszabbítása, amit a KSH javasol népesedési gondjaink megoldására.

SOMOGYBAN A VÁROSOK MÉRLEGE korántsem olyan kedvező mint több más megyében. Még székhelyének, Kaposvárnak is fogy a népessége (természetes népmozgalmának eredménye -30, vándorlási különbözete -559 fő.) A többi város csak az utolsó évtizedekben létesült, lélekszámuk is meglehetősen alacsony. A Balaton mellett fekvőkön kívül Barcs vonzott magához 694 új lakost, Csurgó 352 főt, Nagyatád már csökkenő (-218). A természetes szaporodás viszont ez utóbbiban volt a legnagyobb (+290). Bár öt városnak volt pozitív és négynek negatív a mérlege, a számok nem nagyok, és összességében természetes szaporulatuk csak +246 fő volt. Itt is jelentkezik a történeti fejlődés kátyúja: a török elleni harcokban megritkult Somogy megyében megállt a városi fejlődés, a XVIII. század elején voltaképpen nem volt igazi városa. 1784-ben, az első népszámlálás időpontjában Kaposvárnak még csak 2166 lakosa volt, alig több mint Buzsáknak (1634) vagy Csökölynek (1609) — amelynek népessége viszont 1990-ig 1150 főre csökkent. Barcs, Csurgó és Nagyatád még mezőváros sem volt, nem is beszélve a kis Balaton-meléleti falvakról, amelyekből a mai városok sarjadtak.

A városi fejlődés elmaradása Somogy megye népesedéstörténetére is rányomta bélyegét, s hatása ma is érezhető: mincsenek nagyobb vonzáskörzetű, munkaalkalmat teremtő ipari és kereskedelmi központjai. *(folytatjuk)*

DÁVID ZOLTÁN

C, Cs

arrogant's
corona

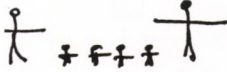
children
circus

all
intention

calculatedly
conscious of
purpose

small
family

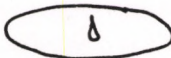
small for
family tree

calculation
infinite

sketcher's
activity

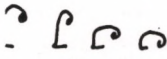
drop
drop

Colgate
stars

soft
kiss

dejection's
dejection

D

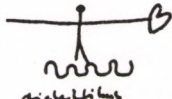
down
vulgar

double
mirage

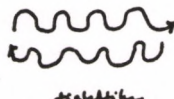
deliberate
fondle

dialectical
dialectical

dilemma

dialectical
dialectics

E, É

distorted
contact

distorted
feeling

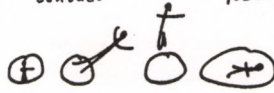
apparent
lonely

distorted
memory

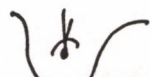
swan or
emotion

what follows
process of life

expression

ethereal
absorbed

A ROMÁN ELLENZÉKI HAGYOMÁNY A KISEBBSÉGEKRŐL

ÓHATATLANUL KÉRDEZNÜNK KELL A TÖRTÉNELEMTŐL: csupán a román főhatalom szervei és vezető emberi vettek részt, változó politikai rendszerek közepette változatlanul, a kisebbségek tervszerű felszámolásában? A közvélemény, az ellenzék, a „másik oldal” mindig annyira gyöngye, hogy képtelen volt a nemzeti érdekekre is — távlatban — káros beolvasztó politika útját eltorlaszolni? És csak a Trianont követő időkben vált ennyire kíméletlenné a nemzeti elnyomás Romániában, féltve a nyugati hatalmak kegyéből megszerzett területeket, elsősorban Erdélyt?

Mindezek kétségtelenül a jelen kérdései, replikaként arra a bukaresti vádra, hogy a nemzeti megkülönböztetés politikáját a nemzetiségek idézték és idézik elő, s hogy a hajdani Románia, a fejedelemségek idején és később is, a társadalmi osztályok és népek, nemzetiségek békés országa volt, amelyre csak irigykedve tekinthettek (volna) a népek történelem bizonyuló szomszédos nagyhatalmak, Oroszország és az Osztrák-Magyar Monarchia.

Mindehhez a rövidlátó jószándék hozzáteszi még, hogy az ellenzéki erők mindenkor képesek voltak és készek továbbra is meggátolni minden túlkapást, törvényteleniséget, elnyomatást.

Elfeledtük? Még Trianon előtt, 1867 és 1913 között a bukaresti parlament 196 kisebbségellenes, antiszemita törvényt fogadott el. Nem jegyezték föl az ellenzék, a demokratikus erők hatékony, vagy legalábbis számottevő, föllépését e törvények meghozatalakor.

Az viszont igaz, hogy hatalmon lévők és velük szembenállók viszonyát a román államban nem annyira nyílt viták jellemezték, mint összeesküvések, törvetések, merényletek, mérreg és gyilok. A vajdaságok — Havasalföld és Moldva — létrejöttétől kezdve a modern diktatúrákig, a tényleges politikai kapcsolatokról nem is annyira a román történelemtudomány nyújt képet az utókornak, mint inkább kizárólag az irodalom. Ez jegyezte föl a vajdák roppant kegyetlenkedéseit, tömegvérengzéseit, a közéleti leszámolásokat, az örökös rettenetet.

Az angol királydrámák hangulata árad — kisebb arányokban persze — COSTACHE NEGRUZZI (1808-1868) történelmi elbeszéléséből ALEXANDRU LAPUSNEANU moldvai vajda rémtetteiről. (Magyarul: *Megtiport ország*, VÍGH KÁROLY fordításában). A mai tudományos lexikon tükrében — *Mic dictionar encilopedic*, Bukarest, 1986. Alexandru Lapusneanu szinte már „haladó” fejedelmként, belső reformerként lép elének.

Két ízben uralkodott Moldvában, 1552-1561 és 1564-1568 között.

„Igyekezett törökellenes koalíciót létrehozni. 1556-ban seregével átment Erdélybe, elősegítve a császáriak elűzését és ZÁPOLYA JÁNOS ZSIGMOND visszahelyezését a trónra. Belpolitikájában erősítette a központi hatalmat és támogatta a kereskedelem fejlődését. Suceávából Iasiba helyezte át a fővárost.”

De lássuk, milyen képet fest erről a vajdáról a háromszáz évvel később élt író, Costache Negruzzi? Krónikája azzal kezdődik, hogy a két csatában is megvert és elűzött Lapusneanu sereggel érkezik Moldvába, hogy visszavegye trónját.

„Lapusneanu hétezer szpáhival és mintegy háromezer főnyi szedett-vedett haddal tört be Moldvába. Nála volt ezenkívül a török császárnak a nogaji tatárok kánjához intézett parancsa is, hogy adjon a kán akkora segélyhadat Lapusneanunak, amekkorát csak kér”.

Ez az ember lenne — a mai lexikont idézve — a „törökellenes koalíció” szorgalmazója? Nincs valami baj román történészek körében a fogalmakkal? Moldva bojársága megpróbálja lebeszélni a hatalom visszavételéről. Ekkor hangzik el szállóigévé lett mondása: *„Ha ti nem is akartok engem, én akarlak titeket”*. Másodszori uralkodását a vajda iszonyú kegyetlenkedésekkel kezdte:

„A legkisebb tiszttségbeli hibára, a legkisebb előhozott panaszra a vétkes fejét a fejedelmi udvar kapujára szegeztette, s egy írást tűzetett melléje, melyen ott állott megírva a vétkes való vagy koholt hibája: és alighogy oszladozni kezdett a fej, máris másik került helyébe.”

VÉGÜL EGYSZERRE SZÁMOLT LE MINDEN ELLENZÓJÉVEL, majdnem az egész moldvai bojársággal. Mégpedig a keleti despoták kegyetlenségével és a balkáni cselszövők álnokságával. Vendég-ségbe hívta meg az ország főembereit a palotába, és lakoma közben zsoldosaival legyilkoltatta őket. Negyvenhét bojár teteme hevert a padlón. Eddig tartott a bosszú, következett a szadista esztelenség. A legyilkoltak testét kidobatta az ablakon, de előbb levágatta mind a negyvenhét bojár fejét.

„Aztán fogta a fejeket, és lassan, rendben elhelyezte őket az asztal közepén: a kisebb bojárok fejét alulra, a nagyobbakét följebb téve — nemzetség és méltóság szerint —, míg a negyvenhét főből rakott piramist be nem tetézte egy főkancellárius fejével.”

Ez lett volna a „reformpolitika”, a központi hatalom „erősítése”? Ugyan miért bánt volna emberségesebben saját pórnépével az a hatalom, amelyik a trón közelében álló bojárokat, tanácsurakat ilyenképpen lekaszaboltatta?! Föl sem jegyezték jobbágyok, rabszolgák egyéni tragédiáit a vajdaságok elmúlt századaiból. Nem tévedés a „rabszolga” megnevezés. Nem valaminő költői túlzás. Jogi valóság. Havasalföldön az 1864-es reformig, ALEXANDRU IOAN CUZA parasztfel-szabadításáig, a parasztok jobbágyi, a cigányok azonban „rabszolga” állapotban éltek a bojári uradalmakban.

Innen kezdődik a modern értelemben vett „cigánykérdés” Romániában, a „vándorlások kora”. A jobbágyfelszabadítás előtt a cigányok, akik akkor is a vajdaságok lakosságának egyötödét-egy-

negyedét tették ki, zárt közösségben, kényszerű megkötöttségben éltek. Noha „rabszolgáknak” számítottak, a gazdáik már nem vehették fejüket, nem ítékezhetek fölöttük a múlt század második felében, de sorsuk az uradalmakban aligha volt elviselhető, és a Cuza-reform után mind egy szálig elhagyták a bojárokat, és szétszéledtek az országutakon. KOÓS FERENC múlt századi bukaresti református lelkész és tanító, emlékiró följegyzéseiből tudjuk ezt, mégpedig a regáti székelly kivándorlás kapcsán. A cigányoktól elhagyott bojári birtokokra ugyanis mindenütt munkát kereső székelly kivándorlók kerültek, akik meghonosodtak, családot alapítottak és régóta belevesztek a román néptengerbe...

A NÉPI KISZOLGÁLTATOTTSÁG IGAZI PÉLDÁJA a múlt században már nem a fejevétel, hanem az elviselhetetlen adóteher. A két román vajdaságban az adószedésben kimondott balkáni — török gyarmati — törvények uralkodtak. DINICU GOLESCU (1777-1830), az egyik leghatalmasabb havasalföldi nagybojár, európai utazásai során mérte össze a havasalföldi és a Kárpátoktól kezdődő Nyugatot (ő maga számítja innen Nyugatot) mélységesen eltérő állapotait, és 1824-1826 közötti útleírásaiban mély megrendültséggel gyónt olvasóinak a román nép elnyomatásáról és lenyomorodásáról saját bojári osztályának uralma alatt. Bécsben ezt jegyezte föl:

„Íme, testvéreim, ezen egyszerű emberek boldogulását látva, föl kell tárnom előttetek, miért tengődik oly nagy szegénységben és nincstelenségben a mi gyönyörű és gazdag Havaselvénk adófizetője, hogy az egy idegen számára elképzelhetetlen. Mivelhogy az adópénzzel együtt jár nálunk a büntetés is, hogy az adófizető adja oda azt is, amije nincsen, és annyit, amennyit sohasem bír megszerezni. Ó, megrendül a szívem, ha magam elé idézem Isten teremtményeinek, embereknek, a mi testvéreinknek orcáját, kiket tízesével egymás mellé hanyatt a földre fektettek, hogy szemükbe tűzzön a nap, s nagy, vastag gerendát raktak a hasukra, hogy a legyek és szúnyogok csípése ellen se tudjanak védekezni. Ha közületek senki se volt tanúja e látványnak, száradjon lelkemen a hazugság; de ha egyetlen román is eképpen cselekedett román testvérével, csupáncsak azért, hogy kövérebbre dagassza az erszényét, miközben hűségét fitogtatja a hatalom iránt, az ilyennek az kívánom, vajh soraim föllevenítenék emlékezetében a történeteket, hogy furdalja a lelkiismeret, és soha többé ne tegyen effélet...

Volt úgy, hogy keresztény embereket, ugyancsak a pénzdadó miatt, fejjel lefelé akasztottak föl, másokat pedig marhák aklába zártak, s füstöt eresztettek rájuk, és hány más módon kínoztak meg embereket.”

Mindezek ismerete nélkül nehezen érthető meg, hogy miért éppen a román vajdaságokban, Moldvában és Havasalföldön tört ki példátlan hevességgel az utolsó parasztfelkelés Európában, 1907-ben. A hatalom következetes volt önmagához, múltjához, jellegéhez: saját népébe ágyúzott és tizenegyezer parasztot gyilkolt le, falvakat tüntetett el, kegyetlenségében párját ritkító elnyomással fojtotta el a parasztság lázadását.

MINDEN ELNYOMÓNAK ÉS ELNYOMÁSNAK támadt ellenzéke Romániában, a Lapusneanu vajda ellen szervezkedő bojároktól Dinicu Golescu nagybojárig, vagy az 1907-es tömegvérengzést nyíltan elítélő költőig, íróig, politikusokig (ION LUCA CARAGIALE, ALEXANDRU VLAHUTA és sokan mások.) Bátor emberek pályájukat, néha az életüket kockáztatták. Ugyanilyen merészen, őszintén, következetesen föllépő ellenzék a kisebbségek ellen folytatott megkülönböztető, kirekesztő vagy beolvasztó — egyik a másik függvénye — román főhatalommal szemben soha nem jelent meg a román politikai életben. Közéletben, irodalomban csak ellentétes példákat találunk.

Íme az egyik. Vezető irodalmi társaság volt a múlt század második felében az 1863-ban Iasiban alakult *Junimea*. Konzervatív politikai nézeteket vallott. Tagjai közé tartozott minden fontos román kortárs író, aki „számított”. Egyebek között a társaság buzgó pártfogója MIHAI EMINESCUNAK. Folyóirata, a *Convorbiri Liteare*, a maga korában irodalomtörténeti és közvéleményformáló szerepet játszott. A folyóirat 1880-ban elküldte egyik munkatársát a két évvel előbb Romániához csatolt Dobrudzsába. Ez a munkatárs, Th. T. BURADA (1839-1923) Iasiban született neves folklorista, aki több fontos munkát adott ki a balkáni, kisázsiai és közép-európai románság népköltészetéről.

Nemcsak a szerző személye fontos ezúttal, még jelentősebb maga a folyóirat. Mit látott hát a tudós szerző és mit közölt a rangos, máig büszkén emlegetett folyóirat Dobrudzsáról, népeiről?

Fennmaradt adatok szerint a Duna és a Fekete-tenger közötti terület 15.536 négyzetkilométerén a 116.732 vagy, mások szerint mintegy 150 ezer lakosból — hivatalos román adatok — csak 33 ezer volt román, a többi török, bolgár és még egy féltucat más nemzetiségű. Ez az úgynevezett Észak-Dobrudzsa, míg déli része bolgár felségterület. 1878 előtt politikailag egységes terület volt, amit Krisztus előtt a 7. századtól görögök és szkíták népesítettek be. Krisztus előtt 29-től része Moesia római provinciának, 678-tól az első bolgár állam központja. 1018-tól Bizánchoz tartozott, míg 1396-ban az oszmán Török Birodalom része lett. A bolgár állam részekre szakadásakor IVANKO, majd később a fia, DOBROTICS uralma alá került. Valószínűleg Dobroticsról nevezték el Dobrudzsának.

„A BAJAZID birodalmát szétverő TIMUR LENK támadásának hatására (1402) a török uralom meglazult Dobrudzsában. A szultánság megszerzéséért Bajazid fiai között dúló küzdelemben MIRCEA CEL BĂTRÂN havasalföldi fejedelem is beavatkozott a trónkövetelő oldalán, és sikerült uralmát a Dunától keletre is kiterjeszteni. Az oszmán birodalom egységét helyreállító I. MEHMED, miután sikeresen leverte ellenfeleit, 1417-ben Dobrudzsát is visszafoglalta.” (HÓVÁRI JÁNOS tanulmánya a tulcsai török vámnaplóról. *Történelmi Szemle*, 1981. 3. szám.)

Ezek szerint az 1878-ban nagyhatalmi döntéssel Romániához csatolt Észak-Dobrudzsa 461 esztendőig volt török uralom, és csak összesen 15 évig Havasalföld fennhatósága alatt. Lakossága Romániához csatolása pillanatában négyötöd részben nem román. Mit látott meg ebből az etnikai valóságból Th. T. Burada 1880-ban?

„Egy átfogó pillantást vetve erre a mezőgazdaság, a kereskedelem és az ipar szempontjából a legnagyobb elmaradottság állapotában lévő tartományra és lakóira, akik nagyrészt minden intellektuális kultúrát nélkülöző tatárok, török és más nemetiségűek, föltesszük a kérdést: vajon sikerülni fog-e nekünk valaha, hogy tiszta román országot alakítsunk ebből a tartományból? A tatárok és törökök, akik a lakosság domináns részét alkotják, el fognak-e románosodni valaha, vagy legalábbis kötődni fognak-e ahhoz az országhoz, amelyhez csatolták őket, olyannyira, hogy Romániát hazájukként szeressék?”

Ez a nép, amely nemzeti szempontból annyira különbözik tőlünk, amely semmiféle rokonságban nincsen velünk, s amelynek mások a szokásai, a babonái, más az erkölce és a hite, beleolvad-e valaha nemzetünkbe? A vallás arra készíti, hogy ne legyen más, mint ami; vajon mikorra sikerül nekünk a vallásukat megváltoztatni, hogy utána elrománosítani is megpróbáljuk őket? Mikorra sikerül nekünk igazi román katonákat csinálnunk belőlük?”

Sikerült! A mai román állam által 1993 tavaszán létrehozott, hangzatos elnevezésű, de tartalom és hatáskör nélküli Nemzeti Kisebbségi Tanácsban a töredék török kisebbség képviselője, bukaresti nagykövete, diplomaták, a világsajtó előtt kijelentette, hogy a kisebbségi gondokat Romániában csakis „az egységes román nemzetállam védőszárnyai alatt” lehet megoldani.

EZ AZ ESZME, AZ „EGYSÉGES ROMÁN NEMZETÁLLAM” gondolata, amely bekerült a most érvényes alkotmányba is, régóta és erőteljesen kísért a román gondolkodásban. Th. T. Buradával nagyrészt egyidőben élt a hajdani néprajzos újságírónál sokkal ismertebb VASILE CONTA (1845-1882). Materialista filozófus volt, a magánjog professzora a iasi-i egyetemen. Sajátos fejlődéelméletet dolgozott ki, a determinizmus híve volt, ide sorolta a lélektani és társadalmi elemeket is. Nemcsak elméleti ember, tagja a parlamentnek és alapítója egy román fajvédő társaságnak. Ezek ellenére a CEAUSESCU-diktatúra idején, 1986-ban megjelent akadémiai kislexikon (*Mic Dictionar Enciclopedic*) életrajza mellett, kitüntetésekként, a fényképét is közreadta.

„... Egy állam létezésének és fejlődésének első föltétele az, hogy polgárai ugyanahhoz a fajhoz tartozzanak, hogy ugyanaz a vér folyjon az ereikben” — sommázta a maga államelméletét Vasile Conta a múlt század második felében — Ebben az esetben, vagyis a vegytiszta nemzetállam esetében „az államot alkotó minden polgár vonzódik egymáshoz egy általános szeretetérzés révén, annak az érzelemnek a révén, amit faji rokonszenznek nevezünk. Sőt még ennél is többről van szó. Ha arra gondolunk, hogy az egyazon néphez tartozó egyén ereiben ugyanaz a vér folyik, megértjük, hogy az átöröklődés következtében az ugyanahhoz a néphez tartozó egyének nagyjából ugyanúgy gondolkodnak, úgy, hogy nagy megpróbáltatások és különleges események alkalmával mindegyikük szíve ugyanabban a ritmusban fog verni, mindegyikük ugyanazért a célért fog cselekedni. Más szavakkal: a nemzetnek, mely egyetlen fajból fog állni, egyetlen súlypontja lesz, s csakis, csakis egy ilyen nemzet állama teremtheti meg a legjobb föltételeket ahhoz, hogy erős, időtálló és fejlődőképes legyen.”

BEKE GYÖRGY

ÁLDOZAT A FENNMARADÁSÉRT

(Kárpátaljai magyar iskolaügy, 1986-1989)

Holnap is élünk, de milyen áron? Milyen áron...? (KOVÁCS VILMOS kézírásos ajánlása regényének egy példányán)

ATEGNAP LÁNCSZEM A MÚLT ÉS JELEN KÖZÖTT: a mai helyzetek a 80-as évek végének folytatásai-folytatói. Így aligha érthetnénk meg teljesen őket a közelmúlt legalább hozzávetőleges ismerete nélkül. Ma gyökeres változások érlelődnek a kárpátaljai oktatási és iskolaügyekben: a Záhonyon túli magyar iskola igyekszik kiszabadulni a volt birodalmi oktatási rendszer fennhatósága, keretei közül, tartalmi egyeduralmának szorításából. Nem volna hiábavaló, ha csökkenne valamelyest az amúgy sem egyszerű folyamatot kísérő nagy fokú amnézia odaát és a tájékozatlanság itt, hiszen mindkettő rontja a kívánt változások sikerének esélyeit. Vessünk azonban mindek előtt egy pillantást a régebbi múltra!

A nemzetiségi elnyomásnak és az asszimilációs iskolapolitikának múlt és e századi rémtörténetei közül az egyik legtanulságosabb szól arról, hogy amikor a cári Oroszország megkísérelte kitiltani a Lengyel Királyságból és iskoláiból a lengyel nyelvet, a lakosság bojkottálni kezdte az oktatási intézményeket, s egyszerűen oly mértékben elterjedt az analfabétizmus, hogy a katonai szolgálatot teljesítő lengyeleknek több, mint 80 százaléka nem tudott írni-olvasni. Az ukrán és belorusz létét sem ismerte el a cárizmus, s ezért az iskolákban még kiegészítő eszközként sem engedélyezték például az ukrán anyanyelv használatát. Még a népbetegségek ellen küzdő irodalmat is csak oroszul tűrte meg az elvakult hatóság.¹

A cári birodalmi szokásokat és reflexeket is „megszüntetve megőrző” szovjet nemzetiségi és (ezen belül) iskolapolitika globálisan hasonló célokat követve, korszakonként, nemzetenként vagy nemzetiségenként más-más módon, nemcsak felhasználta a régi hagyományokat, hanem tovább is fejlesztette őket. De okult a múlt hibáiból, és jelentős mértékben finomította, ha úgy látta, erre van szükség; vagy máskor abszurd fokára emelte, a fizikai leszámolással cserélte fel a nemzetiségek asszimilálásának korábbi, ennél „humánusabb” módszereit.

A kárpátaljai magyarság „szerencséjének” tudható, hogy — bár a leszámolás tragikus eseményeit is megélte szovjet történetének kezdetén — később mégsem kellett elszenvednie a nemzetiségellenes politika máskor és másoknál tapasztalt, legelrettetőbb végleteit.

Vegyük például a magyar nyelvű iskoláztatás alakulását. Miután 1945–46-ban mindössze 41 városi és községi magyar tannyelvű elemi (4 osztályos) és 32 általános (7 osztályos) iskola szovjetkori története vette kezdetét, csak 1953-ban nyíltak meg az első 6 (10 osztályos) középiskola kapui. Az iskolák számának 1956 utáni erőteljesebb növekedését, majd hullámvázát, végül csökkenését követően a statisztikák az 1989/90. tanévben már 84 magyar nyelven tanító iskoláról adnak számot, amelyek közül 53-ban csakis magyar tannyelvű osztályokban folyik az oktatás, a többiben más nyelvű osztályok is működnek. A magyar nemzetiség iskolahálózatát ekkor már csak 11 elemi (4 osztályos), de 43 általános (9 osztályos) és 30 (11 osztályos) középiskola, összesen 53 magyar és 31 vegyes tannyelvű iskola alkotja.²

Kárpátaljára eközben az erőteljes iparfejlesztéssel és az új államhatalmi, adminisztratív apparátus kiépülésével szakemberek és káderek hada érkezett az ország keletibb részeiből. Ezzel együtt a hegyvidéken élő szláv lakosság beköltözése, a katonacsaládok letelepedése stb. korábban soha nem látott mértékben bontotta meg az addig többé-kevésbé homogén, magyarlakta vidékek nyelvi-etnikai egységét, földindulásszerűen megváltoztatva ezzel a korábban fokozatosan kialakult nemzetiségi arányokat.

UGYANAKKOR, A SZLÁVSÁG ERŐTELJES TÉRNYERÉSE és egyre növekvő többsége ellenére, a legnagyobb részüket kitevő ruszinok nemzeti, nemzetiségi léte — amelynek talán magyarhoni előtörténete sem volt mindig teljesen felhőtlen —, a cári birodalmi hagyományok receptje szerint, egy tollvonással eltöröltetett. Etnikumuk és nyelvük (nyelvjárásuk) egyszerűen ukránná változott, tehát ukrán lett iskolájuk is, ahol ettől kezdve ukránként, ukránnak nevelték gyermekeiket. (1989-ben egy, az ungvári egyetemen írt kandidátusi értekezést Kijevben a védés előtti napokban újra kellett gépelni, mert a dolgozat a kárpátaljai szlávok (azaz ruszinok) nyelvét az ukrán nyelv kárpátontúli dialektusának nevezte. Az objektív, műszeres fonetikai vizsgálatok eredményeit ismertető dolgozatban a terminust óvatosságból az ukrán irodalmi nyelv kárpátontúli változatára helyesbítették.)

A magyarok viszont nemcsak iskolákat és idővel egyetemi magyar filológiai tanszéket, magyar nyelvű könyvkiadást, könyvtárakat, újságokat, rádió- és tv-műsorokat, „virágzó” öntevékeny kulturális életet kaptak. Nemzetiségi létükben is sajátos módon felértékelődtek: kollektíven megbélyegzett magyarokból „szovjet magyarokká” váltak. Ez — illik tudni — az alap és felépítmény ismert összefüggésével megmagyarázva a történelmi és az anyaországi magyarságnál fejlettebb, magasabb rendű minőséget jelentett, tehát másféle tradíciók követését, másféle, szovjetizált nyelv és kultúra elsajátítását, ápolását tette szükségessé. A nemzetiségi létezés elismeréséért cserébe a „nemzetiségi elkülönülés” feladását, azaz szovjetté festett nyelvet és művelődést, más szóval az állampolgári hűségén túl kulturálisan is a magyar nemzethez tartozás megtagadását

követelték meg. Mindez pedig új típusú, a korábbiaktól gyökeresen különböző, szovjet magyar iskolát és egyetemi oktatást követelt.³

AKÉTES ÉRTELMIEN „SZERENCSEBB HELYZET” voltaképpen történelmi alternatíva felkínálása volt: a magyarság választhatott a nyelvi-kulturális beolvadás és a korlátozott, „magasabb minőségű” nemzetiségként való fennmaradás, de ezzel együtt egy idegen, valaha nagy kultúra kisemmizett és megnyomorított változatának elfogadása között. Nemcsak kollektíven kellett választania, hanem egyéneként is. Azonban bármelyik lehetőségre esett a választása, így is, úgy is áldozatok sorát kellett hoznia.

A „kiváltságosabb” helyzetért, hacsak egyénileg nem az önkéntes beolvadást választották, komoly árat szabtak. Am a tartozás kiegyenlítését, elszomorító kivételektől eltekintve, a magyarság végső soron és egészében megtagadta, miközben a többség megfelelőnek látszó kiutat, legalább kibúvókat keresve megpróbálta elhárítani a következményeket. Végül azonban a túlélés tudatosan öntudatlanul kialakított módozatait követve csapdába került. A csalétek többnyire a látszatok megteremtésében való közreműködés volt. Az egyéni és kollektív ámitások megvalósítása az élet minden területén kitörölhetetlen nyomokat hagyott, lelki és morális törést okozott, súlyosan eltorzította azt is, amit a fennmaradásért folytatott küzdelem sikereként tarthatnánk számon.

A legnagyobb árat persze azok fizették, akik, hogy a lelki és morális csapdák elől egyénileg kitérjenek, egyáltalán nem kívántak alkuba bocsátkozni. De hiába vállaltak és viseltek el másféle hátrányokat: megtorlást, kiközösítést, fizikai létük, emberi mivoltuk veszélyeztetését, hivatásuk gyakorlásának megakadályozását. A közösség által vállalt áldozat mégsem sújtotta őket kevésbé: a magyarság intézményeiben, nyelvében, művelődésében, a megzabolázott kisebbséghez tartozás minden hátrányában. És köztük különösképpen — csak azért nem hetedéziglen, mert nem tervezték fennállását ennyi időre — gyermekeik iskoláiban. Ezek ugyan régiókban mindenütt válságban fuldokló, megújulásra váró intézmények, de itt a sajátos, a látszat-teremtésre jellemző problémáktól voltak különösen terhesek.

Amióta teljes körű az iskoláztatás, az oktatási intézmények a legérzékenyebbek a társadalmi kórokra, így a kárpátjai magyar kisebbségben terjedő, alkalmazkodási taktikák okozta morális és nyelvi-kulturális betegségekre is. Jövőt formáló szerepe miatt a fertőző gócok terjesztésére és újratermelésére itt szerfölött alkalmasnak bizonyult az iskola: „gyógyító” professzoroknak álcázott „ítéletvégrehajtók” vezetésével, félreképzett, megfélemlített „ápolószemélyzet” közreműködésével a művelődés mellett éppen az oktatás volt az, ami leginkább megsínylette a ragályt, és a legdrágábban fizetett azért, hogy „A nagy szovjet család kis magyar közössége” elindulhasson a „Sugaras utakon” a „Boldogság felé”.⁴

A szórványhelyzetbe került magyar lakosság még a szovjet magyar nemzetiségi lét alternatívájában sem részesült. Őket Patyomkin-módszerekkel sem próbálták kábítani, s nekik a korlátozott el-

őnyökből sem jutott. Ez a kisebbségi csoport egyházát és későn létrekeltett, éppen csak megtűrt kulturális körei gyámolítását leszámítva magára maradt. Bizony, ezzel nemcsak a legnehezebb helyzetben levő magyarok iránti szolidaritásunk bizonyult a leggyengébbnek. A kárpátaljai magyarok, akárcsak az anyaországi, kisebbségi magyarságügyekben fáradozók feledni látszottak, és talán még ma sem értik eléggé annak az aggasztó következményeit, hogy amilyen mértékben feloldódik ez a nemzetiségrész, annyival zsugorodik az az etnikai, kulturális védőgyűrű is, amely a vidék monolitabb magyar népességét még körülveszi. Ez pedig erőteljesebb nyelvi-kulturális interferenciahatások közeledésével jár együtt az asszimilálódástól valamelyest védettebb területekhez. Sajnos, még a 80-as évek végétől érlelődő, sokat vitatott autonómiatörekvések sem számoltak komolyan a problémával.

MÁSOK VÁLASZTOTTAK AZOK HELYETT, a csupán bírálólag emlegetett gyermekek, fiatalok helyett is, akiket szülei, bár megtehették volna, mégsem tanítottak magyarul. Belső szórványnak nevezném ezt a réteget, noha földrajzilag nem szórványhelyzetben élnek. Elszólás vagy meggondolatlanság lehet a tömegük számszerűségét sejtető statisztikai táblázat fejlécében a róluk szóló, sajátos szemléletről árulkodó megjelölés: „asszimilációs mutató”.⁵ Az érintettek, különösen a legkisebbek, nyelvi-kulturális helyzetükért aligha tehetők morálisan felelőssé. Asszimilálódásukat pedig még korai volna befejezettnek tekinteni, akárcsak azokét, akik lakóhelyük szerint is szórványságba rekedtek. A tőlük és a visszaintegrálásuktól való elzárkózás a nyelvi-kulturális közösség további erőteljes ritkulását, azaz szórvánnyá válását idézi elő. Ez pedig hatásában illeszkedik a nemzetiségellenes etnikai felhígítás sokat panszolt, tudatos asszimiláló politikájához.

A magyarságukhoz ragaszkodók tehát nem voltak „hálásak” megkülönböztetett helyzetükért, bár a sajtóban 1945–1948 óta szakadatlanul erre szólították fel őket.⁶ Elégedetlenek is, bizalmatlanok is maradtak oktatási intézményeikkel. Az említett, sokatmondó statisztikai adatokban azonban, amelyek az orosz-ukrán tagozatokon tanuló magyar gyermekek számarányát mutatják a magyar népesség százalékához viszonyítva, nehéz szétválasztani a különböző tényezők hatását. Ezek a mutatók 8,8 és 64,4 százalék között változtak, de többnyire 40 százalék fölött voltak a különböző járásokban és városokban. Meglepő módon azonban még a magyar iskolákkal legjobban ellátott beregszászi járásban is 22,6 százalékos volt ez az arány.⁷

A magyar családok és pedagógusok — alapos okkal — kevesellték iskoláik számát és a tanulók létszámát. Hiányolták a létre sem hozott magyar tannyelvű óvodai hálózatot, nem tudtak belenyugodni abba, hogy nem tanítanak magyar történelmet. Kifogásolták a magyar nyelv és irodalom oktatására szánt órák számát is, azzal az óraszámmal összehasonlítva, amelyet a hasonló tantárgyakra az orosz és ukrán iskolákban szántak.

Sokan mégsem csupán kényszerűségből választottak gyermekük számára vegyes tannyelvű vagy tisztán orosz-ukrán iskolát. Közrejátszhatott a magyar iskolák elégtelen száma, rossz területi elhelyezkedése, szűkösebb anyagi helyzete, a tárgyi feltételek hiánya is. Pedig a nyolcvanas évek második felére számos község büszkélkedhetett új, provinciálisan szovjet módra felhúzott és berendezett, korszerűnek mondott iskolaépülettel. De a leglényegesebb ok bizonyosan, bár megfogalmazatlanul az lehetett, hogy a magyarság jelentős része nem érezte magáénak a szovjet magyar iskolát, amely mellett pedig oly sokan, jó szándékkal agitáltak, s amelyért annyian áldoztak munkát, energiát, sőt, jelentős anyagi eszközöket. Tudnunk kell ugyanis, hogy iskoláját nem egy kárpátaljai pedagógus jelentős részben saját bukszájából tartotta el, és előfordult, hogy a község magyar lakossága közadakozásból emelte az állam számára az iskolafalakat.

MIÉRT IDEGENKEDETT HÁT MÉGIS sok szülő a magyar nyelvű iskoláztatástól? A bizalmatlanság fő forrása a gyermekek jövőjének, továbbtanulásának, a társadalomba való harmonikus beilleszkedésének a féltése volt és csak esetenként a szülők karrier- és presztízs-szempontjai vagy a pszichikai-egzisztenciális kényszer. Hosszú ideig még felvételi vizsgázni sem lehetett magyarul az ungvári egyetemen, nemhogy tanulni. De tanulmányaik során még azoknak is szükségük volt magas szintű orosz vagy ukrán nyelvi ismeretekre, akik magyartanárnak készültek, a magyar tannyelvű iskolákba készülő szaktanárjelölteknek pedig minden tantárgyukat idegen nyelven kellett tanulniuk az egyetemen. Magyar nyelvű, közép- és felsőfokú szakoktatásra pedig gondolni sem lehetett ezekben az években.

Márpedig, nem is olyan meglepő ellentmondás, hogy az iskolák, különösen a falusi iskolák többségében oroszul-ukránul ilyen szinten megtanulni nem lehetett. Kézenfekvő volna ezt a szovjet iskola és nyelvoktatás elmaradottságával magyarázni. Azonban — legalábbis az oroszoktatást illetően — tudni lehet, hogy a hatvanas évek végétől igen komolyan fejlesztették az orosz mint idegen nyelv oktatását nyelvészeti és módszertani tekintetben, s a gyakorlatban is jelentős eredményeket értek el. Mindez mintha egy másik országban történt volna. Pedig más ügyekben szinte karnyújtásnyira volt a kijevi egyetem, s az „élenjáró pedagógiai tapasztalatok” átvételére még Szibéria sem volt túl messze.

Nem vélhetjük ezért, hogy az eredménytelen nyelvoktatás és az abszurd „ideológiai” magyarázat naivan jószándékú pedagógiai melléfogás: az orosz a Szovjetunió nemzetiségi polgárainak második anyanyelve — mondták —, ezért hát nem taníthatják úgy, mint egy idegen nyelvet. Sokkal inkább tételezhetjük fel, hogy az állam számára kedvezőbb volt, ha magyar polgárai, kivéve a kellőképpen alkalmazkodó, buzgó és engedelmes kádereket, magasabb iskolákba és vezető posztokra nem törekedtek.

Gondoljuk csak meg: a hatalom számára legveszélyesebbnek nyilvánított nemzetiségiek többnyire kiválóan tudtak ukránul és

oroszul. Az orosz nyelv ugyanis — ahogy szintén gyakran hangoztatták — valóban a Szovjetunió népei közötti kommunikáció természetes közvetítő eszköze volt (és persze a hadseregé, amely az egyetlen igazi nyelvoktató intézménynek bizonyult). De a hadseregen kívül az intenzívebb, spontán, tömeges érintkezés a nemzetiségi köztött és az önvédelem hatékony nyelvi eszközeinek birtoklása nem lehetett kívánatos. Az eredményesebb agitáció és propaganda lehetőségének megteremtése mellett ezzel is magyarázható a korlátozott „engedékenység”, amely a szigorúan ellenőrzött magyar nyelvű sajtót és könyvkiadást létrehozni engedte. Így találkozott össze a provincia pedagógiai tehetetlensége és egy nyelvoktatási problémának álcázott, kirekesztő és izoláló nemzetiségi politika.

És mégis: oroszul egész tömegében jól tudó magyar nemzetiségre nem, de oroszul valahogy, a szovjet életbe való korlátozott beilleszkedést kielégítő mértékben képes honpolgárookra szükség volt. Miképpen, a látszatok megteremtése érdekében, a magyar iskolákra is. Ám csakis olyanokra, amilyenekké ezek végül is lettek. Mégpedig nemcsak azért, hogy a világrendszerek versenyfutásában győzelemre törő Szovjetunió e területeken, az iskolázottságban és nemzetiségi politikában is bizonyíthassa felsőbbrendűségét. A XX. század végén az ország már nem ismételhette meg a birodalmi előd stratégiai baklövéseit. A szovjethatalom hosszú ideig nagyon is komolyan vette a kitűzött célt: az „új típusú szovjet ember kimunkálását”, és talán a „felsőbbrendű szovjet magyarok” felnevelését is komolyan gondolta. Ehhez pedig késleltette, hogy a magyarság ne vegye természetesnek nemzetiségi vívmányait és persze a szláv nyelvű neveltetést előnyben részesítve, mégiscsak kellett a magyar iskolák.

A MAGYAR NYELVŰ ISKOLÁZTATÁSBAN BIZONY az állam és a magyar nemzetiség egyaránt érdekelt volt, világos azonban, hogy nem egyformán: különböző okokból és célokkal. Az állam a maga részéről erősen centralizált intézményhálózatot részesített előnyben, szigorúan ellenőrzött, külsőségeiben kevésbé sajátos, de különösen a nevelésben hatékony nemzetiségi iskolát kívánt. Olyat, amely eredményes a történelem, haza, hazafiság fogalmainak elkődösítésében, amelyben az internacionalizmus nem nemzetek, nemzetiségek harmonikus együttélését és fejlődését, hanem különbözőségük, sőt létük tagadását jelenti. Ahol természetesnek mutatkozik a hódolat egy gyökereitől megfosztott kultúrának, elfogadják a felsőbbségnek való alávetettséget, másfelől nyelvileg és morálisan alkalmassá teszik a gyermekeket és nevelőiket, hogy végrehajtsák, amit a bürokratikus rendszer irányításával elvárnak tőlük.

Ennek érdekében a tanterveket, tananyagokat Kijevben hagyták jóvá. Ott pedig, a messzi alfővárosban, ha akartak volna, sem tudhattak számot vetni a magyar iskolák sajátos helyzetével, igényeivel. Legföljebb a tucatnyi féle és a köztársaságban elszórtan működő nemzetiségi iskolák összességét kezelték a többi iskolától valamelyest elkülönítve. Úgy nem hozhatott valódi eredményt a centralizált tantervek és tankönyvek rendszere, amely képtelennek

bizonyult arra, hogy az eredeti célkitűzéseknek megfelelő ismereteket és valódi nevelő hatást közvetítsen.

Hiába volt a tanfelügyelet és az ellenőrzés bizalmatlanságra épülő rendszere, amely néha egészen abszurd helyzetekhez vezetett. Előfordult, hogy a magyar nyelvű szaktárgyi órákra amúgy megbízható, de magyarul éppen nem tudó tanfelügyelőt küldtek látogatóba és persze véleményezni. A magyarázatok szerint ennek az ellenőri rendszernek a kedvéért kellett oroszul vezetni az iskolai adminisztrációt, a jegyzőkönyveket, oroszul beszélni a tantestületi értekezleteken; orosz nyelvű feliratokkal teletűzdelni az iskolát, orosz köszönetre szoktatni a tanulókat a magyar iskola falai között.

Színlelésre és álszenteskedésre készítetett ez a világ az iskola fölötti régiókban is. Ki gondolta volna akkor, mondjuk, hogy a „szovjet magyarok” említett fogalmának magyar szülőatyjából és fő ideológusából később zsoldos öregúr lesz. Vagy, hogy a szláv-magyar folklór összemosója meghirdeti a „tisza forrásból” jelszavát. Gondolhattuk-e azokról, akik a magyar pedagógusjelöltek nevelői voltak: az egyetem internacionalista párttitkáráról, hogy ukrán nacionalista lesz, a szocialista realizmus kései harcosa pedig lélekben a majdan létrejövő kváziemigráns ruszin kormány miniszterasszonyának készül.

AKÁRPÁTALJAI MAGYAR ISKOLÁK NEVELTJEI sem gondolhatták, de úgy látszik, mégis megéreztek ezt. Hiszen színlelésre és őszintétlenségre nemcsak az iskolán kívüli életben és a „felnőttök zord világában” derült fény. A betiltott karácsony szentestéjén betlehemezők leleplezésére a falusi utcára őjrátba küldött pedagógus ablakában is megcsillantak a karácsonyfa fényei — ez még jótékony összekacsintásra adhatott alkalmat. De mindennapi iskolás életük is kendőzetlen hazugságokkal, csalásokkal volt tele. A rettegett tanfelügyelő láthatóan összejászott a pedagógussal, amikor a krumpliszedéssel töltött heteket tanulmányokra fordított időnek tüntették fel, sőt az elvégzett tananyagról is beszámoltak. Unalomig ismerték a három „Tanulni” jelszavát, mégis lépten-nyomon tapasztalniuk kellett, hogy iskolájuk falai között szinte minden fontosabb ennél. Ha nem tanultak, eredményüket feljavították, ha túl sokszor lógtak az iskolából (vagy segítettek, szülői ösztönzésre, az otthoni gazdaságban), hiányzásukat nem regisztrálták, nehogy rossz fényt vessenek az iskolájukra és a tantestületre. Ha netán mégis bukásra állt volna a dolog, tapasztalhatták, hogyan bírja jobb belátásra tanítóját, tanárát — persze csakis a kielégítő statisztikák kedvéért —, mondjuk, a „tankollektíva”.

Amikor a fanatizmusra és a szovjet öntudatra már nyilvánvalóan nem építhetett, nem segített a megfélemlítésen és egzisztenciális zsaroláson alapuló káderpolitika sem. Pedig főleg ennek kedvéért hozták létre és tartották fenn a teljes foglalkoztatottság és a tervezettség mintaaországaiban a pedagógus-munkanélküliséget, amelyet meg sem próbáltak enyhíteni a tanárképzés tervezésével, szabályozásával. Diplomáját kézhez véve, a frissen végzettek jelentős ré-

sze akkoriban nem remélhette, bár első munkahelyüket az egyetem általában kötelezően meghatározta, hogy lakóhelyén vagy annak közelében szakképzettségének megfelelő tanári munkához jut. De mégis, a pedagógusok kettős nevelésének hatása kerekedett felül, az ő neveltetetésük is ugyanebben az iskolában kezdődött, s szemléletüket, mint látjuk majd, nem javították, inkább rontották az egyetemi képzésük során szerzett tapasztalataik.

HIÁBA VOLT A BONYOLULT ÉS BÜROKRATIKUS oktatásügyi hierarchia, amelyben a magyar iskolák soha sem alkothattak önálló rendszert. A többi iskolával együtt a járási és a területi oktatási osztályokon keresztül a kijevei közoktatási minisztériumhoz tartoztak, amely pedig a moszkvai irányítású, egységes szovjet oktatási rendszerbe kapcsolódott. A közvetlen felettesek persze, a területi és járási irányító szervek, nem a magyar iskolák érdekeit képviselték, csupán egyirányúan a felsőbb vezetés akaratát közvetítették, alig differenciálva a különböző tannyelvű iskolák között. Módszertani irányítás szempontjából sem különült el a magyar iskola, kivéve a magyar nyelv és irodalom tantárgyait, amelynek kettős szakmai felügyeletét az ungvári tanártovábbképző intézet nemzetiségi kabinetje és az egyetem magyar tanszéke látta el.⁸

Ők igyekeztek a magyar nyelv- és irodalom szakos tanárjelöltek, a párt- és adminisztrációs intézetekben, tudományos és kulturális intézményekben, újságokban, rádióban, televízióban, könyvkiadókban, tolmácsi állásban stb. elhelyezkedő filológusok szakmai képzettségét megalapozni. De az ő feladatuk volt az is, hogy az ismereteket kordában tartásák. A mindenkor fújó szeleknek megfelelően ők vezették rá hallgatóikat és a végzett pedagógusokat, hogy mi megengedett és mi a helytelen „a szovjet tudomány álláspontja szerint”, mi iránt, mennyire és hogyan kell érdeklődni. Meghatározták tehát, hogy milyen tudományos és kulturális ideálokat, gondolati és formai sémákat kell követni, majd pedig továbbadni az iskolában vagy a sajtóban. S ha maguknak sem sikerült kellőképpen eligazodniuk, formai követelmények fetiszizálásával próbálták biztonságos vizekre evezni.

Jellemző, például, hogy a magyar tanszéken előadott irodalom a tárgyalt években is a magyarországi ötvenes évek esztétikai ideáljait idézi. Még akkor is tananyag ZALKA MÁTÉ, HIDAS ANTAL irodalmi munkássága, RÉVAI JÓZSEF eszmei vezérfonal, az irodalomkritika kérdéseit a szembenálló társadalmi rendszerek ideológiai harcának jegyében tárgyalják, s a szocialista realizmus a világirodalmi fejlődés „új szakaszaként” jelenik meg. Változatlanul, évtizedes szakkollégiumi téma „Lenin alakja a magyar irodalomban”, „Az SZSZKSZ-ben folyó szocialista építés ábrázolása a magyar irodalomban”, „Az internacionalizmus problémája és a magyar burzsoá nacionalizmus bírálata”.⁹ Amint ez a tanítók és tanárok előadásában és a tankönyveken keresztül iskolai tananyaggá lényegült, persze, hogy alkalmasabb volt a magyar irodalomról való leszoktatásra, mint arra, hogy művelt olvasóvá neveljék a gyerekeket. A vi-

lágirodalom meg sem jelent akkoriban a magyar tanszék programjában, ezzel a tárggyal a magyar szakos tanárjelöltek is csak oroszul ismerkedhettek. Ezért hát nem sokat érthettek belőle az oroszul általában gyengén tudó hallgatók. Igaz, oktatómunkájukban szükségük sem volt rá, az iskolai programban csak orosz irodalom volt, és az ukrán (a magyar irodalom tantárgy keretében, annak terhére) szerepelt, biztosítva, hogy nemzedékek nőjenek fel a világirodalom legnagyobbjainak és a magyar nyelvű fordítási irodalomnak az ismerete nélkül.

NEM KEVÉSBÉ VIGASZTALAN KÉPET MUTATOTT az anyanyelvi nevelés és tankönyvei, amelyek nemcsak tematikai és didaktikai korszerűtlenségükkel, hanem más szempontból is gondot okoztak. A tanterv és a tankönyvek szerzői nem tudták, talán nem is akarták megérteni, hogy az anyanyelvi nevelés középpontjába, különösen kisebbségi helyzetben, nem iskolás szintre alacsonyított, egyetemi leíró nyelvtani tematika valamelyest átdolgozott, zsugorított változatát kellene állítani. A nyelvi nevelésnek, ha valóban hatékonyra kívánták volna tenni, a nyelvművelést a művelés szónak gyakorlás, hasznosítás, ápolás, gyarapítás, és mindenekelőtt cselekvés értelmében kellett volna célba vennie. Ilyen szemlélettel művelni a nyelvet pedig nem kétes értékű nyelvtani szabályok bifláztatásával, csupán mintaszerű helyzetek teremtésével és ezek keretében, cselekedve lehet.

A fel-fellobbanó nyelvművelő buzgalom és a nyelvápoló igyekezet eredményességét az alkalmazott módszerek bírálatánál is egyértelműbben jellemzi, hogy milyennek bizonyult a nyelvi és kulturális közeg, amelyben az iskola tevékenykedett. Ez pedig már hosszabb idő óta szinte változatlanul szélsőséges végletek között ingadozott. Egy szűk, értelmiségi és diákréteg gazdag, kulturált irodalmi magyar nyelvezetét élvezhette a megfigyelő, másfelől bosszankodhatott egy szintén értelmiség produkálta silány újságnyelven, a magánéletbe is belopakodó, hivatali és iskolai nyelvhasználaton. Ősi nyelvjárási sajátosságokat korunk irodalmi magyar nyelvével harmonikusan ötvöző, veretes hangzású magyar beszédben gyönyörködött egyes, még a monolit magyar nyelvű vidékektől távolabbi tájakon is. Máskor nyelvsorvasztó, asszimilálódó, környezeti interferenciahatásoktól tépázott magyarnyelvűsége bukkant sok helyen a városok mindennapjaiban, de vidéken is, főleg az ipari és mezőgazdasági munkahelyeken. Különös veszélyhelyzetbe került, érthetően, a szórványhelyzetbe jutott magyarság nagyobb részének nyelvi fejlődése.

Ugyanezt tapasztalta jóval korábban SEBESTYÉN ÁRPÁD professzor is, úgy tudjuk, sajnos publikálatlan, mindmáig egyetlen tudományos alaposágú, 1970-ben készült helyzettanulmányának tanúsága szerint.

Ez a nyelvi környezet csodálkozttatta el az anyaországi idegent, aki egy magyar iskolába bebocsátást kapott, vagy az egyetem magyar tanszékére látogatott. Ha nem tudta volna, nehezen vehette észre, hogy milyen tannyelvű oktatási intézménybe került: kívül-belül idegen feliratok fogadták, idegen volt az iskolai élet mindennapi magyar nyelve. Tekintélyének tisztelete jeléül magyarul is szlávos

atyai néven szólíttatta magát a legtöbb tanító, tanár, igazgató. A magyar gyerek például, ha tanítója a szomszédben lakó Pista bácsi volt, (akinek apja Szabó Ferenc) az iskolában egyszerűen István (vagy Sztjepan) Frančoviccsal (azaz hivatalosan Szabov Sztjepan Frančoviccsal) találta magát szemben. (Ráadásul, nyilván nem az identitás-zavarok enyhítése végett, polgárjogot nyert egy magyarított szörny-szülött: ilyenkor, mondjuk, Katalin Ferencé-nek, Béláé-nak, Lajosé-nak nevezték a Gorvat Jekatyerina vagy Kotolina Francovna-ként, Bejlovna-ként, Lajosevna-ként-Ludvigovna-ként anyakönyvezett Horváth Katikát, mivel apja Ferenc, Béla vagy Lajos.)

A magyar tanszék, az egyetem, a tanártovábbképző és a tankönyvkiadó kezenyomát viselte a nyelvtanítás és az iskolai oktatás magyar nyelvűsége általában is. Nemcsak a külsőségek, hanem a tantervek, módszertani segédletek, szemléltető eszközök is idegen nyelvűek voltak vagy nem magyaros, rossz fordítások, önkényes nyelvi kreációk. Ha ma a határ két oldaláról való magyar diák, tanár, iskolás gyerek az egyetemről, iskolai életről beszélget, könnyen megeshetik, hogy félreértik, sőt meg sem értik egymást: főként szóhasználatuk, frazeológiájuk tekintetében két, egymástól egyre inkább távolodó magyar nyelvváltozatot beszélnek.

Az iskolákban szaktantárgyakat oktatókat máig is orosz, ukrán nyelven tanítják az egyetemen, s az így szerzett ismereteket kell magyarul hasznosítaniuk az iskolai órákon: persze nem volt, nincs egyetemszerte gazdája a nem magyar szakos magyar tanárjelöltek anyanyelvű szaknyelvi képzésének. Aligha mérhető fel a kár, amelyet az iskolákban magyarul oktatott szaktantárgyak gyenge nyelvi színvonala, megbízhatatlan szakmai nyelvezete okozott. Súlyosbították a nyelvi zavart a szaktantárgyak tankönyvei, amelyek orosz vagy ukrán eredetiből voltak — szintűgy sajátos, helyi magyarra — fordítva.

ZAVARBA EJTŐ VITA VAN KIBONTAKOZÓBAN — az elmondottaktól nem függetlenül — még ma is a *Kárpátaljai Szemle* hasábjain. A vitatkozó felek egyike a kétnyelvűség mellett tör lándzsát a kárpátaljai magyar nyelv védelmében, összekeverve a nyelvhez fűződő személyiségi jogok, a nyelvjárások, a nyelvek történeti egymásra hatásának, a nyelvi interferenciajelenségek jelenkori társadalmi-politikai vonatkozásainak és a nyelvművelés célravezető módszereinek távolról sem azonos dimenziókban jellemezhető vonatkozásait. De megfelelkezve főként arról, amire az internacionalizmus kapcsán már utaltunk, hogy a kétnyelvűség csakis autonóm nyelvi rendszerek párhuzamos, kompetens használatának képességét jelentheti, s nem egy szinkron értelemben egységesnek tekinthető nyelvi rendszernek vagy érvényes alrendszerének szándékos (politikai céloktól indított, tudatos) szétzilálását, egyértelmű határainak összerosmását más autonóm nyelvi rendszerekkel.¹⁰

Aki vállalja az őszinte, segítő szándékú, ezért szigorú számvetést az ungvári egyetem oktatómunkájának következményeivel, nem hallgathatja el az eredményt: a kárpátaljai magyar szakos peda-

gógusok nem kis részére jellemző szakmai, pedagógiai, nyelvi bizonytalanságot. Pedig tudni való, hogy az egyetem nemcsak képzésükről, hanem igen formálisan rendszeres továbbképzésükről is gondoskodott. Vagyis, a lényegre összpontosítva figyelmünket, a jó hírére kényes *alma mater* a magyar filológiai tanszékre támaszkodva és a tanártovábbképzés más intézményeivel együtt gondoskodott róla, hogy a fertőző gócból ki ne fogyhassanak a kórokozók.

HOGYAN VAN HÁT, AMIRŐL SZINTÉN NEM HALLGATHATUNK, hogy cáfolatául a sötétre festett képnek az ungvári egyetemen képzettek körében kiválóan felkészült, komoly szakmai színvonalon dolgozó, elhivatott pedagógusokkal és más szakemberrel is találkozhatunk? Nos, ez jobbra autodidakta képzettségnek, önművelésnek köszönhető. Nem az egyetemi oktatásnak, a továbbképzésnek, inkább a szakmai és morális önvédelem egészségesen maradt reflexeinek a gyümölcse, amelyet a körülményekkel dacoló tudásvágy, elhivatottság, a szülőföld iránti konok elkötelezettség táplált és érlelt meg.¹¹

A magyar nyelvű iskoláztatásban, mint mondtuk, az állam és a magyar nemzetiség kezdetben, ha más okból és célból is, de egyaránt érdekelt volt. Ami azonban létrejött, az látszólag senki érdekének sem felelt meg. Ez az iskola a '80-as évek második felére a szovjet társadalom és művelődés elhatalmasodó eróziójának, másfelől a magyar nemzetiség különböző formákban megnyilvánuló ellenállásának, a túlélési taktikáknak a furcsa eredője, ellentmondásokat elegyítő, közös terméke lett.

A fonákjáról nézve tehát mégiscsak „eredményesnek” bizonyult a szovjet magyar iskolaszervezet. Mint utóbb kiderült, a nemzetiségi nevelés szempontjából korlátozott minőségben és hatékonyságban érdekelt államnak már nem is volt annyira ellenére, hogy végül majd minden igyekezete visszájára fordult. A tanulók szeme láttára mindennapi kompromisszumokra és engedményekre kényszerített, és ezt sikertelenül leplező pedagógus, akárcsak a gyermeki léleknek és a nemzetiség számára egyaránt idegen tananyagok már jórészt elvesztették hitelüket. A tanítványok végül akkor sem hittek nekik, amikor pedig valóban szükségük lett volna rá, hogy okuljanak szavaikból. És mire nyilvánvaló lett, hogy a korszerű, eredményes iskolát, az új embertípus „kimunkálását” már senki, hallgatólagosan az állam sem veszi komolyan, kiderült, hogy a látszatnevelésnek a nemzetiségi iskoláiban valóban érdekelt magyarság lett az egyedüli, az igazi vesztese.

Ez az ellentmondásokkal terhes iskolarendszer 1986 és 1989 között, a Szovjetunió összeomlásának küszöbén élte végnapjait. Hogy beteljesedett-e már a vég, és mennyire, azt ma még nehéz volna megítélni. Még korai lenne véleményt alkotni arról is, hogy a mai ukrán állam, némi ideológiai tatarozást követően, érdekelt-e és mennyire a jelenlegi magyar iskolahálózat lényegében változatlan fenntartásában. Azt viszont tudhatjuk: a magyarságnak létérdeke, hogy gyökeres tartalmi és szervezeti változások következzenek be

iskolaügyeiben. Ehhez már nem elegendő a régi problémák megszüntetéséért a régi módon, a régi érvekkel folytatni a harcot.

1989 óta — tudjuk — a gazdaság és a társadalom állapota Kárpátalján nemzetiségétől függetlenül is létében fenyegeti a lakosság jelentős részét. Nem valószínű, hogy a közeljövőben az iskolák megújulására bárkinek elegendő anyagi eszközei teremnének. De éppen ezért — a szükségből erényt kovácsolva — talán itt az alkalom, hogy az áldozatra kényszerítettek, köztük a hivatásuk mellett kitartó pedagógusok, őszinte önvizsgálatot tartsanak. Egy megújult, autonóm iskolarendszerre van szükség, amely később képes lesz nemcsak a külső feltételeken javítani, de gyökeresen új alapokra helyezni és minőséggel megtölteni a magyar iskolát. Azonban arra is szükség volna, hogy Kárpátalja a körülmények ellenére is újragondolja, kikre bízza (és kikre nem!) jövőjét: anyanyelvét és gyermekeit.

KOZMA ENDRE

Jegyzetek

1. DOLMÁNYOS ISTVÁN: *A nemzetiségi politika története a Szovjetunióban*; Kosuth Könyvkiadó, 1964. 8-10. l.
2. OROSZ ILDIKÓ, *Non scholae, sed vitae...*; *Hatodik Síp* 2, 1990. június. 16--18. l.
3. A „szovjet magyarok” témaköréhez lásd: BALLA LÁSZLÓ, *Szovjet magyarok (Új fogalom, Hagyományok, Köttődések, Nem koegzisztencia!)*. *Kárpáti Igaz Szó*, 1975. november 23., 1975. december 7., 1975. december 21., 1976. január 4.
4. Egy elhíresült újságcikk (*Kárpáti Igaz Szó*, 1971. március 21.), egy irodalmi antológia (*Kárpáti Kiadó, Uzshorod*, 1985.) és egy kárpátaljai „történelmi tanulmánygyűjtemény” (*Kárpáti Könyvkiadó, Uzshorod*, 1975.) önmagában is sokatmondó címe.
5. Orosz Ildikó, *Non scholae, sed vitae... (II.)*. *Hatodik Síp*, 1, 1991. 28--29. l. Ugyanígy idézi ezt a statisztikai adatot a forrás megjelölése nélkül egy DUPKA-BOTLIK szerkesztette dokumentumgyűjtemény is: *Ez hát a hon...*, Mandátum--Universum, Budapest--Szeged, 1991.
6. *Aprópénz a történelem színpadán. A kárpátaljai magyar nyelvű sajtó 1945--1948*. Összeállította és szerkesztette M. TAKÁCS LAJOS. Intermix Kiadó, Ungvár--Budapest, 1994.
7. Orosz Ildikó: *Non scholae, sed vitae... (II.)*. *Hatodik Síp*, 1, 1991. 28--29. l.
8. Ez utóbbinak a tevékenységét korábban már ismertettem: Kozma Endre, *Katedra Uhorszkoji Filolohiji*, Uzshorod. *Egy túlélő magyar tanszék emlékére. Pro Minoritate*, 1993/6. 28--36. l.
9. *Tájékoztató a szaktantárgyak programjainak kérdésköréből*. Felelős szerkesztők: LIZANEC PETRO professzor, a filológiai tudományok doktora, Kótyuk István docens, a filológiai tudományok kandidátusa. Uzshorod, 1980.
10. CSERNICSKÓ ISTVÁN, *Kétnyelvűség és iskola. Kárpátaljai Szemle* (A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség közéleti és kulturális lapja, Ungvár), 1994. 9. szám, 17--19. l.
11. Egy ilyen kárpátaljai pedagógus önarcképét rajzolja meg őszintén és egyszerűen CZÉBELY LAJOS *Naplójában: Hatodik Síp*, 1994. Ősz, 3--9. l.

AZ „EURÁZSIAI SZÖVETSÉG” ÉS A NYUGAT

KINEK A KEZÉBEN VAN A TÉNYLEGES HATALOM OROSZORSZÁGBAN? A csecsen helyi háborúnak ez a valóságos kérdése, s ezért emelkedett a véres válság a nemzetközi politika magasságába. Az orosz csapatok hadviselése, az ártatlan polgári áldozatok nagy száma, Groznij rombadöntése általános tiltakozást váltott ki világszerte, az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) ténymegállapító bizottságot igyekezett küldeni az emberi jogok megsértése miatt. Mindez nem változtatott azon a tényen, hogy a vezető országok, élen az Amerikai Egyesült Államokkal Oroszország belügyének tartják az ott történeteket. Washington gondja valójában BORISZ JELCIN további megítélésében rejlik. Ha az orosz elnököt a háború a keményvonalasok foglyává tette, akkor az ország demokratizálásának jövője nagyon borúsra tűnik. Másfelől, ha Jelcin éppen a háborúval akadályozta meg az Orosz Föderáción és a FÁK-on belül jelentkező további elszakadási törekvéseket, akkor helyzete megerősödik, így módjában áll a demokratikus reformok folytatása. E kérdés megítélésében a Fehér Ház és a kongresszus korántsem egységes. A kérdés közletről érinti Nyugat-Európa és Oroszország kapcsolatainak jövőjét is, hiszen Oroszország továbbra is Európa elsőszámú katonai hatalma, hatalmas stratégiai atomkészletekkel.

Az afganisztáni háború óta a csecsenföldi beavatkozás a legnagyobb orosz katonai vállalkozás. Az orosz biztonsági, politikai és gazdasági érdekek tekintetében Csecsenföld kulcsfontosságú. Sok szállal kapcsolódik a többi kaukázusi hegyi néphez, határos Grúziával, Dagesztánnal, Észak és Dél-Oszétiával, rajta keresztül vezetnek nemcsak az összekötő útvonalak, hanem a Kaszpi-tengeri olaj- és földgázvezetékek az európai Oroszországba.

A Csecsenföld az Orosz Föderáció része, és az 1993 végén elfogadott alkotmány ismét megerősítette a föderáció többi részének függését Moszkvától. Olyan területekről van szó, ahol jelentős orosz nemzetiség él. Így Csecsenföld egymillió lakosából 22, a Csuvas Köztársaságban 26, a többi kaukázusi területen felmegy egészen 42 százalékig az oroszok száma. További feszültségekre lehet számítani, különösen a volgai autonóm köztársaságokban, ahol a négymillió lakosság 40, az udmurt területen egymillió-hatszáz ezer lakosból 60, Mordviában 61 százalék orosz.

DZSOKHAR DUDAJEV 1991-ben lett Csecsenföld elnöke, s akkor jelentette be igényét a függetlenségre. Jelcin már négy évvel ez-

előtt katonai erővel akart beavatkozni, de a moszkvai parlamentben lévő erős ellenzék ezt megakadályozta. A területet egyébként a múlt század közepén csatolták Oroszországhoz a hosszú, csaknem négy évtizedes kaukázusi háború után. A jelenlegi válság akkor robbant ki, amikor 1994 december elején Dudajev azzal fenyegette meg Moszkvát, hogy kivégeztet 21 orosz hadifoglyot. Jelcin ezt már nem nyelhette le, elrendelte a katonai beavatkozást, annak ellenére, hogy a foglyokat szabadon engedték. Az orosz vezérkar azonban elszámította magát. GRACSOV hadügyminiszter az akció megindításakor főlényesen kijelentette, hogy egyetlen ejtőernyős ezred rendet teremt majd. A csecsenek azonban híresek harciasságukról, a *ghazivat* ugyanazt jelenti, mint a *kamikaze*. Tucatnyi *ghazivat* esküdött fel Allahra a helyi imámnál, hogy életük feláldozásával harcolnak az oroszok ellen. A csecsenek könyörtelen maffiaszervezetükről is ismertek az egész egykori Szovjetunió területén.

Nemcsak további etnikai, hanem vallási zavargásokkal is fenyeget, ha Moszkva nem mutat keménységet a csecsen válságban, hiszen magában Oroszországban is sok millió mohamedán él, nem beszélve olyan független köztársaságokról, mint Üzbegisztán, Tadzsikisztán vagy Kazahsztán. Északról, keletről és délről megindult tehát a támadás.

A VILÁGKÖZVÉLEMÉNY MEGHÖKKENVE TAPASZTALHATTA, hogy az egykor félelmetes orosz hadigépezet nehezen küzdi előre magát Groznijban, és annak ellenére, hogy pusztító légbombázással igyekeztek megtörni az ellenállókat, a háztól házig való küzdelemben az oroszok tapasztalatlanak bizonyultak. Ezt a presztízsveszteséget az orosz vezérkar nem viselhette el, ezért litalakulatokat, tengerészgyalogosokat és ejtőernyősöket vezényelt a csecsen frontra, így 1995. január 19-én bevették Groznijban az elnöki palotát, és a csecsen főváros a támadó csapatok kezére került. Dudajev azonban még a támadás előtt a városon kívülre helyezte főhadiszállását. Általános a vélemény, hogy Csecsenföldön még hosszú ideig partizánháborúval kell számolni. Jelcin kezdetben még tárgyalásokat javasolt Dudajevnek, most viszont már népirtással vádolja. Az egyes csecsen alakulatok vezetőivel, a helyi klánok képviselőivel az orosz elnök hajlandó megbeszéléseket kezdeni.

A hadsereg most már igyekszik átadni Groznij további ellenőrzését a belügyi csapatoknak, elsősorban a kékesszürke egyenruhájú Omon-egységeknek, amelyeknek döntő szerepük volt az 1993-as, az orosz parlament ellen indított rohamban és Jelcin ellenfeleinek letartóztatásában. Az orosz hadsereg a csecsenföldi hadjáratban a kezdeti megingás után elérte kitűzött célját, s ezzel bebizonyította hadműveleti felkészültségét. Moszkvában most ismét gúnyosan beszélnek az ENSZ boszniai békefenntartó erőinek és a NATO légierejének tehetetlenségéről, arról, hogy negyedik éve képtelen megfékezni a szerbeket.

Közben tovább folyik a találgatás Jelcin helyzetéről és a Kremlben dúló hatalmi küzdelem állásáról. A *Newsweek* 1995. január

9-i számában az elnök személyes politbürojának összetételéről ír, és a következő személyekre irányítja a figyelmet: Gracsov, KORZSAKOV, LOBOV, ILJUSIN és SZTYEPASIN. Pavel Gracsov tábornok, hadügyminiszter sokak szerint a legbefolyásosabb személyiség, különösen a csecsenföldi fejlemények irányításában. Jelcin le van kötelezve Gracsovnak mind az 1991-es (a GORBACSOV elleni puccs), mind a már említett 1993-as katonai támogatás miatt. Gracsov korszerű harci tapasztalatokkal is rendelkezik, kétszer is egységparancsnok volt Afganisztánban, és elnyerte a „Szovjetunió hőse” kitüntetést. Nem népszerű azonban a tisztikarban, mert ő alatta csökkent a hivatásos állomány fizetése, és mert elnézőnek mutatkozik a korrupcióval szemben. Azzal is gyanúsítják azonban, hogy a színpalak mögött Jelcin lejáratására törekszik.

Alekszander Korzsakov tábornok Jelcin személyi testőrségének parancsnoka, megbízható tanácsadónak számít, amellet az elnök állandó teniszpartnere. 1985-től szolgálja Jelcint, akkor még a KGB 9. osztályának, a kormányőrségnek a parancsnoka volt. Jelcin átmeneti visszaminősítése, úgy tűnt, véget vet karrierjének, mert kitétek a KGB-ből és 1988-ban leszerelték. Jelcin önéletrajzában Korzsakovot leghűségesebb emberének nevezi. Amikor Jelcint Oroszország elnökévé választották, azonnal visszahívta Korzsakovot, tábornokká nevezte ki, akinek igen jelentős szerepe volt az 1993-as parlamenti puccs leverésében. A négyezer fős testőrség teljes függetlenséget élvez, külön kémszolgálattal rendelkezik, és mindenkinek, akit fontosabb tisztségre jelölnek, előzőleg ki kell állnia Korzsakov „vizsgálatát”. A csecsen válságban a keményvonalas álláspont híve.

Az orosz Nemzetbiztonsági Tanács főnöke, Oleg Lobov szintén Jelcin régi, kipróbált embere. Még Jekatyerinburgban (Szverdlovszk a kommunista időkben) dolgoztak együtt a helyi pártbizottságban. Volt már az Orosz Föderáció minisztertanácsának elnökhelyettese, Örményországban kommunista másodtitkár, és az 1991-es puccs idején Jelcin, arra az esetre, ha őt letartóztatnák, Lobovot Jekatyerinburgba küldte, hogy ott ellenkormányt állítson fel. A gazdaságban az állam nagyobb szerepvállalásának híve, és az 1993-as rubelösszeomlás után a spekuláló kereskedelmi bankok megrendszabályozását követelte.

LÉNYEGÉBEN SZEMÉLYI TITKÁRI FELADATOKAT lát el Viktor Iljusin, ő irányítja az elnöki iroda munkáját és szervezi Jelcin napi programját. A demokraták azzal vádolják, hogy akadályozza közvetlen találkozásait az elnökkel. Ugyancsak Jekatyerinburg káderállományához tartozik, a Komszomol ottani titkára volt, s szintén teniszpartnere az elnöknek. A befolyásért küzdenie kell elsősorban a liberálisnak számító SZERGEJ FILATOVVAL, az elnöki adminisztráció hivatalos vezetőjével. Szergej Sztyepasin a KGB utódszervezetének, a Szövetségi Kémelhárító Szolgálatnak az igazgatója. Csak a csecsen válság kirobbanásakor került a belső körbe. Az ő utasítására az orosz titkosszolgálat fegyverekkel látja el a Dudajevvel szemben álló csecseneket. Az orosz Kaukázus-szakértők szerint azonban az ilyen lé-

pés könnyen ellentétes eredményhez vezethet, mert a fegyverek a rebellisek kezébe kerülhetnek.

OLYAN NUKLEÁRIS NAGYHATALOM, MINT OROSZOSZÁG megenedheti magának, hogy időről-időre szembe kerüljön a nemzetközi közvéleménnyel, és Jelcin is tudja, hogy keményvonalas intézkedései ellenére még mindig számíthat a Nyugat megértésére, mert a másik alternatíva a nacionalista, nyíltan birodalmi szellemű politikai-katonai összeszövetkezés. Jóllehet a nyugati sajtó továbbra is Jelcin „italozó szokásairól” cikkezik, a hivatalos újévi fogadáson alig tudták visszatartani attól, hogy vezényelje a zenekart. Azok szerint viszont, akik személyesen találkoztak vele, az orosz elnök határozott, jól informált, az irányítást kézbentartó vezetőnek bizonyult. Nyugati értelemben ugyan aligha nevezhető demokrata politikusnak, de az orosz közgondolkodás most már „rendet akar és erős államot” — mondta egy független moszkvai közvéleménykutató, MARIA VOLKENSTEIN.

Mindenképpen figyelmet érdemel Jelcin és NAZARBAJEV kazah elnök január 20-i találkozója, amelyen megállapodás született közös fegyveres erők létrehozásáról és a két ország határőrizeti szerveinek egyesítéséről. Nazarbajev egyenesen már az új „eurázsiai szövetségről” beszélt. Jelcin pedig kifejtette, hogy ilyen megállapodás még egy évvel ezelőtt is elképzelhetetlen lett volna. A kirajzolódó irányzatot húzza alá az orosz *duma* állásfoglalása, amely szerint februárban megvitatja a Szovjetunió megszűnését kimondó 1991-es orosz-ukrán-fehérorosz megállapodás utólagos anullálásának és a Szovjetunió volt köztársaságai „kizárólagos békés úton történő” újraegyesítésének lehetőségét.

Washingtonban a színpalak mögött megértően viseltetnek Jelcinnek a csecsen válságban tanúsított kemény fellépésével — írja a *Newsweek* január 23-i száma. „Négy évig türelmesen várt — mondják a katonai döntésről magasrangú amerikai kormányhivatalnokok. — Mi nem lettünk volna ennyire toleránsak.” CHRISTOPHER amerikai és KOZIRJEV orosz külügyminiszter genfi tárgyalásain nem született látványos megegyezés, de nyomatékosan kifejezésre jutott, hogy az „Egyesült Államok teljes mértékben támogatja Oroszország területi integritásának elvét”. Kozirjev hozzátette: „Nem lesz hideg béke”. (Utalás arra, amit Jelcin a budapesti EBESZ konferencián mondott.)

Végül a politikusok azt is vizsgálják, milyen hatással lehet a csecsen válság a Közép-Kelet-Európa országainak NATO-tagságára. Egyesek a folyamat felgyorsítását sürgetik, mások Jelcin helyzetére való tekintettel további óvatosságot javasolnak. A jelek szerint, ismét elröppent egy lélektani pillanat, amikor előrelátóan Európa valós érdekeinek megfelelően lehetne cselekedni?

PETHŐ TIBOR

SUMMARIES

DÉNES BERÉNYI: *What has changed and what has remained — where are we going?*

The physicist, Member of the Hungarian Academy of Sciences, believes that what Hungary most needs is a restoration of the sense of duty and commitment in people that had been wiped out during forty years of communism. Equally important is to learn the everyday skills of democracy. Only through these can the country repair the technological handicap of several decades and to start progress.

ZSOLT MÓRO CZ: *The other Hungary*

The young essayist, a high school professor, laments the serious polarization that divided Hungarian intellectuals in the questions of political transition and national identity during the last five years.

GERGELY EGEDY: *Conservatism and modernization*

Surveying the major branches of modern conservatism. The politicalist believes that, after 1945.

GYULA CSERI: *In the sign freedom and solidarity*

The theme of this study is the unfolding of modern Christian democracy, its goals and its place in the political spectrum of Western Europe. The author states that Christian democracy, while adhering to the principle of the market, attempts to resolve the daily practice of capitalism in the spirit of the Christian anthropology and social doctrine, rather than the unmitigated march of the classical principle of free competition.

ENDRE MÁNYOKI: *The open sentence*

The art editor of *Kortárs* magazine discusses the „sign-sculpture” of Ildikó Várnagy, a prominent figure of the middle generation. In her work it is not the plastical qualities of the human body that carry meaning but the intellectual and mental contents expressed by gestures.

GYÖRGY BODOSI: *The drama of the Galilei drama*

The birth of *Galilei*, a play by László Németh (1952), was accompanied by political and human drama, the suspicions of the communist ideologists and the disapproval of silenced fellow writers. The author, a poet and physician, and a friend of Németh in both qualities, analyzes how these circumstances interplayed with the emergence of hypertony, a disease that brought gradual but steady decline and death.

GÁBOR JOBBÁGYI: *Trial of mysteries*

A legal scholar offers the first analysis of the trial, in 1956-57, of József Dudás, head of the revolutionary council, and János Szabó, leader of the freedom fighters of Széna tér in Buda. This weird procedure of revenge, ending in two death sentences, opened the series of trumped up trials that followed the defeat of the 1956 revolution in Hungary.

ZOLTÁN DÁVID: *Touring the Country, II.*

A prominent specialist recounts the grave demographic situation of Hungary in a new series, introducing a new approach into his county-to-county analysis.

GYÖRGY BEKE: *The tradition of opposition politics in Romania and its attitude to minorities*

A Hungarian writer of Transylvanian origin presents documents to prove that the idea of a homogeneous „nation state” has centuries old roots in Romanian political action and thought, and opponents of forced assimilation never had a real chance to protect the minorities.

ENDRE KOZMA: *Sacrifice for survival*

Teaching in the Hungarian language almost totally eroded in the Soviet Union, falling victim to the idea of internationalism. Now, on the other hand, it is the lack of money in the Ukraine that hinders the re-birth of the field. Under the circumstances, it is the personal sacrifices of the teachers that carries on the progress of the cause, as it did in the years when the mere survival of national awareness was at stake.

TIBOR PETHŐ: *The „Eurasian alliance” and the West*

Our foreign policy columnist examines the divided Western attitude to the war in Chechnya. While the United States continues to support President Yeltsin, the West is unable to come to a unified position concerning NATO-membership of the former socialist countries in East Central Europe. At the same time the possibility of a so-called Eurasian Alliance emerges, with Russia and the former Caucasian Soviet republics as its members.

INHALTLICHE ZUSAMMENFASSUNG

DÉNES BERÉNYI: *Was geblieben ist, und was sich nderte – wie weiter?*

Das in den letzten vierzig erloschene Pflichtbewusstsein und Verantwortungsgefühl der Menschen um wieder hergestellt werden, meint der Physiker und Mitglied der Ungarischen Wissenschaftlichen Akademie. Ohne dies gibt es keine Chance zur technischen Entwicklung und Praxis der Demokratie.

ZSOLT MÓROCCZ: *Ein anderes Ungarn*

Der Essayist und Lehrer befasst sich mit der Polarisation der ungarischen Intelligenz in den letzten fünf Jahren der Wende.

GERGELY EGEDY: *Konservatismus und Modernisierung*

Was sind die Hauptrichtungen des modernen Konservatismuses? Welche von ihnen sollte Ungarn nach der Wende folgen? Nach der Meinung des Polithologen ist dieser Weg die wertkonservative, soziale Marktwirtschaft, welche auch West-Deutschland nach dem zweiten Weltkrieg geholfen hat.

GYULA CSERI: *Im Namen der Freiheit und Solidarität*

Das Thema der Arbeit ist die Entstehung und die Ziele der modernen christlichen Demokratie. Diese bewahrt zwar die freie Marktwirtschaft als Grundkonzept des Kapitalismuses, versucht aber auch das christliche Menschenbild den Geist der sozialen Lehre in der alltäglichen Praxis einzusetzen.

ENDRE MÁNYOKI: *Der offene Satz*

Der Redakteur der Zeitschrift *Kortárs* befasst sich in seinem Essay mit den Symbol-Skulpturen von Ildikó Várnagy, welche die geistigen und seelischen Inhalte des menschlichen Körpers zum Ausdruck bringen.

GYÖRGY BODOSI: *Über die Tragödie der Galilei-Tragödie*

Die Entstehung des László Németh Werkes Galilei war von politischen und menschlichen Tragödien begleitet. Der Argwohn der kommunistischen Zensoren und die Mitbilligung der Freunde spielten eine wesentliche Rolle bei der Entfallung einer Hypertonie — so der ehemalige Arzt und Freund.

GÁBOR JOBBÁGYI: *Proze der Rätsel*

Der Artikel ist die erste wissenschaftliche Adaptation des Prozees von József Dudás, dem Vorsitzenden des Revolutionären Rates aus dem Jahre 1956, und von János Szabó, dem Leiter der revolutionären Gruppe am Széna Platz. Wie es bekannt ist, bedeuteten die beiden Todesurteile den Anfang einer Reihe von Schauprozeen.

ZOLTÁN DÁVID: *Landeskunde, II.*

Die neue Serie unserer Zeitschrift versucht mit neuartigen Aspekten ein Bild über die demografischen Zustände Ungarns zu geben.

GYÖRGY BEKE: *Traditionen der rumnischen Opposition im Thema Minderheiten*

Mit Hilfe von Dokumenten beweist der in Transilwanien geborene ungarische Autor, da die Wurzeln des Gedankes eines homogenen rumänischen Nationalstaates in die tiefe Vergangenheit führen. Eben deswegen scheint es, da die Gegner der Assimilation nie eine Chance hatten, um die Minderheiten zu beschützen.

ENDRE KOZMA: *Opfer für das pure Überleben*

Der ungarischsprachige Unterricht wurde in der ehemaligen Sowietunion Opfer des „Internationalismus“ — so der Sprachforscher und Lehrer. Zur Entwicklung fehlen die finanziellen Mittel. Nur weitere Opfer deren Pedagogen kann Hilfe leisten, dessen Identitätsbewusstsein erhalten geblieben ist.

TIBOR PETHÓ: *Das euroasiatische Bündnis und der Westen*

Unser außenpolitische Rundschauer befasst sich im Rahmen des tschechoslowakischen Konfliktes mit der Beziehung der Vereinigten Staaten und des von Jelzin geführten Russlands. Die amerikanische Politik unterstützt weiterhin die russische Führung, obwohl die westlichen Staaten in der Frage der NATO-Mitgliedschaft der ehemaligen sozialistischen Länder keine einheitliche Meinung vertreten. Gleichzeitig entfällt sich auch die Möglichkeit eines „euroasiatischen“ Bündnisses zwischen den ehemaligen sowjetischen Staaten.

SOMMAIRE**DÉNES BERÉNYI: *Ce qui a changé et ce qui est resté — comment continuer?***

Selon l'auteur physicien, membre de l'Académie des Sciences de Hongrie, notre pays a besoin avant tout de voir se rétablir chez ses habitants cette conscience du devoir et de la responsabilité que les quarantes années de socialisme ont extirpée, et de leur faire connaître la pratique de la démocratie. Ce n'est qu'après que nous pourrions rattraper notre retard technique de plusieurs décennies et progresser dans la voie du développement.

ZSOLT MÓROCCZ: *L'autre Hongrie*

L'auteur, essayiste et professeur de lycée, décrit la grave polarisation qui a divisé les intellectuels hongrois au cours des cinq dernières années dans les

questions du changement de régime et de la conscience de l'identité nationale.

GERGELY EGEDY: *Conservatisme et modernisation*

Selon le politologue, après quarante ans de socialisme nous devons opter pour l'économie de marché sociale, conservatrice des valeurs, celle qui a su redresser entre autres l'Allemagne de l'Ouest, qui avait pourtant perdu la guerre.

GYULA CSERI: *Sous le signe de la liberté et de la solidarité*

Le thème de cette étude est la formation de la démocratie chrétienne moderne, ses buts, sa place sur la palette politique de nos jours. L'auteur constate que, tout en respectant le principe de marché capitaliste, elle s'efforce d'en définir la pratique quotidienne dans l'esprit de l'image du chrétien et de la doctrine sociale, au lieu de vouloir appliquer à tout prix la libre concurrence classique.

ENDRE MÁNYOKI: *La phrase ouverte*

Dans cet essai, le rédacteur de la revue Kortárs étudie la „sculpture des signes” d'Ildikó Várnagy, dans laquelle le corps humain influe non pas par ses qualités plastiques, mais par les contenus spirituels et psychiques exprimés par les mouvements.

GYÖRGY BODOSI: *Le drame du drame Galilée*

La naissance du Galilée de László Németh a été accompagnée de drames politiques et humains, de la suspicion des censeurs et de la désapprobation des amis écrivains qui préféraient se taire. L'ancien médecin de Németh, lui-même poète, analyse l'histoire de la maladie incurable qui l'attaqua à cette époque, l'hypertonie.

GÁBOR JOBBÁGYI: *Le procès des mystères*

József Dudás était le président du Conseil Révolutionnaire de 1956, János Szabó le chef du groupe révolutionnaire de la place Széna à Budapest... Cet article est la première mise en oeuvre scientifique des documents de leur procès. Comme on sait, ces deux procédures préconçues, aboutissant à des arrêts de mort, marquèrent le début de la répression qui fit suite à l'échec de la Révolution de 1956.

ZOLTÁN DÁVID: *La Hongrie d'un bout à l'autre*

Cette nouvelle série de Magyar Szemle étudie la situation démographique de la Hongrie département par département, selon des points de vue nouveaux.

GYÖRGY BEKE: *La tradition de l'opposition roumaine sur les minorités*

L'auteur hongrois de Transylvanie démontre à l'aide de documents que l'idée actuelle de „l'Etat-nation roumain” homogène repose sur des traditions séculaires, et que les opposants à l'assimilation n'ont jamais eu vraiment la possibilité de défendre les minorités.

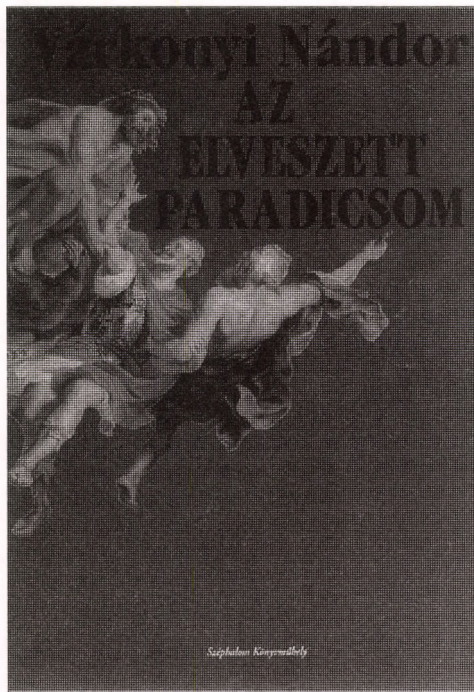
ENDRE KOZMA: *Sacrifice pour la survie*

L'enseignement en langue hongroise sur le territoire de l'ex-Union Soviétique s'est pour ainsi dire complètement dégradé, victime de „l'internationalisme” — expose le professeur linguiste — et pour le moment nous ne disposons pas de moyens matériels pour le développer. Nous ne

pouvons compter que sur de nouveaux sacrifices de la part des enseignants qui ont conservé leur conscience hongroise au cours de l'époque écoluée.

TIBOR PETHÓ: „L'alliance eurasienne” et l'Occident

Notre chroniqueur de politique extérieure constate que, malgré la guerre tchéthène, les Etats-Unis continuent à soutenir le président russe Eltsine, et quant au monde occidental, il n'est toujours pas unanime en ce qui concerne l'adhésion à l'OTAN des anciens pays socialistes; en même temps, la possibilité d'une „alliance eurasienne” se dessine entre la Russie et les anciens Etats soviétiques du Caucase.

Várkonyi Nándor (1896–1975) századunk egyik legkülönösebb, legendás kultúrtörténésze, filozófusa. Főműveinek egyike, a Szíriai oszlopai, még a szerző életében jelent meg, s szinte páratlan módon vált népszerűvé a legkülönbözőbb olvasói rétegekben a filozófia, kultúrtörténet, tudománytörténet művelőitől egészen a kamasztársadalomig. Az *Elveszett Paradicsom* az ember teremtésmítoszairól, a régi embereknek a régi istenekhez fűződő viszonyáról és első lázadásáról szól.

A könyvet a Széphalom Könyvműhely adta ki rendkívül szép kiállításban, egészvászon kötésben, fóliázott védőborítóval. Bolti ára 1400 forint. A kiadóban (1068 Budapest, Városligeti fasor 38. l/34.) 20% kedvezménnyel vásárolható meg.

A MAGYAR SZEMLÉT AZ ALÁBBI HÍRLAPÁRUSOK ÁRUSÍTJÁK BUDAPESTEN:

Batthyány téri Metro; Frankel Leo utcai aluljáró; Flórián téri üzletközpont; Bécsi út 122-124.; Déli Pályaudvar, Metró; Déli Pályaudvar, üzlet; Kosztolányi tér, Bukarest; Újpest, Árpád úti Metro; Kálvin tér 1.; Kígyó utcai lapüzlet; Deák téri aluljáró, lapüzlet; Váci u. 10.; Szabadsajtó u. 6.; Petőfi S. u. 17.; Párizsi udvar; Nyugati téri üzlet; Jászai téri aluljáró; Erzsébet krt. 17., lapüzlet; Baross téri üzlet; Ferenc körúti aluljáró; Bajcsy-Zs. 76., közlönybolt; Lehel tér, Gogol utcai lapüzlet; Árpád-híd Metro; Móricz Zs. körtér, 6-os villamos indulási oldala; 114. postahivatal; Moszkva tér (Gomba); Örs vezér tere (Sugár).

A MAGYAR SZEMLÉT ÁRUSÍTÓ KÖNYVESBOLTOK:

BUDAPESTEN:

ATLANTISZ KÖNYVSZIGET	V., Piarista köz 1.
B.PEST SZÉKESFŐVÁROS KÖNYVESHÁZ	VI., Király u.50.
FÓKUSZ KÖNYVÁRUHÁZ	VII., Rákóczi út 14.
ÍRÓK BOLTJA	VI., Andrásy út 45.
LITEA KÖNYVESBOLT	I., Hess András t. 4.
PETŐFI KÖNYVESBOLT	II., Margit krt. 7.
PONT KÖNYVESBOLT	V., Mérleg u. 6.
PÜSKI KÖNYVESHÁZ	I. Krisztina krt. 26.
STÚDIUM AKADÉMIA KÖNYVESBOLT	V., Váci u. 22.
SZÁZADVÉG KÖNYVESBOLT	V., Veres Pálné u. 4-6.
A BALASSI KIADÓ KÖNYVESBOLTJÁBAN	II., Margit u. 1.
korlátozott számban	korábbi számaink is kaphatók.

VIDÉKEN A HÍRLAPKIADÓ RT. KÖNYVESBOLTJAI:

SZEGED, Fekete Sas u. 19.; **PÉCS**, Jókai u. 25.

C Z A K Ó G Á B O R

T Ö R Ö K K Ó

Formabontó regény, mondhatni avantgard: van eleje, van vége, igazi hősei valóságos kalandokba bonyolódnak. Szövegét Czákó Gábor személyesen írta, ahelyett, hogy szerzette volna innen és amonnan. A Törökkő a rendszerváltozás regénye, noha egy muknyi napi politika sincs benne. Arról szól, ami örök: a szerelemről. Egy régi faluról, amelyet elnyelt Budapest; a korról, amelyben élünk, s ahol megtörtént, amire a legnagyobb szükség volt: az élet visszazökkenhetett a maga kerékvágásába. A regényírás is, mert a kettő valamiképpen egy. A Borjáthiak és Alapiak szerelmi háborúsága valóságos, tehát titokzatos és mítikus, hiszen mítosz nélkül nincs realitás.

Kapható a *Magyar Szemle* szerkesztőségében Ára 267 forint.

MAGYAR SZEMLE

Előfizetési díj:

egy évre 1140 Ft külföldön 50 \$

fél évre 570 Ft külföldön 25 \$

Az előfizetési díjat a részemre megküldött postautalványon egyenlítem ki.

Név .....

Cím .....

Dátum .....

Aláírás .....

Kérjük, vágja ki és borítékban adja fel a szerkesztőség címére (1428 Bp., Pf. 71., vagy 1085 Bp., Blaha L. tér 3.). Előfizetőinknek jutalmat nem, de egy színvonalas, értékes lapot minden hónapban adhatunk a befizetett összeg ellenértékeként! A hiányzó számok átvehetők a szerkesztőségben, vagy — postaköltség ellenében — igénye szerint megküldjük Önnek!

MAGYAR SZEMLE

Megjelenik havonta

A szerkesztőség címe:
1085 Budapest, Blaha L. tér 3.
Telefon: 266-0562 Fax: 266-0561
Postacím: 1428 Budapest, Pf. 71.

Kiadja:

Hírlapkiadó
Részvénytársaság

ISSN 1216 6235

Felelős kiadó:

DR. MOLNÁR PÉTER vezérigazgató

Nyomdai munkálatok:

Hírlapnyomda, Lajosmizse

Felelős vezető:

BURJÁN NORBERT igazgató

Tipográfia terv:

BANGA FERENC

Műszaki szerkesztés:

MAGYAR BERTALAN

Lapmenedzser:

VÁCZI GÁBOR

Terjeszti:

belföldön a Magyar Posta
Előfizethető a postahivatalokban
és a szerkesztőségben
Előfizetési díj: egy évre 1140 Ft,
fél évre 570 Ft;

külföldön a Kultúra

Külkereskedelmi Vállalat
Előfizethető a Vállalatnál,
H-1389 Budapest P.O.B. 149,
vagy a Magyar Hitelbanknál
(H-1133 Budapest) vezetett
202-10995 számú számláján,
vagy külföldi partnereinél
Előfizetési díj: postaköltséggel
együtt egy évre 50 \$, fél évre 25 \$

A CÍMLAPON:

VÁRNAGY ILDIKÓ RAJZA (RÉSZLET)
(A REPRODUKCIÓT A SZERZŐ
KÉSZÍTETTE)

AUSZTRÁLIA: G. Menczer, P.O.B. 219.
Watirna South 3152 Vic.

BELGIUM: „Du Monde Entier”: S.A.,
162 Rue du Midi, B-1000 Bruxelles

BRAZÍLIA: Livraria D. Landy Ltda. Rua
7 de Abril 252, 01051 Sao Paulo.

DÁNIA: Munksgaard, 35 Norre Sogade,
1370 Copenhagen

FINNORSZÁG: Akateeminen Kirjakaup-
pa, Keskuskatu 2, SF 00100 Helsinki 10.

FRANCIAORSZÁG: Société Balaton,
67, Bld. Pasteur, 75015 Paris

HOLLANDIA: Faxon Europe B. V.,
Postbus 197., 1000 AD Amsterdam

IZRAEL: Tel-Aviv; Hungarian Culture
and Business Center, Allenby Str. 38.,
P.O.B. 26439; Tel-Aviv, 652116

JUGOSZLÁVIA: Forum Vojvode Misi-
ca broj, 1.21000 Novi-Sad

JAPÁN: Nauka Ltd., 2-30-19 Minami-
Ikebukuro, Toshima-ku, Tokyo 171.

KANADA: Pannonia Books, P.O.B.
1017, Postal Station „B” 6, Toronto Ont.
M5T 2T8; Hungarian Ikka and Travel
Service, 1208 Granville Street, Vancou-
ver, B.C. V6-1M 4; Culture Hongroise,
Mme Vera Bencze, 6958 Wilderton Ave.
Montreal Que. H3S 2M5.

NAGY-BRITANNIA: Hungarian Book
Agency, Mrs. Klara Adams, 87 Seward-
stone Road, London E2 9HN;

Collet's Holdings Ltd., Denington Esta-
te, Wellingborough Northants, NN8
2QT.

NORVÉGIA: Narversen Inte-Center,
P.O.B. 6125 Etterstadt, 0602 Oslo 6.

NSZK: Kubon und Sagner, Postfach
34010, 8000-München 34. H. und S. Kat-
ko, Musica Hungarica. Rümannsstrasse
4. 8000-München 40; Zeitungsvetrieb
Gebrüder Petermann GMBH und Co
KG, Kurfürstenstr. 111. D 1000 BERLIN
30; Translibris Zeitschriften und Buch-
vertrieb G8MH Moltkestr. 80. D-5000
KÖLN 1.

SVÁJC: Magda Szerday, Teichweg 16,
4142 Münchenstein

SVÉDORSZÁG: Esselte Tidskriftscent-
ralen, P.O.B. 638, 2-101 28 Stockholm,
Wennergren Williams AB, Box 30004, S-
104 25

Stockholm: BTJ Bibliotekstjanst AB,
Box 200, S-221 CO Lund

USA: Center of Hungarian Literature,
4418, Tóth Avenue, Brooklyn, N.Y.
11204; Ebsco, Industries Inc. P.O.Box
1943, Birmingham, Ala. 35201, Framo
Publishing, 561 West Diversey Parkway
Room 19. Chicago 111. 60614; Püski-
Corvin, 251 E. 82 Street, New-York, Nr.
10082

VENEZUELA: A Weiss'y Asociados
S.R.L. Ibarra a Weoes-Av. Urdaneta
Edif. Torre Alfa 7 piso Caracas.

ÚjMűvészet

Az *Új Művészet* januári-februári számából:

Egy százéves hagyaték nyomában

— Libay Károly Lajos

Lakatos-ikonográfia — Szlávics László

Fordított felhőmosó — Lois Viktor

Szabadság az akváriumban — Czumpf Imre

Mandala Budapesten

Még élek — On Kawara

Az *Új Művészet* kapható az újságárusoknál,
belvárosi könyvesboltokban, galériákban,
metróállomásokon és az Art-mozikban.
Előfizethető a szerkesztőségben (1054
Budapest, Báthori u. 10. Tel/fax: 131-6702)

A NEMZETI ELKÖTELEZETTSÉGŰ ÉRTELMISÉG (...) elvétette a helyzet-felismerést. Önmaga vágyait összetévesztette a társadaloméval. Az újabb választások megmutatták, hogy nem jelentenek önértéket a többség számára olyan dolgok, mint haza, magyarság, erkölcs, kereszténység. A lakosság nem érezte rosszul magát a szocializmusban; ha változást akart, legföljebb annyit, hogy valamilyen jobban éljen, gyorsabban gyarapodjék. (...) Ráadásul új vezetői nem bratyiztak vele, nem kacsingattak rá. Az úri gőgről, szociális érzéketlenségről, keresztény kurzusról, feudális restaurációról született álmítoszok valóságként épültek a társadalmi tudatba. Tovább hatottak a vulgármarxista gondolati maradványok, babonák. (MÓRO CZ ZSOLT: *A másik Magyarország*)

AMI MINDEN KONZERVATÍV FOGANTATÁSÚ IRÁNYZATNAK közös kiindulópontja (napjainkban éppúgy, mint a múlt században) az az emberi természetről alkotott kép. S ez a kép éles ellentétben áll azon eszmerendszerek felfogásával, melyek szerint az ember „eredendően jó” és korlátlanul tökéletesíthető... Illúzió tehát az emberek gyökeres megváltoztatásába vetett remény, mert az emberi természet lényegi vonásai megváltoztathatatlanok. E meglehetősen pesszimista és ezért mindig is népszerűtlen kép miatt a konzervatívokat gyakran éri az a vád, hogy lebecsülik az emberek jószágát, különösen pedig az ész, a ráció szerepét. Ne felejtjük el azonban, hogy a konzervativizmus éppen azon ultraracionalista tételek tagadásaként bontakozott ki, amelyek nevében oly sok kegyetlenséget követtek el a francia forradalomban! És hozzátehetjük: azóta is... (EGEDY GERGELY: *Konzervativizmus és modernizáció*)

GYÁVA SZERKESZTŐK, HAZUG LEKTOROK KICSINYESKEDŐ GONOSZKODÁSA könnyű célpontokra talált az olyan félretett, olykor üldözött tehetségekben, mint amelyek közül az egyik legnagyobb NÉMETH LÁSZLÓ volt. A diktatúrának — ahogy ILLYÉS e korról szóló legremekebb művében leleplezi, a zsarnokságnak — semmi nem szabott határt. Nemcsak barátok között, hanem az emberben magában is kettészakadt a lélek és az erkölcs. Vádlók és vádlottak lettünk egy személyben. (BODOSI GYÖRGY: *A Galilei-dráma drámájáról*)

MINDEN ELNYOMÓNAK ÉS ELNYOMÁSNAK TÁMADT ELLENZÉKE Romániában, a LAPUSNEANU vajda ellen szervezkedő bojároktól DINICU GOLESCU nagybojárig, vagy az 1907-es tömegvérengzést nyíltan elítélő költőig, íróig, politikusokig (ION LUCA CARAGIALE, ALEXANDRU VLAHUTA és sokan mások.) Bátor emberek pályájukat, néha az életüket kockáztatták. Ugyanilyen merészen, őszintén, következetesen föllépő ellenzék a kisebbségek ellen folytatott megkülönböztető, kirekesztő vagy beolvasztó — egyik a másik függvénye — román főhatalommal szemben soha nem jelent meg a román politikai életben. Közéletben, irodalomban csak ellentétes példákat találunk. (BEKE GYÖRGY: *A román ellenzéki gyakorlat a kisebbségekről*)

KÖVETKEZŐ SZÁMUNK TARTALMÁBÓL: HERCEGH GÉZA: *Utazás Európában — út Európába*; JEFFREY SACHS és JOHN GRAY vitája a gazdasági sokkterápiáról, MELLÁR TAMÁS bevezetőjével; SAÁD JÓZSEF KÖRÖSY JÓZSEFRŐL; JOBBÁGYI GÁBOR: *A rejtélyek pere II.*; DÁVID ZOLTÁN: *Országjárás III.*